

Jumaniyozov X.S.

GLOBALASHUV ASOSLARI

(1-QISM)

010832

NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Jumaniyozov X.S.

GLOBALLASHUV
ASOSLARI
(1-QISM).

(o'quv qo'llanma)

Toshkent- 2023

UDK: 32(575.1)
BBK: 66.3(50'z)
J 92

Davlat va jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy sohalarida globallashuvning namoyon bo'lishi, uning milliy ma'naviyatga, milliy manfaatlariga, milliy mustaqillikka aks ta'siri bilan bog'liq masalalar keyingi paytlarda muhim tadqiqot obektiga aylangan. Bugungi zamonda inson ma'lum kuchlarning manfaatlariga xizmat qiladigan turli ma'no-mazmundagi mafkuraviy kuchlarning doimiy ta'sirini sezib yashaydi. Bunday sharoitda har bir yosh o'z mustaqil fikriga, sobit e'tiqodiga, mustaqil tafakkur va mustahkam irodaga ega bo'lmasa turli zararli mafkuralarning oxir-oqibatini anglab yetishi qiyin kechadi. G'oyaviy taxdidlar kuchaygan hozirgi sharoitda milliy g'oya, milliy mafkura, ma'naviyat borasidagi tarbiviy ishlarimizning tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Ushbu darslikda globallashuv tushunchasi, mohiyati, uning jamiyat hayotida namoyon bo'lish xususiyatlari, amalga oshirishni ta'min etuvchi vositalar, uning ijobiy va salbiy tomonlari, shuningdek, globallashuv sharoitida ro'y berayotgan turli mazmundagi ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashda ta'lim tizimi oldidagi vazifalar tahlil etilgan.

Taqrizchilar:

- Sh.Tog'ayev. Chirchiq davlat universiteti "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" kafedrasini mudiri
M.Ho'jayev. Ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi» kafedrasini dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu o'quv qo'llanma Nizomiy nomidagi TDPU Ilmiy-texnik kengashining 2023 yil 27 iyundagi 11/33- sonli majlisi qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

KIRISH

Fan texnika sohasidagi kashfiyotlar, axborot texnologiyalari sohalarida erishilganyutuqlar sabab yangi ming yillikda insoniyat o'z rivojining sifat jihatidan o'zgacha mazmun-mohiyat kasb etadigan bochqichga qadam quydi. Yangi ijtimoiy-siyosiy voqelikning muhim yo'nalishlaridan biri shu bo'ldiki dunyo mamlakatlari o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-madaniy sohadagi o'zaro aloqalar, o'zaro bog'liqlik har qachongidan shiddat bilan kuchayib boridi. Jamiyat hayotining zator sohalaridagi o'zaro bog'liqlik, o'zaro ta'sir sabab yuzaga kelgan globallashuv jarayonlari o'z ta'sirini o'tkazmagan derli biron soha qolmadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganidek "Keyingi yillarda yer yuzida keskin geosiyosiy o'zgarishlar ro'y berdi, xalqaro miqyosda xavfsizlik va barqarorlik tizimi izdan chiqmoqda. Globallashuv jarayonining tobora shiddatli tus olishi nafaqat insoniyat imkoniyatlarini kengaytirmoqda, balki ziddiyatlarning keskinlashuvi, rivojlangan va qoloq davlatlar o'rtasidagi tafovutning o'sishiga olib kelmoqda. Buning oqibatida tinchlik va barqarorlikka raxna solayotgan, mohiyati va ko'lamiga ko'ra transmilliy xususiyatga ega turli xatti-harakatlar sodir etilmoqda"¹. Globallashuvning shu tarzda ayniqsa g'oyaviy-ma'naviy sohada jadal suratlar bilan yuz berayotgan sharoitda biz talim-tarbiya tizimidagi. targ'ibot sohasidagi faoliyatimizda yoshlarimiz ongida dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarining asl qiyofasini ochib berish, yoshlarga mustaqillikni mustahkamlash, jamiyat hayotining turli sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyatini yoritib bergan holda ulardagi Vatanga sadoqat tuyg'ularini yanada mustahkamlash, yoshlarda tarixiy xotira, madaniy merosga hurmat, milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini mustahkamlagan holda ularda o'z kuch va imkoniyatlariga tayanib yashash hissini shakllantirish, yoshlarda ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga, "ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi turli xil hatti-harakatlarga nisbatan doimo ogoh, sezgir va xushyor bo'lish ko'nikmalarini tarbiyalash kabi muhim vazifalarga asosiy e'tiborimizni qaratishimiz lozim. Shunday ekan bugungi kunda eng avvalo shu sohaga zarur bo'lgan yuksak malakali kadrlar tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent: "O'zbekiston" NMIU,2017.-33 b.

maqsadda qator oliy ta'lim muassasalarida "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" yo'nalishlari tashkil etildi. Umumta'lim tizimi uchun, "Ma'naviyat va ma'rifat markazi" bo'limlari uchun pedagog kadrlar, targ'ibotchilar tayyorlash yo'lga qo'yildi. Qancha vaqt o'tsada yo'nalishga oid zamonaviy yangi avlod darsliklari, o'quv qo'llanmalari yaratilgani yo'q. Mafkuraviy jarayonlarning globallashuvining mazmun-mohiyatini, o'ziga xos xususiyatlarini, uning salbiy jihatlarini tahlil etadigan, unga qarshi kurashadigan, yoshlarni ma'naviy-g'oyaviy ruhda tarbiyalaydigan targ'ibotchilar aynan ushbu yo'nalishda tayyorlanadi.

Jahon mamlakatlari o'rtasida jamiyat xayotining turli sohalarida aloqalarning shiddat bilan kuchayishi sharoitida, globallashuvning avj olishi jarayonlarida sodir bo'layotgan turli mazmundagi ma'naviy xurujlar, bu xurujlarning yoshlarimiz ma'naviy olamiga qilayotgan ta'siri, shuningdek bunday sharoitda yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda ta'lim tizimi oldida turgan vazifalar va ularni amalga oshirish jarayonlarini tahlil qilish masalalariga darslikda alohida e'tibor qaratilgan.

Avvalambor, ushbu darslikni yaratishda Sh.M.Mirziyoyevning globallashuv sharoitida ma'naviy tahdidlar masalasiga qaratilgan xar bir ma'ruzasi va nutqidani kelib chiqadigan ustuvor vazifalarga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning asarlaridagi bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlari, mohiyat-mazmuni va galdagi vazifalarga oid fikrlaridan keng foydalanildi. Jamiyat hayotining qator sohalarida global tahdidlarga masalasiga qaratilgan Baxodir Zokir.. Otamurotov S.. Ergashev I.. Toshxo'jayev S. Qahhorova Sh. Lafasov M., Saidov U. va boshqalar olimlarning asarlaridan keng foydalanildi.

Globallashuv sharoitida ro'y berayotgan turli mazmundagi siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy tahdidlar, unga qarshi kurash zaruriyati, uning milliy mustaqillikka, milliy manfaatlarimizga, xalqimiz ma'naviyatiga yetkazayotgan ta'siri, bu tahdidlarga qarshi kurashda ta'lim tizimi oldida turgan vazifalarni belgilab olish ushbu qo'llanmaning maqsadi etib olingan. Globallashuvning shu tarzda jadal suratlar bilan yuz berayotgan bunday sharoitda biz quyidagi vazifalarga keng e'tibor qaratishimiz lozim bo'ladi: globallashuvning mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini atroflicha yoritish; globallashuvning salbiy va ijobiy jihatlarini chuqur tahlil qilish; globallashuvning namoyon bo'lish sohalarini tahlil etish; iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi, uning ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil etish;

iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy havfsizligi masalalarini o'rganish; fan va ta'limning globallashuvi, uning asosiy xususiyatlari, bu jarayonda kadrlar tayyorlash milliy dasturining ustuvor yo'nalishlarini tahlil etish; diniy jarayonlarning globallashuvi, uning asosiy xususiyatlarini tahlil etish, O'zbekistonda diniy bag'rikenglikni ta'minlashga qaratilgan vazifalarni belgilab olish; ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarni ko'lamini tahlil qilish; globallashuv sharoitida ma'naviy tahdidlarning ta'sir qilish mexanizmlarini tahlil qilish; yoshlarimiz ongida dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasini ochib berish; globallashuv sharoitida ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashda ma'naviy-ma'rifiy sohadagi, ta'lim tarbiya tizimi oldidagi vazifalarni ko'rsatib o'tish.

Mazkur darslik 60112100 – "Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib dastlabki adabiyotlar sirasiga kiradi. Shunday ekan darslik o'ziga xos kamchiliklardan xoli emas. Muallif sizlardan o'z taklif-xulosalarinigizni kutadi. Siz tomondan berilgan bu tavsiyalar qo'llanmaning keyingi nashrlarini yanada samaralik bo'lishini ta'min etishga xizmat qiladi: xushnud1967@mail.ru

I-BOB. GLOBALLASHUV IJTIMOIIY-SIYOSIY FENOMEN SIFATIDA.

1-§. "GLOBALLASHUV ASOSLARI" FANINING PREDMETI, OBYEKTI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1. Jahon miqyosida ro'y berayotgan globallashuv jarayonlari va uning o'rganishning ilmiy-nazariy zaruriyati.
2. "Globallashuv asoslari" fanining tadqiqot doirasi, predmeti va obyekt.
3. "Globallashuv asoslari" fanining maqsad-vazifalari, u xalq etishi lozim bo'lgan dolzarb masalalar.
4. Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi.

1. Jahon miqyosida ro'y berayotgan globallashuv jarayonlari va uning o'rganishning ilmiy-nazariy zaruriyati. Insoniyat yangi ming yillikka qadam qo'ydi. Yangi minglik arafasida qator davlatlar milliy taraqqiyotida o'ziga xos yangi xususiyatlar vujudga keldi. Bu davrning milliy taraqqiyotidagi o'ziga xos xususiyatlari shundaki, qator millatlar va xalqlar o'z mustaqilligini qo'lga kiritdilar, hamda o'zlari tanlagan taraqqiyot yo'lidan bormoqdalar. Ularda yashayotgan millatlarning o'zligini anglashga, milliy-ma'naviy meroslarini qayta tiklashga, milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarini tiklashga bo'lgan intilishlari kuchayib bormoqda. Lekin bu jarayon kuchli tashqi g'oyaviy ta'sirlar ostida amalga oshirilmogda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatimizni rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi Zamonaviy O'zbekistonning Milliy g'oyasi" tamoyilini joriy qilish yuzasidan chora – tadbirlar" to'g'risidagi Qarorida ta'kidlaganidek "globallashayotgan dunyo shiddat bilan o'zgarayotgan, milliy o'zlikni anglash, mustahkamlash jarayonlariga turli yot g'oyalarning salbiy ta'siri ortib, odamlarning ongi va qalbi uchun kurash kuchayib borayotgan bugungi kunda milliy g'oya bo'yicha ta'lim-tarbiya, targ'ibot va tashviqot ishlari mamlakatimizdagi yangilanish sur'atlari, jamiyatimiz hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar va keng qamrovli islohotlarning talablaridan ortda qolmokda"¹. Bu esa globallashayotgan dunyo shiddat bilan o'zgarayotgan, milliy o'zlikni anglash, mustahkamlash jarayonlariga turli yot g'oyalarning salbiy ta'sirini yoritish, undan ko'zlangan maqsadlarni yoritish ishlariga e'tiborni kuchaytirish, milliy g'oya bo'yicha

ta'lim-tarbiya ishlari va targ'ibot- tashviqot ishlari mamlakatimizdagi islohotlar bilan bog'lab olib borish mexanizmlari ustida ishlashni taqozo etadi.

Totalitar tuzum yemirilganidan keyin dunyoning qutblarga bo'linishi barham topsada bu tufayli xalqaro hamjamiyat xavfsizroq, barqarorroq, sobitqadamroq bo'lib qolgani yo'q. Keyingi yillarda butun dunyo miqyosida va mintaqalar darajasida vujudga kelayotgan tashqi munosabatlarni tanqidiy tahlil qilish va eng avvalo: bir qancha mamlakatlarda keskin siyosiy kurash borayotgan bir vaqtda demokratik qadriyatlarining ba'zan qiyinchilik bilan qaror topish jarayonlarini tahlil qilish; milliy o'zlikni anglashning faol jonlanishi hamda millatlar va ayrim elatlarning o'z taqdirini o'zi belgilashga intilishi; qator mintaqalarda etnik va millatlararo ziddiyatlarning saqlanib qolayotganligi; qotib qolgan mafkuraviy aqidalarning qadrsizlanishi hamda siyosiy va diniy ekstremizmning turli shakllari kuchayib borayotganligi, mintaqaviy majarolarning global ahamiyat kasb etib borishi; dunyoning katta qismida iqtisodi zaif, aholisi qashshoq yashayotgan mamlakatlar saqlanib qolayotganligi; mamlakatlar, xalqlar o'rtasida, bir mamlakat ichida esa ayrim ijtimoiy guruhlar o'rtasida iqtisodiy va ijtimoiy tabaqalanish kuchayib borayotganligi – bularning barchasi dunyo hali ham avvalgidek mo'rt bo'lib turganligi va avaylab munosabatda bo'lishni talab qilayotganligidan dalolat beradi. Bizni qurshab turgan olam g'oyat murakkab va muammoli bo'lib keldi. shunday bo'lib qolmoqda va yaqin istiqbolda ham shunday bo'lib qolajak.

Xalqimiz o'zining asriy orzusi bo'lmish milliy mustaqillikni qo'lga kiritdi. Mustaqillik tufayli tobe'lik va qaramlikdan ozod bo'lgan davlatimiz ichki va tashqi siyosatda hech kimning aralashuvi, tazyiqi va ko'rsatmalarisiz xalq manfaatlarini ko'zlab ish yuritmoqda. Mustaqillik xalqimizga yurtimizning bebaho yer osti va yer usti boyliklariga chinakamiga egalik qilish huquqini berdi. Uzoq yillar davomida xalqimizning ma'naviyati tutqinlikda ushlandi, qadriyatlari paymol qilindi. Mustabid mafkuraning ma'shum siyosati oqibatlarini xususida fikr bildirar ekan birinchi Prezidentimiz shunday yozadi: "Men shuni aytishim kerakki, bizga zarba bo'lib tushgan eng og'ir tanglik iqtisodiy emas, balki ma'naviy tanglikdir. Asrlar mobaynida qaror topgan ahloqiy-ma'naviy qadriyatlarni g'oyaviy qarashlarga qurbon qilish oqibatlarini bartaraf etish iqtisodiyotni tartibga keltirishdan ko'ra ancha mashaqqatli bo'ladi"¹. Vatanimizning o'z istiqboliga erashuvigina boy madaniy-ma'naviy qadriyatlarimizdan, merosimizdan bahramand bo'lishimiz uchun keng yo'l

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori: "Mamlakatimizni rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi Zamonaviy O'zbekistonning Milliy g'oyasi" tamoyilini joriy qilish yuzasidan chora – tadbirlar: PQ 5465

¹ Karmov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida –T.: O'zbekiston, 2011. 26-be.

ochdi. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar xalqimizning ozodlikka, adolatli jamiyat qurishga bo'lgan orzu-umidlarini chinakam ro'yobga chiqishini ifoda etadi. Mustaqillikni qo'lga kiritganimizdan keyingi o'tgan qisqa bir davr ichida respublikamizda demokratik, adolatli va huquqiy davlatchilikni shakllantirish, xalqimizning farovonligini ta'minlash, uning ma'naviy-ruhiy poklanishi va tiklanishi uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlar vujudga keltirilmoqda. Lekin bu yutuqlar ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy sohada muammolar yo'q, hammasi hal etildi degani emas. Qayd etilganidek, bugun biz tez sur'atlar bilan o'zgarib borayotgan, insoniyat hozirga qadar boshidan kechirgan davrlardan tubdan farq qiladigan o'ta shiddatli va murakkab bir zamonda yashamoqdamiz. Davlat va siyosat arboblari, faylasuflar va jamiyatshunos olimlar, sharhlovchi va jurnalistlar bu davrni turlicha ta'riflab, har xil nomlar bilan atamoqda. Kimdir uni yuksak texnologiyalar zamoni desa, kimdir tafakkur asri, yana biron yalpi axborotlashuv davri sifatida izohlamoqda.

"Globallashuv" tushunchasi ilmiy, ijtimoiy-siyosiy adabiyotlarga o'tgan asrning 80-yillarida kirib kelgan edi. Jahon mamlakatlari iqtisodiy hayotining o'zaro bog'liqligining shiddat bilan kuchayib borishi bilan yuzaga kelayotgan voqelikni asoslash uchun bu atama ishlatilgan edi. Hozirgi shiroitda ham mamlakatlarning iqtisodiy aloqalarini rivojlantirish va mustaxkamlash, qator salohiyatini birlashtirishda, ularning iqtisodiy taraqqiyoti ta'minlashda muhim omil bo'lib qolmoqda.

Globallashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayotganining asosiy sababi xususida gapirganda shuni e'tirof etish kerakki, bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo'shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaqa va hududlar bilan shunday chambarchas bog'lanib boryaptiki, biron mamlakatning bu jarayondan chetda turishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas. Qolaversa, bunga yaqin va uzoq tarixda misollar ko'p uchraydi.

Ijtimoiy taraqqiyotda har qanday hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani kabi, globallashuv hodisasi ham bundan chetda qolmagan. Shu sabab bugungi kunda globallashuvning g'oyat o'tkir va keng qamrovli ta'sirini deyarli inson faoliyatining sohalarida ko'rish, his etish mumkin. Ayniqsa, davlatlar va xalqlar o'rtasidagi integratsiya va hamkorlik aloqalarining kuchayishi, tabiiy zahiralardan oqilona foydalanish, xorijiy investitsiyalar, kapital va tovarlar, ishchi kuchining erkin harakati uchun qulayliklar vujudga kelishi, ko'plab yangi

ish o'rinlarining yaratilishi, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining, ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan tarqalishi, turli qadriyatlarning umuminsoniy negizda uyg'unlashuvi, sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi, ekologik ofatlar paytida o'zaro yordam ko'rsatish imkoniyatlarining ortishi—tabiiyki, bularning barchasiga globallashuv tufayli erishilmoqda.

Hayot haqiqati shuni ko'rsatadiki, har qanday taraqqiyot mahsulidan insoniyat har doim ikki xil maqsadda — yezgulik va yovuzlik yo'lida foydalanib kelgan. Biz kishilik jamiyati tarixini, uning tafakkur rivojini tadrijiy ravishda ko'zdan kechiradigan bo'lsak, hayotda insonni kamolotga, yuksak marralarga chorlaydigan ezgu g'oya va ta'limotlar bilan yovuz va zararli g'oyalar o'rtasida azaldan kurash mavjud bo'lib kelganini va bu kurash bugun ham davom etayotganini ko'ramiz.

Axborot texnologiyalari globallashuvi jarayonining yana bir o'ziga xos jihati shundan iboratki, hozirgi sharoitda u mafkuraviy ta'sir o'tkazishning nihoyatda o'tkir quroliga aylanib ulgurdi. Qator axborot tizimlari har xil siyosiy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilayotganini sog'lom fikrlaydigan har qanday odam, albatta, kuzatishi, his etishi muqarrar.

Hududimizda jamoa, mahalla bo'lib, bir-biriga mehr-oqibatli bo'lib yashab kelgan xalqimiz, imoiy-siyosiy jarayonlar qanchalik o'zgarmasin, tarix sinovidan o'tgan o'z qadriyatlariga sodiq bo'lib yashab keldi. Bu hodisani zamonaviy fikrlaydigan, dunyoga teran nazar tashlaydigan odam to'g'ri tushunishi, tan olishi va uni hurmat bilan qabul qilishi lozim.

Ushbu tarixiy haqiqatni anglamaydigan yoki anglashni istamaydigan chet eldagi ba'zi siyosatchi va arboblarni nafaqat siyosat yoki iqtisodiyot, balki ma'naviyat bobida ham bizga aql o'rgatishga, azaliy hayot tarzimiz, ruhiy dunyomizga yot bo'lgan qarashlarni majburan joriy etishga urinmoqda.

Bunday kuchlarning g'arazli munosabati, uning tagida yotgan manfaatlari, bu manfaatlarini amalga oshirish uchun har xil usul va vositalar bilan zo'r berib urinayotgani barchamizni tashvishlantirmasdan qolmaydi. Bu masalaga alohida to'xtalar ekanimiz bitta holatni inobatga olish kerak. Insoniyatning ko'p ming yillik tarixi shundan dalolat beradiki, dunyodagi zo'ravon bosqinchilar qaysi bir xalq yoki mamlakatni o'ziga tobe qilib, bo'ysundirmoqchi, uning boyliklarini egallamoqchi bo'lsa, eng avvalo, uni eng buyuk boyligi bo'lmish milliy qadriyatlari, tarixi va ma'naviyatidan judo qilishga urinadi. Bunday hodisalarni mutamlakachi davlatlarning Afrika, Osiyo

va Lotin Amerikasi hududlarida olib borgan harbiy yurishlari davomida uchratish mumkin. Binobarin, ma'naviyatga qarshi qaratilgan har qanday ta'did o'z-o'zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog'lom avlod kelajagini ta'minlash yo'lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir-oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi muqarrar. Shunday ekan, bu hodisaning sir-asrorlarini, uning namoyon bo'lish sohalari, amalga oshiruvchi mexanizmlari, vositalarini tahlil etish va shu tufayli unga qarshi chora tadbirlar tizimini ishlab chiqish davr taqozosidir.

Globallashuv sharoitida uning turli darajadagi imkoniyatlari bois ro'y beradigan eng avvalo, tili, dini, e'tiqodidan qat'iy nazar, har qaysi odamning tom ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zda tutadigan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlar quyidagicha namoyon bo'lmoqda:

Birinchidan, demokratiya, demokratik qadriyatlar eksporti niqobi ostidagi harakatlar. Ma'lumki, og'ir sanoati rivojlangan G'arb mamlakatlari tobora murakkablashib borayotgan energiya tanqisligi masalasini ta'minlash ilinjida energetik imkoniyatlari yuqori mamlakatlarga, Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq, xususan Markaziy Osiyoga ko'z tikmoqdalar. Negaki Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev o'rinli ta'kidlaganidek "Islom olami ulkan iqtisodiy, investitsion salohiyat, energetika resurslariga ega. Ulardan to'g'ri foydalanish, Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning xalqaro savdo-iqtisodiy, moliyaviy, investitsion hamkorligini kengaytirish, mamlakatlarimizni birlashtiradigan transport yo'llarini tashkil etish yuksak iqtisodiy taraqqiyot ko'rsatkichlariga erishish imkonini beradi va bu pirovard natijada boshqa barcha sohalarning rivojlanishiga asos bo'lib xizmat qiladi". Afsuski bunday katta imkoniyatlarni o'z ta'sir obektiga aylantirish maqsadida turli siyosiy kuchlar o'zlarining "demokratiya", inson huquqlari va erkinliklari haqidagi milliy manfaatlariga, milliy qadriyatlarga zid bo'lgan qarashlarini targ'ib etmoqdalar. Demokratiya-jamiyatni boshqarishning o'ziga xos shakli ekanligi, uning prinsiplari va uslublari, omillari va vositalari esa mahalliy shart-sharoitlarga mutanosib tarzda o'zgarib borishi ularni mutlaqo qiziqitmaydi.

Ikkinchidan, islomni obro'sizlantirishga urinishlar. Turli siyosiy kuchlar aholining Sovet hokimiyati yillarida asl islom ma'rifatidan uzilib qolganidan foydalanib, yoshlarning ma'lum qismiga turli aqidalarni sof islom g'oyalari

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. 37-b.

sifatida singdirishga urinmoqdalar. Asrlar davomida islom dini va madaniyati rivojiga salmoqli hissa qo'shgan, islom madaniyatini himoya qilishga qodir bo'lgan. O'zbekistonni vijdon erkinligi cheklangan mamlakat sifatida tanitishga urinilmoqda. "Azaliy qadriyatlarimiz va axloqiy fazilatlarini o'zida mujassam etgan muqaddas dinimizni asrash va qadrlash har birimizning sharaflari burchimizdir. Islom - haqiqatni anglash demakdir, u odamzotni ezgu amallarni bajarishga undaydi, har birimizni yaxshilik va tinchlikka undaydi, haqiqiy inson bo'lishni o'rgatadi". Shuningdek dunyoning turli mintaqalaridagi qonli to'qnashuvlar sababi qator matbuot sahifalarida islom dini bilan bog'lab sharhlanmoqda.

Uchinchidan, ma'naviy anarxiya. Insoniyat madaniyati turli millatlarning milliy ma'naviy qadriyatlari bilan boy va go'zal hisoblanadi. Bu mislsiz xazina turli millat madaniyatlarining o'zaro hamkorligi, o'zaro ta'siri ostida doimiy ravishda boyib boradi. Lekin keyingi paytlarda bu "o'zaro ta'sir" dan turli maqsadlarda foydalanish, turli talqin qilish, qaysidir millatga xos bo'lgan merosni buzib talqin etish holatlari ko'p uchramoqda. Jahonda faoliyat ko'rsatayotgan turli siyosiy kuchlar maxsus xizmatlarning moliyaviy mablag'lari yordamida rivojlanayotgan, ayniqsa, katta iqtisodiy va energetik imkoniyatlarga ega bo'lgan mamlakatlarda, xususan O'zbekistonda, ma'naviy boshboshdoqlikni vujudga keltirishga intilmoqdalar. Shu maqsadda «Birlashish cherkovi», «Oqbirodarlik», «Iyegovo guvohlari», «AUM-Sinrike», «Sayentologik cherkov», «Adventes» kabi diniy sektalar va missionerlik harakatlari quloq yoymoqda. Bugungi kunda MDH hududida 45 dan ortiq ana shunday sektalar faoliyat ko'rsatmoqda.

To'rtinchidan, informatsion urush. Bizning davrimizga kelib, informatsiya u yoki bu guruhning manfaatlarini ifodalovchi, shu manfaatlarini amalga oshirish uchun real shart-sharoit yaratuvchi kuchga aylandi. Ana shunday shart-sharoitni yaratishga qaratilgan informatsion urush ikki yo'nalishda olib borilmoqda. Birinchisi, jahonda sodir bo'lgan har qanday siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy yoki ma'naviy-madaniy voqea ma'lum siyosiy kuchlarning manfaatlari kontekstida yoritilmoqda. Ikkinchisi, negativ axborotlarni tarqatish kuchayib bormoqda. Natijada ba'zan qaysidir guruh, tashkilot haqida noto'g'ri tasavvurlar hosil bo'lishiga sabab bo'lmoqda.

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. 30-b.

² Qarang: <http://pravoslaviye.uz/> Prosvetit/ Apologet/ Sekty 0205/htm

Beshinchidan, axloqiy degradatsiya. Yoshlarning intellektual salohiyatiga, axloqiy fazilatlariga ta'sir o'tkazishga qaratilgan tadbirlar ko'paymoqda. Masalan, G'arb olamida katta-katta kompaniyalar yigit va qizlarning intellektual salohiyatini yemiruvchi, axloqsizlik sari undovchi realiti-shoular, tok-shoular, kamedi-klablar, o'yinlar, reklamalarning ssenariylarini tuzish va eksport qilish, pornografik saytlar tashkil qilish bilan mashg'ullar. Bunday realiti-shoular va ahloqsizlikni targ'ib etuvchi saytlar G'arb jamiyatini ich-ichidan yemirib borayotgan illatlarni targ'ib va tashviq etmoqda, yoshlarni axloqsizlik sari undamoqda.

Albatta, globallashuv sharoitida ma'naviy tahdidlarning boshqa ko'rinishlari ham mavjud, ularni turlicha, boshqacha ko'rinishda ham klassifikatsiyalash mumkin. Biroq bayon etilganlarining o'zaro hozirgi zamon sivilizatsiyasi sharoitida shaxsga ma'naviy tahdid ko'rsatuvchi omillar va vositalar naqadar murakkablashib ketganligini yorqin ifodalab bera oladi.

2. "Globallashuv asoslari" fanining tadqiqot doirasi, predmeti va obyekti. Avvalambor, globallashuv, integratsiya, bu jarayonning ijobiy va salbiy jixatlari, ma'naviy tahdidlar masalasi Sh.M.Mirziyoyevning xar bir ma'ruzasi, nutqida o'z ifodasini topgan. SH.Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida yoshlarning ma'naviy kamoloti, ularning ma'naviy olamiga sodir etilayotgan ma'naviy tahdidlar, uning asosiy xususiyatlari, ijobiy va salbiy tomonlari, unga qarshi kurashda ta'lim tizimi oldidagi vazifalar belgilab berilgan. Bu asarlarda bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlari, mohiyat-mazmuni va galdagi vazifalar belgilab berilgan. Shuningdek, globallashuv jarayonlari, ma'naviy-mafkuraviy tahdidlar masalasi bilan Grini L. E. Baxodir Zokir., Lafasov M., Otamurotov S., Ergashev I., Toshxo'jayev S. Qahhorova Sh. Saidov U. va boshqalar keng shug'ullanishgan. Jumladan S.Otamurotov «Globallashuv va millat» asarida globallashuvning mohiyati, millat hayotida namoyon bo'lishi xususiyatlarini, unga qarshi kurashdagi vazifalarni tahlil etgan. Sh.Qahhorova «Global ma'naviyat-globallashuvning g'oyaviy asosi» asarida global ma'naviyat, madaniyat, sivilizatsiya hodisalarini keng tahlil etgan. U.Saidov «Madaniyat sohasidagi globallashuv jarayonlari va ma'naviy tahdidlar» asarida madaniyat sohasidagi globallashuv jarayonlarining mazmun-mohiyatini tahlil etgan. Ko'rinib turibdiki har bir muallif globallashuvni jamiyat hayotining u yoki bu sohasidagi ko'rinishini, namoyon bo'lishini chuqur tahlil ostiga olgan. Lekin birona adabiyotda mavjud voqelikka kompleks, tegi shli kadrlar tayyorlaydigan yo'nalish malaka talablari asosida yondashilmagan.

Mafkuraviy immunitet, ogohlik, dahldorlik, g'oyaviy kurashchaniik – ozod shaxs va erkin fuqaro uchun zarurdir. Bugungi zamonda inson ma'lum kuchlarning manfaatlariga xizmat qiladigan turli ma'no-mazmundagi mafkuraviy kuchlarning doimiy ta'sirini sezib yashaydi. Axborot asri, elektronika, informatsion texnologiyalar asri deb nom olgan bugungi zamonda bunday ta'sirlardan holi bo'lishning mutlaqo' imkoni yo'q. Qolaversa, bugungi kunda fikrni, g'oyani ta'qiq bilan, ma'muriy choralar bilan yengib bo'lmaydi. Mana shunday sharoitda har bir yosh o'z mustaqil fikriga, sobit e'tiqodiga, mastaqil tafakkur va mustahkam irodaga ega bo'lmasa turli zararli mafkuralarning oxir-oqibatini anglab yetishi qiyin kechadi. Mana shu shart-sharoitlarning barchasi milliy g'oya, milliy mafkura, ma'naviyat borasidagi tarbiyaviy ishlarimizning dolzarbligini yanada oshiradi. Ushbu vazifalarning yechimi sifatida, talabalarga jamiyat hayotining turli sohalarini keng qamrab olgan globallashuvning namoyon bo'lish xususiyatlarini, uning ijobiy va salbiy jihatlari har tomonlama tahlil etish, tushuntirib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda «Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi» yo'nalishi uchun mo'ljallangan «Globallashuv asoslari» fani kiritildi. Bu fan o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra, maqsad va vazifalariga ko'ra, obekt va predmetiga ko'ra mutlaqo yangi fan hisoblanadi. Unda globallashuv tushunchasi, mohiyati, namoyon bo'lish xususiyatlari, siyosiy jarayonlarning globallashuvi, globallashuvning ijobiy va salbiy jihatlari, madaniyat sohasidagi globallashuvning mohiyati; globallashuv va axborot texnologiyalari, dinlar o'zaro ta'sirining globallashuvi, fan va ta'limning globallashuvi, sportning globallashuvi, jinoyatning globallashuvi, siyosiy institutlarning globallashuvi, globallashuv jarayonlarida millat va milliy o'zlikni anglash masalalari, milliy taraqqiyotning ma'naviy-axloqiy negizlari, mafkuraviy immunitet va g'oyaviy kurashchanlikni shakllantirish bilan bog'liq vazifalar milliy manfaatlar nuqtai nazaridan kelib chiqib yoritishga harakat qilindi.

3. «Globallashuv asoslari» fanining maqsad-vazifalari, u hal etishi lozim bo'lgan dolzarb masalalar. Globallashuv sharoitida ro'y berayotgan turli mazmundagi siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy tahdidlar, unga qarshi kurash zaruriyati, uning milliy mustaqillikka, milliy manfaatlarimizga, xalqimiz ma'naviyatiga yetkazayotgan ta'siri, bu tahdidlarga qarshi kurashda ta'lim tizimi oldida turgan vazifalarni belgilab olish ushbu qo'llanmaning maqsadi etib olingan. Globallashuvning shu tarzda jadal suratlar bilan yuz berayotgan

bunday sharoitda biz quyidagi vazifalarga keng e'tibor qaratishimiz lozim bo'ladi:

- globallashuvning mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlarini atroflicha yoritish;

- globallashuvning salbiy va ijobiy jihatlarini chuqur tahlil qilish;

- globallashuvning namoyon bo'lish sohalari tahlil etish;

- iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi, uning ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil etish, iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy havfsizligi masalalarini o'rganish;

- fan va ta'limning globallashuvi, uning asosiy xususiyatlari, bu jarayonda kadrlar tayyorlash milliy dasturining ustuvor yo'nalishlarini tahlil etish;

- diniy jarayonlarning globallashuvi, uning asosiy xususiyatlarini tahlil etish, O'zbekistonda diniy bag'rikenglikni ta'minlashga qaratilgan vazifalarni belgilab olish;

- ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarni ko'lamini tahlil qilish;

- globallashuv sharoitida ma'naviy tahdidlarning ta'sir qilish mexanizmlarini tahlil qilish;

- yoshlarimiz ongida dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasini ochib berish;

- yoshlarga mustaqillikni mustahkamlash, jamiyat hayotining turli sohalari amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyatini yoritib bergan holda ulardagi Vatanga sadoqat tuyg'ularini yanada mustahkamlash;

- yoshlarda tarixiy xotira, madaniy merosga hurmat, milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini mustahkamlagan holda ularda o'z kuch va imkoniyatlariga tayanib yashash hissini shakllantirish;

- yoshlarda ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga, "ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi turli xil xatti-harakatlarga nisbatan doimo ogoh, sezgir va xushyor bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish;

- globallashuv sharoitida ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashda ma'naviy-ma'rifiy sohadagi, ta'lim tarbiya tizimi oldidagi vazifalarni ko'rsatib o'tish.

4. **Bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasi.** Insoniyat yashayotgan ona zaminning biologik, fizik, tabiiy-geografik imkoniyatlari, iqlimi, zahirallari, ularning joylashuvi turlicha bo'lib insonning xohish irodasiga bog'liq emas. Uni insoniyat o'z hoxishi asosida o'zgartira olmagan, albatta. Lekin inson unga egalik qilish borasida o'zining bir necha ming yillik tarixi davomida doimiy

kurashib keldi: davlatlar tashkil etildi, saltanatlar tashkil etildi, harbiy ittifoqlar tashkil etildi, harbiy harakatlar olib borildi va sh.k. Bu jarayon to'xtovsiz harakat, mehnat, jangu-jadallar asosida yuz berib keldi. Oldiniga dunyoni yirik mamlakatlar o'z manfaatlarini doirasida bo'lib olishga, keyin esa bo'lib olingan dunyoni qayta bo'lib olishga harakat qilishdi. O'tgan asrning o'zida ikki bor jahon urushi bo'lib o'tdi. Jamiyat hayoti rivojlangani sari, murakkablashgani sari uning ehtiyojlari gurkirab o'smoqda: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, madaniy, ma'naviy, diniy, axborot va sh.k. Jamiyat vujudga kelibdiki, unda yashayotgan xalqlar ona zaminning unumdor yerlariga, tabiiy zahiralariga ko'proq egalik qilishga harakat qilishadi, kuchli markazlashgan davlatlar, saltanatlar tuzishga, o'zlarining huquqiy-siyosiy tizimlarini mutloqlashtirishga harakat qilishadi, harbiy-siyosiy bloklar tuzishgan, diniy tashkilotlar, ordenlar, mazhablar o'zlari e'tiqod qilayotgan dinining kengroq makonda tarqalishiga zo'r beradi. Natijada ular kurashga o'tlanishadi, o'z manfaatlariga xizmat qiladigan dasturlar, geostrategiya ishlab chiqishadi, uni amalga oshiradigan siyosatni yo'lga qo'yishadi, bu xatti-harakatlarining ta'sirchanligini, qo'llab-quvvatlanishini ta'min etuvchi o'z mafkuralarini yaratishadi.

XXI asr bo'sag'asiga kelib dunyoning siyosiy manzarasi tubdan o'zgardi, ikki qutbli dunyo barxam topdi, nisbiy muvozanat buzildi. Dunyodagi ikki qutbning biri bo'lgan sobiq sotsialistik lager tarqalib ketdi. SSSR deb atalmish davlat o'tmishga aylandi. Bu davlatning o'rniga mustaqil mamlakatlar yuzaga keldi. Lekin dunyo tinch bo'lib qolgani yo'q. Ming afsuski, hozirgi vaqtda dunyoning mafkuraviy manzarasida turli vositalar orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan tajovuzkor millatchilik, shovinizm, neofashizm, irqchilik, diniy ekstremizm kabi siyosiy kuchlar va oqimlar bor. Bugungi kunda nafaqat inson ongini, balki qalbini xam egallash mafkuraviy kurashning bosh maqsadidir. Natijada dunyoda inson qalbi va ongini egallash uchun kurash tobora kuchayib bormoqda. Bu hol bugungi kunda dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda.

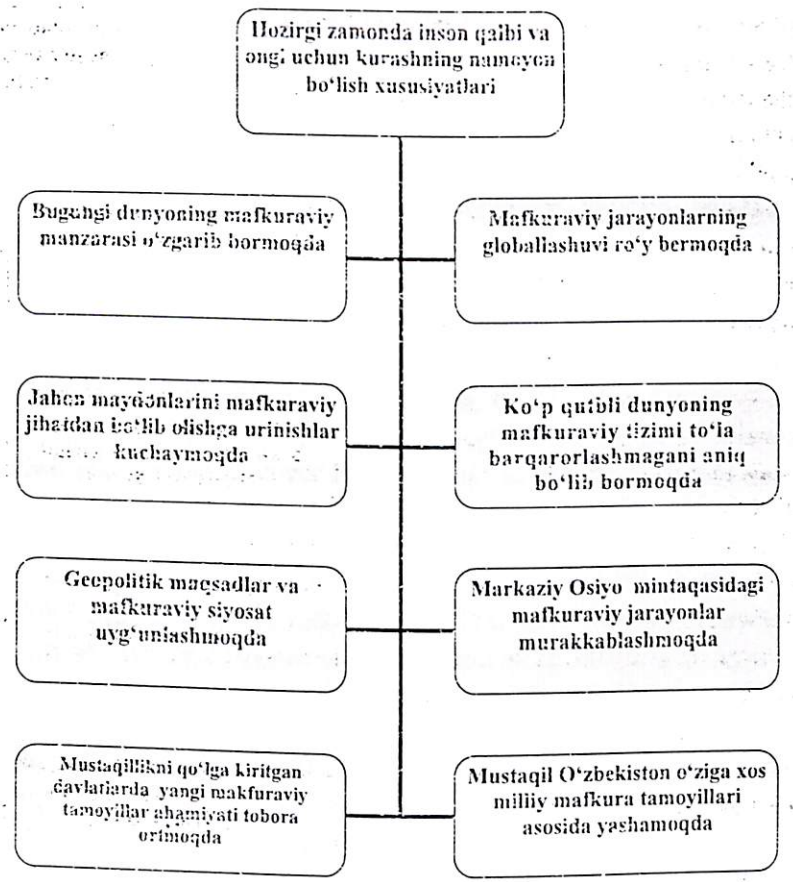
Jamiyat hayoti rivojlangani, murakkablashgani sari unga qiyofa baxsh etuvchi dunyoning mafkuraviy manzarasi ham murakkablashib, o'zgarib kelgan. Mavzuga doir adabiyotlar tahliliga e'tibor bersak mazkur tushunchaga berilgan quyidagi ta'riflarni guvohi bo'lamiz. Dunyoning mafkuraviy manzarasi-jahonda ro'y berayotgan g'oyaviy jarayonlar, mavjud mafkura shakllari, ularning mohiyati, maqsadlari va o'zaro munosabatlari bilan bog'liq

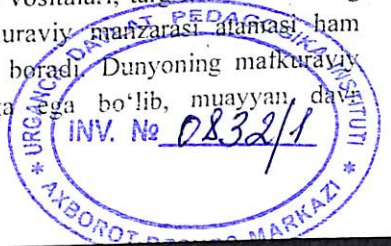
holat, xususiyat va faoliyatini yaxlit tarzda aks ettiruvchi tushuncha¹. Dunyoning mafkuraviy manzarasi tushunchasi muayyan davrda jahon davlatlari va xalqlari, yer yuzining turli mintaqalari va hududlarida mavjud bo'lgan xilma-xil g'oya va mafkuralar, ta'limot va nazariyalar, siyosiy doktrinalar, shu sohada ro'y berayotgan g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlar, mazkur masalaga bag'ishlangan qarashlar, ma'lumotlar va dalillarda aks etgan bilimlar majmuini ifodalaydi. Tadqiqotchi Q.Nazarov esa dunyoning mafkuraviy manzarasini jahonda ro'y berayotgan g'oyaviy jarayonlar, mavjud mafkura shakllari, ularning mohiyati, maqsadlari va o'zaro munosatlari bilan bog'liq holat, xususiyat va faoliyatni yaxlit tarzda aks ettiruvchi tushuncha² deb hisoblaydi. Shunday ekan dunyoning mafkuraviy manzarasi tushunchasi muayyan davrda jahon davlatlari, xalqlari, turli uyushmalari tomonidan iqtisodiy, siyosiy, madaniy, mafkuraviy sohalarida o'z manfaatlarini himoya qilishga intilishlari bilan bog'liq jarayonni ifoda qiluvchi xatti-harakatlar, olib borilayotgan siyosiy faoliyat, uning ta'sirchanligiga xizmat qiluvchi mafkuralar, siyosiy doktrinalar, ta'limot va nazariyalar, uning zaminida ro'y berayotgan g'oyaviy-mafkuraviy jarayonlar majmuini ifodalaydi. Aytib o'tilganidek, "sovuq urush" ning tugashi bilan dunyo ko'pchilik kutganidek tinch bo'lib qolgani yo'q. Ikki qutbli tizim barham topgach yangi ko'p qutbli dunyoning barham topishi qiyinchilik bilan kechmoqda. Kurashuvchi tomonlar, ularning soni, manfaatlari, kurash olib borish strategiyasi, usul va vositalari o'zgardi. Shu bilan birga hozirgi vaqtda turli ta'sir etish vositalari orqali jahonda o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar ham ko'pchilikni tashkil etadi. Agressiv millatchilik, shovinizm, neofashizm, terrorizm mafkuralari shular jumlasidandir. Shu bois dunyoda inson qalbi va ongi kurash har doimgidanda kuchayib muhim ahamiyat kasb etmoqda.

¹Ma'naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug'ati. -T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2009. 145-146 b
² Nazarov Q. G'oyalar falsafasi. Toshkent "Akademiya"-2011. 256-b

MARKAZIY OSIYO MINTAQASIDAGI MAFKURAVIY JARAYONLAR

Ushbu xolatlar bugungi dunyoning mafkuraviy manzarasini belgilab bermoqda. G'oya, mafkura, targ'ibot sohasiga doir bilimlarni, o'z navbatida inson ongi va qalbiga ta'sir etishning turli xil vositalari, targ'ibot usullarining takomillashib borishi bilan dunyoning mafkuraviy manzarasi atrofida ham mazmunan boyib, kengayib, murakkablashib boradi. Dunyoning mafkuraviy manzarasi keng ma'no, serqirra mazmunga ega bo'lib, muayyan davr

kishilarining tafakkur tarzi va fikrlash uslubini, davlatlar va turli xalqlarning o'zaro munosabatlari, taraqqiyot modellari va tamoyillarini belgilaydigan aniq bilimlarni o'zida ifoda etadi.

Tayanch so'z va iboralar

Globallashuv, integratsiya, ommaviy madaniyat, mafkura, ma'naviyat, dunyoning mafkuraviy manzarasi, ma'naviy tahdid, milliy ong, milliy meros

Takrorlash uchun savollar.

1. "Globallashuv asoslari" fanining o'rganishga ehtiyoj nimada?
2. **Globallashuv** jarayonini o'ziga xos fenomen sifatida tahlil etishning obektiv zaruriyat ekanini qanday izohlaysiz?
3. Fan doirasidagi e'tibor berilishi lozim bo'lgan vazifalar nimalardan iborat?
4. Dunyoning mafkuraviy manzarasini qanday tushunasiz?

1-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. Janubiy - Sharqiy Osiyo davlatlari o'rtasida mintaqaviy, hukumatlararo siyosiy, iqtisodiy, madaniy munosabatlarni yanada rivojlantirishga qaratilgan tashkilot? A. GUAM B. SHHT C. TRASEKA D. ASEAN
2. Mamlakatimiz hududida mavjud bo'lgan qanchamoddiy-ma'naviy obida umumjahon merosining noyob namunasi sifatida YUNESKO ro'yxatiga kiritilgan?
A. 4000 dan ziyod B. 2500 dan ziyod
C. 7000 dan ziyod D. 500 dan ziyod
3. Globallashuv atamasi kim tomonidan ishlatilgan?
A. amerikalik olim T. Levitt B. Rus olimi Vernadskiy
C. Chillen D. Shved olimi Ratsel
4. Globallashuv atamasi qachondan beri keng ishlatiladi?
A. 1945 yillardan B. 1980 yillardan
C. 1920 yillardan D. 1990 yillardan

6. ... - XX asrning ikkinchi yarmi - XXI asr boshida jahon jahon taraqqiyotida shakllangan yangi umumsayyoraviy tartibotlar, davlatlar va kishilar o'rtasida o'zaro aloqalarning kengayishi va murakkablashishi, dunyo miqyosida axborot makoni, kapital, tovar hamda ishchi kuchi bozoridagi integratsiyalashuv, atrof-muhitga texnogen ta'sirning kuchayishi, ommaviy madaniyat namunalari keng tarqalishi, axborot-mafkuraviy va diniy - ekstremistik xurujlar xavfining ortib borishini ifoda etuvchi tushuncha
A. Globallashuv B. integratsiya
C. monopoliya D. missionerlik
7. Yer yuzida tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash, davlatlarning millatlarning o'zaro hamkorligini rivojlantirish maqsadida tuzilgan tashkilot?
A. YUNISEF B. BMT
C. NATO D. YUNESKO
8. Mustakillik deklaratsiyasi qachon qabul qilingan?
A. 1991 yil 31 avgust B. 1990 yil 18 mart
C. 1990 yil 20 iyun D. 1991 yil 18 noyabr
9. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tili to'g'risidagi» qonuni qachon qabul qilingan va necha moddadan iborat?
A. 1995 yil 22 dekabrda 26 moddadan iborat.
B. 1994 yil 22 sentabrda, 30 moddadan iborat
C. 1989 yil 21 oktabr, 24 moddadan iborat
D. 1993 yil 2 iyun, 24 moddadan iborat
10. YUNESKO qanday tashkilot?
A. Xalqaro maydonda mehnat munosabatlarini tartibga solish bilan shug'ullanadi
B. BMT qoshidagi ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha maxsus tashkilot
C. BMT qoshidagi bolalar fondi, xalqaro tashkilot
D. Milliy ma'naviy qadriyatlarni o'rganuvchi tashkilot

2-§. GLOBALLASHUV TUSHUNCHASI, MOHIYATI, JAMIYAT XAYOTIDA NAMOYON BO'LIH XUSUSIYATLARI

Reja:

1. "Globallashuv" tushunchasi, mazmun va mohiyati.
2. Globallashuv, global muammo va integratsiy.
3. Globalizm va aksilglobalizm.
4. Globallashuvning namoyon bo'lish sohalari.

1. "Globallashuv" tushunchasi, mazmun va mohiyati. Insoniyat hayoti ilmiy-texnik jihatdan qay darajada yuksalmasin uning ehtiyojlari ham shunchalik yuqori sur'atlar bilan rivojlanib boradi. Insoniyat bugun kechagiga qaraganda, ertaga esa undan-da yanada yaxshi yashashga, moddiy-ma'naviy barkamollikka erishishga, farovon hayot kechirishga intiladi. Albatta jamiyatning orzu-umidlari, manfaatlari, ehtiyojlari cheklanmagan bo'lishi mumkin, lekin insoniyatning yuksak darajada to'kin, farovon yashashini ta'min etuvchi tabiiy-geografik omillar cheklangan. Bu resurslar inson xohish istagicha emas, balki o'z holicha mavjud. Bu omillar farovon turmushni ta'minlashning o'ziga xos muhim omili hisoblanadi. Yer yuzida davlatlar, ulkan saltanatlar o'z faoliyatlari davomida qulay geografik makonga, tabiiy zahiralarga ega bo'lish uchun, bu borada ustunlik qilish uchun muttasil kurashlar olib borishgan va bu jarayon hozir ham davom etib kelmoqda. Aslida bu omillar insoniyat taraqqiyotining mazmuni, uning hayot kechirish qonuniyati va falsafasi hisoblanadi. Bir qaraganda bunday intilish tabiiy hisoblanadi.

Muammo, ana shu intilishlarda moddiy manfaatdorlikka bo'lgan intilish bilan ma'naviyatni unga mos ravishda rivojlantirishga bo'lgan zaruriyat, e'tibor o'rtasidagi muvozanatning yo'qolib borishida namoyon bo'lmoqda. Buni yuksak darajada taraqqiy qilgan mamlakatlar o'zlarining ulkan intellektual salohiyatlari bilan fan, texnika va texnologiyaning eng zamonaviy turlarini yaratib, ular vositasida mintaqalarda mavjud bo'lgan xom-ashyo resurslarini qo'lga kiritishning eng jirkanch uslublaridan foydalanib, ana shu mintaqalarni avvalo moddiy jihatdan qaram qilish, hamda bu omil vositasida ularni o'ziga xos ma'naviyatini ham barbod qilish yo'li bilan uning o'rniga o'zlarining ma'naviyatini ommaviylashtirishga bo'lgan urinishlarida namoyon bo'layotganligida ko'rish mumkin.

Albatta, bir qaraganda fan, texnika va texnologiya bir tomondan butun insoniyatning aql-zakovatining mevasi sifatida yer kurrasida yashayotgan

barcha xalqlar manfaatlariga xizmat qilmoqda. Ikkinchi tomondan esa, ulardan foydalanishdagi tengsizlik, ya'ni unga ega bo'lmaganlarning ustidan hukmron bo'lishga intilishlari, insonlar, millatlar va xalqlar o'rtasidagi munosabatlarda kim moddiy jihatdan baquvvat bo'lsa, boshqalar unga "itoatkor", uning ma'naviyatini "qabul qilishga majbur" degan tamoyilining yuzaga kelayotganligi insoniyat aql-zakovati yuksak darajasiga ko'tarilgan sharoitdagi ma'naviy qashshoqlashuvning jirkanch ko'rinishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Albatta, rivojlangan mamlakatlar tomonidan yaratilayotgan yuksak texnologiyalar, ta'lim-tarbiya tizimi, fan sohasidagi kashfiyotlar o'zi yaratilgan joydagi tub xalq ma'naviyati zaminiga qurilgan bo'lib, o'ziga xos mentalitetni aks ettiradi. Ushbu jihatlar bu texnologiyalarning ommalashuvida ham o'z ta'sirini saqlab qoladi. Bu jarayonning yuzaga kelishiga va avj olishiga jahon miqyosida sodir bo'layotgan globallashuv o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Uning insonlar, millatlar, xalqlar va mamlakatlar hayotiga o'tkazayotgan salbiy ta'sirlari bugunning o'zida turli sohaning ko'pchilik mutaxassislarini tashvishga solmoqda. Ular insonlar va millatlarning sofligini saqlab qolishning imkoniyatlarini izlab topish dolzarb muammolardan biriga aylanayotganligini ta'kidlamodalar. Millat keng ma'nodagi muayyan hdsiy birlikka, davlatchilik an'analari, iqtisodiy birlikka, til birligiga, o'ziga xos ma'naviyat va tafakkur tarziga ega bo'lgan insonlar uyushmasidan iborat bo'lgan ijtimoiy birlik hisoblanadi. Ayni paytda ushbu birlik jahonda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarning yaratuvchisi va tashuvchisidir. Uning o'zligidan mahrum bo'lishi oxir oqibatda butun insoniyatning manqurtlashuviga olib keladi. Istiqbolda bu jarayonning oldi olinmas ekan u insoniyat taraqqiyotini yana chuqur inqirozga olib boradi deganidir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasidagi nutqida aytganidek "Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir"¹. Shu sabab mamlakatimizda ma'naviyat, ma'rifat, milliy-ma'naviy meros masalalari olib borilayotgan siyosatimizning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa keyingi paytga kelib globallashuv tushunchasi va uning jamiyat hayotining turli

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 29-b.

sohalaridagi ijobiy va salbiy tomonlari haqida turli yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot olib borilmoqda.

Globalashuvni davlatlarning, turli millatlarning mustaqil subyekt sifatida saqlanib, yashab qolish jarayoniga o'tkazayotgan salbiy ta'siri bugunning o'zida sezila boshladi. U ijtimoiy-siyosiy tizimlarning iqtisodiy hayotini, milliy-ma'naviy qadriyatlarini, o'ziga xos turmush tarzini, tafakkur tarzini yemirmoqda va shu yo'l bilan millatning ma'naviy olamiga putur yetkazmoqda. Bu jarayonning oldini olish, hech bo'lmaganda uning yanada avj olib borish jarayoniga to'siq qo'yish yo'llari, imkoniyatlari va vositalarini izlab topish hamda ulardan samarali foydalanish strategiyasini ishlab chiqish barcha fan yo'nalishidagi tadqiqotchilar oldida turgan dolzarb vazifalardan birini tashkil qiladi. Buning uchun eng avvalo, "Globalashuv" tushunchasi uning ma'no-mazmunini tushunib yetish zarur bo'ladi.

XXI asr boshlariga kelib dunyo mamlakatlari o'rtasida jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy sohalarida, fan-texnika sohasida hamkorlik, o'zaro ta'sir shu qadar kuchayib ketdiki, bu jarayondan chetda qola olgan birorta ham davlat yo'q, deb to'la ishonch bilan aytish mumkin. Xattoki, xalqaro tashkilotlardan uzoqroq turishga intilayotgan, ularga a'zo bo'lishni istamayotgan mamlakatlar ham bu jarayondan mutlaqo chetda emas. Globalashuv shunday jarayonki, undan chetda turaman, degan mamlakatlar uning ta'siriga ko'proq uchrab qolishi mumkin. Globalashuv jarayoni hayotimizga tobora tez va chuqur kirib kelayotganining asosiy omili va sababi xususida gapirganda shuni obektiv tan olish kerak – bugungi kunda har qaysi davlatning taraqqiyoti va ravnaqi nafaqat yaqin va uzoq qo'shnilar, balki jahon miqyosida boshqa mintaqa va hududlar bilan shunday chambarchas bog'lanib bormoqda. Jamiyat hayotida insoniyatning manfaatleri, ehtiyojlari doirasi shunchalik kengaydiki, uni qondirish uchun zarur bo'lgan xom-ashyo manbalarini alohida davlat hududida izlab topish, qator sanoat mahsulotlarini muvayyan davlat hududida ishlab chiqarish mumkin bo'lmay qoldi. Bunday chuqur integratsiyadan biron mamlakatning chetda turishga intilishi ijobiy natijalarga olib kelmasligini tushunish, anglash qiyin emas.

Globalashuvning jahon mamlakatlari ijtimoiy taraqqiyotiga o'tkazayotgan ta'siri ham turlicha. Bu hol dunyo mamlakatlarining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy taraqqiyot darajasi, axborot xurujidan himoyalanganlik holati, ma'naviy salohiyatlari qanday ekani bilan bog'liq. Dunyoda yuz berayotgan shiddatli jarayonlarning har bir mamlakatga o'tkazayotgan salbiy ta'sirini kamaytirish va

ijobiy ta'sirini kuchaytirish uchun shu hodisaning mohiyatini chuqurroq anglash, uning xususiyatlarini o'rganish lozim. Bu hodisani chuqur ilmiy o'rganmay turib unga moslashish, uning yo'nalishini tegishli tarzda o'zgartirish mumkin emas. Globalashuv yana shunday jarayonki, uni chuqur o'rganmaslik, undan foydalanish strategiyasi, taktikasi va texnologiyasini ishlab chiqmaslik mamlakat iqtisodiyoti, madaniyati, ma'naviyatini tog'dan tushayotgan shiddatli daryo oqimiga boshqaruvsiz qayiqni topshirib qo'yish bilan baravar bo'ladi.

Mustaqillik davrida mamlakatimiz olimlari o'tkazgan va o'tkazayotgan tadqiqotlarga e'tibor beriladigan bo'lsa bu sohadagi ishlar endigima boshlanayotganining guvohi bo'lamiz. Albatta, bu jarayon xususida, uning mohiyati to'g'risida, undan ko'zlangan maqsadlar to'g'risida, bu jarayonni amalga oshuvini ta'minlaydigan vositalar, usullar xususida chuqur ilmiy-nazariy bilimga ega bo'lish muhim ahamiyat kasb etadi. Va bu ilmiy – nazariy asoslardan olib borilayotgan ma'naviy ma'rifiy sohadagi siyosatning yo'nalishlarini ishlab chiqishda foydalanish zarur bo'ladi. Har qanday siyosat, jumladan iqtisodiy siyosat va ma'naviyat sohasidagi siyosat ham ilmiy asosga ega bo'lgandagina muvaffaqiyat keltirishini nazarda tutsak, bu masalada olimlarimiz siyosatchilarimizga yetarli ko'mak berishlarini e'tirof etishga to'g'ri keladi. Mamlakatimizning jahon maydonida olib borayotgan siyosati ko'proq samara va muvaffaqiyat keltirishini istasak, globalashuvning mohiyati, yo'nalishlari, xususiyatlarini chuqurroq tadqiq va tahlil qilish zarur. Aynan shu jarayonni chuqurroq tahlil etish orqali siyosatchilarning to'g'ri yo'l tanlashi va qarorlar qabul qilishi uchun imkoniyat yaratish mumkin.

Zamonaviy ilmiy-falsafiy adabiyotlardagi tahlilarga murojat qiladigan bo'lsak globalashuv atamasiga berilgan ta'riflar juda ko'pligiga guvoh bo'lish mumkin. Bu ta'riflar ichida bir-biridan fari iluvchilari, bir-biriga zidlari ko'p uchraydi. Sabab shundaki bu globalashuv atamasining o'zgaruvchanligi, namoyon bo'lishining murakkabligi, hodisaga yondashuvning rang-barangligi bilan izohlanadi. Falsafiy adabiyotlarda globalashuv ba'zan siyosiy, Globalashuv milliy davlatchilik asoslarini, millatning o'ziga xosligini, jinslar o'rtasidagi farqlarning yemirilishiga olib keluvchi jarayon sifatida sanaladi. Agar biz qiyoslaydigan bo'lsak u tirik organizmdagi saraton kasalligiga o'xshaydi¹. "Men globalashuv jarayonlariga ashaddiy qarshiman. Har bir davlat o'zining betakror madaniy xususiyatlarini asrashga harakat qilishi lozim. Mana shunday sharoitda jahon madaniyati yuksaladi va rang-baranglik kashf

¹ <https://www.inpearls.ru/>

etadi¹. "Globallashuv- qopqon, integratsiya- tekin pishloq"². Globallashuv turli jamiyatlar, millatlarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalaridagi yaqinlashuvini bildiradi³. Lekin shu hoiatga guvoh bo'lish mumkinki, aksariyat tadqiqotlarda globallashuvga iqtisodiy hodisa sifatida qarash ustuvorlik qiladi.

Globallashuv - turli mamlakatlarning, xalqlarning jamiyat hayotining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy sohalaridagi o'zaro ta'siri va bog'liqligining keskin kuchayishidir.

Zamonaviy ilmiy-falsafiy adabiyotlardagi tahlilarga murojat qiladigan bo'lsak globallashuv atamasiga berilgan ta'riflar juda ko'pligiga guvoh bo'lish mumkin. Ularga asoslangan holda globallashuv jarayonining asosiy xususiyatlarini quyidagicha sharhlash mumkin:

- globallashuv-turli davlatlar iqtisodiyoti, fan-texnikasi va tabiiy imkoniyatlari integratsiyasini taqozo etuvchi ob'ektiv va tarixiy jarayon ekanligi;
- globallashuv-turli millatlarga xos bo'lgan milliylikni, o'ziga xoslikni gomogenlashuvi va universallasuvi jarayoni;
- globallashuv-milliy davlatchilik asoslarining zaiflashuvi, milliy chegaralarning yo'qolib ketish jarayoni;
- xalq ho'jaligida ishlab chiqarishning xalqaro formalariga o'tilishi, ishlab chiqarish omillari harakatining jadallashuvi;
- jahon mamlakatlari iqtisodiyotida yagona xalqaro standartlarning joriy etilishi;
- ko'pchilik mamlakat xalqlarining madaniyatida, kundalik hayotida rivojlangan G'arb turmush tarzining (vesternizatsiya), amerikacha turmush tarzining namoyon bo'lishi;
- globallashuv investitsiyalar, kapital, texnika va tovarlarning butun jahon miqyosida erkin harakatining jadallashib va keng miqyosga ega bo'lib borayotgan murakkab jarayon sifatida baholanishi;
- globallashuv turli xalqlarning ma'naviy hayotidagi o'ziga xos milliy xususiyatlarining yemirilib borishini ta'minlagan holda ularni yangi g'oyaviy birlik asosida birlashtirishga intilishi;

¹ <https://smsta.ru/sav/globalization>

² <https://smsta.ru/sav/globalization>

³ <https://ru.uzvisit.com/5076-meaning-of-globalization>

• globallashuv ishlab chiqarish samaradorligini rag'batlantirish va imkoniyatlarni kengaytirish, iqtisodiyotni o'stirish evaziga qo'shimcha ish joylarini yaratadigan integratsion jarayon sifatida qaralishi;

• globallashuv tezkor yagona axborot tizimining vujudga kelishi sohasidagi inqilob bilan chambarchas bog'liqligi va shu kabilar.

Insoniyat yashayotgan ona-zamin tabiiy imkoniyatlari, zahiralari, iqlimi, hayvonot va o'simlik dunyosi yer kurrasining barcha hududlarida birdek tarqalgan emas. Har bir davlat esa tabiatning bu ne'matlaridan imkon qadar ko'proq foydalanishni istaydi, shu negizda harakat qiladi. Qolaversa davlatchilik kuch-qudrati, xalqning turmush tarzi, ilm-fan, madaniyatning rivoji ham ko'p jihatdan geografik omillarga borib taqaladi. O'z navbatida fan-texnikasi yuksak rivojlangan mamlakatlar erishayotgan yutuqlardan dunyo aholisining barchasi foydalanishga intilishadi. Shu ma'noda globallashuvga obektiv tarixiy hodisa sifatida qarash mumkin.

Globallashuvning mamlakatlar iqtisodiy siyosati va ma'naviyatiga o'tkazishi mumkin bo'lgan ijobiy va salbiy ta'siri Hindistonning mashhur davlat arbobi Mahatma Gandining quyidagi so'zlarida yaxshi ifodalangan: «Men uyimning darvoza va eshiklarini doim mahkam berkitib o'tira olmayman, chunki uyimga toza havo kirib turishi kerak. Shu bilan birga ochilgan eshik va derazalarimdan kirayotgan havo dovul bo'lib uyimni ag'dar-to'ntar qilib tashlashi, o'zimni esa yiqitib yuborishini ham istamayman».

Shuning uchun ham milliy g'oyani, ta'lim jarayonida olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiyishlarni bugungi globallashuv jarayonida uyimizni, hayotimizni toza havo bilan ta'minlab, ayni paytda turli tazyiqlardan himoya qiluvchi omil sifatida keng targ'ib qilish, uning ta'sirchanligini takomillashtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Globallashuv, global muammo va integratsiya. Ko'pgina tadqiqotlarda ba'zan globallashuv, global muammo, integratsiya atamaları bir-biri bilan aynanlashtirib yuboriladi. Globallashuv jarayonining mohiyati, uning asosiy xususiyatlari bilan shug'ullanuvchi bo'lg'usi mutaxassislar albatta bu xususda chuqur, aniq bilimga ega bo'lishlari talab etiladi. Shunday ekan bu tushunchalarning mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tish lozim. Globallashuv odatda rivojlangan xalqlarning siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy sohadagi yutuqlarining keng ommalashuvini anglatib, uning aks ta'siri endi rivojlanayotgan, kam rivojlangan xalqlarga qaratilgan bo'ladi. Uning yuz berishidan kimdir manfaatdor, kimdir esa yo'q. Ko'rinib turibdiki

globallashuvni hamma ham o'ziga muammo, fojia sifatida qabul qilayotgani yo'q. Uning tantanasidan manfaatdorlar ham ko'p uchraydi. Globallashuv qayd etib o'tilganidek rivojlangan mamlakatlarning rivojlanayotgan, kam rivojlangan, qoloq mamlakatlarning ijtimoiy-siyosiy tizimiga, iqtisodiyotiga, ma'naviy-madaniy hayotiga qilinayotgan o'ziga xos "yekspansiya" dir. Uning o'ziga xos qator xususiyatlari yuqorida sanab o'tilgan edi.

Global muammo. Odatda ijtimoiy-falsafiy adabiyotlarda tahdidi ham, yechimi ham butun insoniyatga, hayvonot dunyosiga, tabiatga birdek ta'sir etuvchi muammolar tizimiga nisbatan global muammo atamasi ishlatiladi. Global muammoning tahdidi ham, yechimi ham mintaqa yoki millat tanlamaydi, yoki global muammoni rivojlangan davlatlar tomonidan rivojlanayotgan, kam rivojlangan davlatlarga nisbatan amalga oshirilayotgan o'ziga xos ta'sir deya baholab bo'lmaydi. Insoniyat ishlab chiqaruvchi kuchlarning keskin rivoji sabab XX asrning ikkinchi yarmida tabiat-jamiyat tizimidagi shunday muammolar domiga tortildi-ki, endilikda ularning iskanjasidan qutulib ketish yoki ketmaslik bugungi kunning eng dolzarb masalasiga aylandi. Agar XX asrning birinchi yarmi oxirlarida insoniyat qarshisida asosan bitta umumbashariy muammo — yadro halokatining oldini olish ko'ndalang bo'lib turgan bo'lsa, ikkinchi yarmida esa ahvol o'zgardi. Aholi tabiiy o'sishining yuqori darajasining saqlanib qolishi, fan va texnika yutuqlaridan tor manfaatlar yo'lida foydalanishga intilish bir qator mintaqalarda murakkab ekologik vaziyatning vujudga kelishi masalani chigallashtirib yubordi. Oqibatda insoniyatning kelajagi to'g'risida turli ko'rinishdagi bashoratlar kelib chiqdi. Ana shunday sharoitda har bir aql zakovatli inson «Bunday yo'lida qanday muammolar, qiyinchiliklar, sinovlarga duch kelishimiz mumkinligini yetarli darajada aniq tasavvur qilmayapmizmi?» — degan savolni o'z oldiga ko'ndalang qo'yishi va unga javob topishi zarur bo'lib qoldi. Bu savollarni butun jahon xalqlarining ishtirokisiz xal etib bo'lmaydi.

Tabiatga kishilarning zug'umi kuchaya borgan sari tabiiy muvozanatning buzilishi oqibatida insoniyatning yashash tarzi, havfsizligi, sog'lig'i bilan bog'liq bo'lgan muammolarning aks ta'siri tobora halokatli tus ola boshladi. Insoniyat bunday tahlikali holatdan faqatgina, har qanday siyosiy, mintaqaviy, milliy, diniy va boshqa manfaatlarini keyinga surib, ginalarni bir chekkaga surib mushtarak umuminsoniy manfaatlar tevaragida jipslashish, zudlik bilan ta'sirli choralar qo'llash orqaligina qutulishi mumkin. Masalaning ushbu jihatiga jamoatchilik fikrini qaratar ekan BMT Bosh Assambleyasining 72-

sessiyasidagi nutqida Sh.Mirziyoyev quyidagilarni alohida ta'kidlaydi: «Bugungi kunning eng o'tkir ekologik muammolaridan biri — Orol halokatiga yana bir bor e'tiboringizni qaratmoqchiman. Mana, mening qo'limda — Orol fojiasi aks ettirilgan xarita. O'ylaymanki, bunga ortiqcha izohga hojat yo'q. Dengizning qurishi bilan bog'liq oqibatlarni bartaraf etish xalqaro miqyosdagi say-harakatlarni faoi birlashtirishni taqozo etmoqda. Biz BMT tomonidan Orol fojiasidan jabr ko'rgan aholiga amaliy yordam ko'rsatish bo'yicha shu yil qabul qilingan maxsus dastur to'liq amalga oshirilishi tarafdorimiz»¹.

Hozirgi paytda insoniyatga xafv solib turgan umumbashariy muammolar deganda tahdidi ham, shuningdek yechimi ham butun dunyo, barcha davlatlar va xalqlarning ishtirokisiz hal etilishi mumkin bo'lmagan muammolar tizimiga aytilishi yuqorida qayd etib o'tildi. Bunday muammolar tizimiga quyidagilar kiradi:

- termoyadro urushi xavfining oldini olish va yadro sohasidagi qurollanishni bartaraf etish;
- jahon iqtisodiyoti va ijtimoiy hayotning o'sishi uchun qulay shart-sharoit yaratish;
- iqtisodiy qoloqlikni tugatish; yer yuzida qashshoqlik va ochlikka barham berish;
- tabiiy boyliklardan oqilona va kompleks yondashgan holda foydalanish, qayta takror ishlab chiqarish mumkin bo'lgan zahiralarni qayta ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish;
- insoniyatning baxt-saodati yo'lida fan-texnika yutuqlaridan foydalanish uchun xalqaro hamkorlikni yanada faollashtirish; (yeng xavfli kasalliklarga qarshi kurash, kosmosni o'zlashtirish;
- dunyo okean boyliklari va imkoniyatlaridan unumliroq foydalanish; ozon qatlaminin yo'qolish xavfining oldini olish;
- yuqumli kasalliklarga qarshi birgalikda kurashish;
- atmosferaning ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik va h.k.

Insoniyat oldida ana shu xildagi muammolarning ko'ndalang turib qolishining o'zi kishilik sivilizatsiyasi o'ta murakkab, o'ta qaltis bir jarayonni boshidan kechirayotganligidan darak beradi. Umumbashariy muammolarning ba'zi bir guruhlari mavjudki, ularni hal qilishning o'zidayoq butun

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqidan.

planetamizdagi ijtimoiy hayotning keyingi ming yillikdagi aniq manzarasini chizib berish uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etishi mumkin.

Integratsiya. Suveren davlatlar o'rtasida ma'lum manfaatlarni amalga oshirish jarayonidagi o'zaro hamkorlikni, o'zaro munosabatlarni aks ettiruvchi integratsion jarayonlarni o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar ko'p uchraydi. Yevropa va Markaziy Osiyo regional integratsiya jarayonlari ham bundan mustasno bo'lmadi. Ular ko'p sondagi turli xil integratsion qarashlar va nazariyalarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bu xol ajablanarli emas, chunki aynan nazariy modellarning taxlili orqaligina integratsion jarayonning pirovard natijasini ham oldindan aytish mumkin bo'ladi. Bu jarayonning nazariy asoslarini bilish ko'r —ko'rona harakat qilishdan saqlashi bilan birga, xar bir qo'yilayotgan qadamni taxlil qilish va baholash imkonini yaratadi. Shu narsani aytib o'tish joizki, hozirgi paytda sobiq SSSR xududida kechayotgan turli shakldagi iqtisodiy va siyosiy-huquqiy jarayonlarga nisbatan bildirilayotgan tanqidiy fikrlardan shu narsani tushunish mumkinki, ushbu jarayonlarni to'g'ri baholaydigan yetarlicha nazariy baza yo'q.

Endi «integratsiya» tushunchasining lug'aviy ma'nosi va bir qator tadqiqotchilarning bu boradagi muloxazalariga to'xtalsak. «Integratsiya» tushunchasi lotincha «integratio» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, lug'aviy jixatdan «birlashish», «to'ldirish» degan ma'nolarni anglatadi. Integratsiya (*lot. integer — butun*) -1) ayrim qism va elementlarni bir butung'a birlashtirish; 2) turli mamlakatlarning birlashmalari, tor doiradagi iqtisodiy-siyosiy guruxlarning qo'shilishi. Jamiyat hayotida integratsiyaning shakllari turlicha namoyon bo'ladi: ilmiy, siyosiy, ma-daniy, xalqaro va h.k.

Mazmun va mohiyatiga ko'ra «integratsiya» tushunchasi ko'pqirrali hisoblanadi. Shu boisdan uni amaliyotda qo'llanilayotgan soxasiga qarab talqin qilishga ehtiyoj seziladi. Jumladan, u davlatlararo aloqalarga nisbatan qo'llanilganda, mustaqil subyektlarning (muayyan maqsadlarni ko'zlab) ixtiyoriy ravishda xamkorlik munosabatlarini yo'lga qo'yishini yoki shu maqsadda tegishli chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqishlarini nazarda tutadi. Aytish joizki, bunday birlik (davlatlar xamkorligi) amaliyotda ishtirok etuvchilarning quruq munosabatlari majmuasinigina o'zida aks ettirmaydi. Negaki, har qanday integratsion jarayon unda ishtirok etuvchilarning arifmetik

yig'indisigina bo'lmasdan, u o'zining namoyon bo'lishi va qamroviga ko'ra ko'lami keng, hamda manfaatlariga asoslangandir.

Mavjud ijtimoiy-siyosiy fanlarga doir ensiklopedik lug'atlarda «integratsiya» tushunchasiga turlicha izox berilgan. Bir tomondan, ularning aksariyatida tushunchaning lug'aviy ma'nosi bir xil bo'lsada, ikkinchi tomondan, «integratsiya» tushunchasi mazmun va mohiyat jixatidan turlicha (siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ijtimoiy, huquqiy va b.) talqin qilishadi. Masalan, «Slovar inostrannix slov» nomli lug'atda «Integratsiya - bir xil ijtimoiy tuzumga ega bo'lgan ikki yoki undan ortiq davlatlar milliy xo'jaliklarining o'zaro moslashish yoki birlashish jarayonidir», - deb berilgan¹. Konovalova V.N. taxriri ostida chiqqan lug'atda tushunchaga siyosiy tomondan izoh berishga xarakat qilingan, ya'ni: «Integratsiya - siyosiy institutlar, davlat yoki davlatlararo doirada ma'lum bir siyosiy umumiylikka, davlat va jamiyat rivojlanishida barqarorlikka erishish maqsadida turli xil siyosiy kuchlarning o'zaro qo'shilishi yoki birlashishidir»². Professor V.Bobkov esa, integratsiya unda ishtirok etuvchi subyektlarga shunday moddiy, intellektual va boshqa vositalarga ega bo'lish imkoniyatini yaratib beradiki, bunday imkoniyatlarga alohida olingan hech bir davlat umuman erisha olmaydi³.

Integratsiya termini G'arbiy Yevropa mamlakatlari davlatlararo institutlarni yaratib boshlaganida, shuningdek iqtisodiy siyosatni koordinatsiyalash va savdo erkinligini ta'minlash maqsadida iqtisodiy birlashmalarni tuzish paytida xalqaro munosabatlarda ishlatila boshlandi¹.

Shunisi qiziqarliki, Yevropa integratsiyasini tahlil qiluvchi olimlar orasida ushbu mintaqa doirasidagi davlatlar integratsiyasiga nisbatan shu kungacha yagona bir nuqtai nazar ishlab chiqilmagan. Lekin shu bilan birga, ularning hammasi integratsiya ijobiy hodisa ekanligini, shuningdek bu «hamma ishtirok etuvchi tomonlar uchun bir qator ustunliklarga ega bo'lishga qaratilgan jarayon»² -sifatida e'tirof qilishmoqda. Aynan Yevropa mintaqasidagi davlatlarga nisbatan Jan Monne quyidagicha fikr bildirgan: «Agar mintaqa davlatlari o'z milliy suverenitetlarini ustivor yo'nalish sifatida qarab rivojlanadigan bo'lishsa, Yevropada xech qachon tinchlik bo'lmaydi. Chunki bunday rivojlanish

¹ Slovar inostrannix slov, M.: Russkiy yazik, 1987. s. 196.

² Politologiya, (kratkii slovar) pod red. V.N.Konovalova, R-D.: «Feniks», 2001. s. 100

³ Bobkov V. Balans terpeniya i neterpeniya //Respublika. 1998. 1 dekabrY. S.5

davlatlarning ustunlik qilish siyosatiga va milliy iqtisodiy proteksionizmga olib keladi. Yevropa davlatlari yolg'iz xolda o'z xalqlari uchun yetarli darajadagi farovon turmush sharoitini yaratib bera olmaydilar. Zaruriy rivojlanish dinamikasiga faqat shu narsa bilan erishish mumkinki, bunda mintaqa davlatlari federatsiya yoki boshqa bir «Yevropa konfiguratsiyasiga» birlashadilar, bu esa o'z navbatida iqtisodiy yagonalikni keltirib chiqaradi»³. Aynan shu fikrni Markaziy Osiyoda hozirgi paytda kechayotgan hamkorlik jarayonlariga nisbatan ham qo'llash mumkin.

K.Doych integratsiyani davlatlarning tinch yashashini ta'minlashi mumkin bo'lgan real imkoniyat deb qaraydi. Uning fikricha savdoni kengaytirish, odamlarning erkin harakati, madaniy almashinuvning rivojlanishi, siyosiy konsultatsiyalarning faol o'tkazilishi va shunga o'xshash kabi boshqa chora tadbirlar orqali integratsiyaga erishish mumkin⁶. E.Xaas integratsiyani milliy masshtabda xarakat qiluvchi asosiy shaxslarni o'ziga torta oladigan yangi siyosiy ta'sir markazlarning paydo bo'lish jarayoni deb bilgan.

«Integratsiya» tushunchasini tahlil qilishda va o'rganishda zamonaviy yondashuv shu narsa bilan xarakterlanadiki, bunda integratsiya «umumiy manfaatlarni amalga oshirish yo'lida o'z imkoniyatlarini birlashtirish, ishga solish, xisobini olib borish maqsadida davlatlar o'zlari yaratayotgan va xammasi uchun yagona bo'lgan yangi institusional tuzilmaga (strukturaga) o'z suverenitetlarining bir qismini berish jarayoni» sifatida qaraladi. Bu atamaning tahlili yuzasidan shunday xulosaga kelish mumkin: birinchidan integratsiya ma'lum bir maqsad-manfaatlarni amalga oshirish yo'lida mintaqaning fizik, geografik imkoniyatidan kelib chiqadigan obektiv jarayon hisoblanadi. Ikkinchidan, ma'lum maqsad-manfaatlarni realizatsiya qilishga qaratilgan tomonlarning ixtiyoriy hatti-harakatining natijasidir.

3. Globalizm va aksilglobalizm. Hozirgi ijtimoiy hayot sohalarining globallashuv jarayoni o'ta murakkab jarayon. Uning turli mamlakatlar iqtisodiy, siyosati va ma'naviyatiga o'tkazayotgan ta'siri yana ham turlicha tarzda namoyon bo'lmoqda. Shu bois ham xalqaro maydroda bir-biriga nisbatan raqobatda bo'lgan ikki guruh vakillari vujudga keldi: globalistlar – ijtimoiy hayot sohalarini keng qamrab olayotgan globallashuvni qo'llab-quvvatlovchilar va aksilglobalistlar – ya'ni globallashuvga qarshi kayfiyatda bo'lgan guruhlar.

Globalashuvning jamiyat hayotining turli sohalarida namoyon bo'lishini, o'tkazayotgan ta'sirini, erishilayotgan yutuqlarni ko'z-ko'z qiluvchi, undan faxrlanuvchi, uning yanada jadallashuvini qo'llab-quvvatlovchilar globalistlar deb ataladi. Ular orasida asosan rivojlangan davlat arboblari, siyosatchilar, sanatchi va biznesmenlar ko'proq uchraydi. Globallashuv tarafdorlari siyosiy jarayonlardagi integratsiyani, huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro kelichuvlarni, fuqarolarning erkin ko'chishini, iqtisodiy integratsiyaning yanada chuqurlashuvini, kapital va investitsiyalar erkin harakatini qo'llab-quvvatlashadi. Siyosiy jarayonlar rivojidan tortib migratsiyagacha, iqtisodiy jarayonlar integratsiyasidan tortib kapital chiqarishgacha bo'lgan harakat erkinligi ularning fikricha insoniyatga cheksiz imkoniyatlar ato etadi. Fan, ta'lim va texnologiyalar sohasidagi imkoniyatlar yanada oshadi. Jamiyat hayotining turli sohalarida turli xalqlar tomonidan kashf etilgan kashfiyotlar, ixtirolar, aqliy salohiyat, har bir mintaqaning tabiiy-geografik imkoniyatlari birlashtiriladi. Bu salohiyat insoniyatni farovonlikka, yuksaklikka yetaklaydi. Inson o'ziga qaratilgan barcha global masshtabdagi muammolarni, havf-xatarlarni birgalikda yechish imkoniga ega bo'ladi. Shu bois ular globallashuv jarayonlarini qo'llab-quvvatlashadi. Globallashuv muxoliflari esa aksilglobalistlar nomini olgan bo'lib ular orasida ko'proq so'l kuchlar, milliy-madaniy uyushmalar, kasaba uyushmalari va yoshlar tashkilotining vakillari bor. MDH hududida aksilglobalistlar Rossiya Federatsiyasi hududida faol harakat olib bormoqda. Bu yerda ular turli anjumanlar, seminarlar o'tkazish uchun to'planib turadilar. Shu o'rinda yana bir fikrni qayd etib o'tish lozimki, rivojlangan G'arbdagi ijtimoiy-siyosiy, falsafiy tadqiqotlarda globallashuv atamasi faqatgina iqtisodiy hodisa sifatida o'rganiladi. Unga biron-bir salbiy hodisa, tahdid sifatida qaralmaydi.

XX asr o'rtalarida globallashuvning institusionalashuvi, ya'ni bu jarayon faoliyatini yo'lga qo'yuvchi tashkilotlar faoliyatining tashkillashuvi kuchaygandan keyin bu jarayonning o'zi ham keskin tezlashdi va shiddatli tus oldi. Institusionalashuvning kuchayganini Butunjahon savdo tashkiloti, Xalqaro Valyuta jamg'armasi, Jahon banki, Yevropa taraqqiyoti va tiklanish banki, Umumiy bozor, Yevropa Ittifoqi singari qator tashkilotlarning vujudga kelgani misolida ham ko'rish mumkin.

Har qanday hodisaning ikkita qirrasini bo'lgani singari bu jarayoning ham avvaliga ko'z ilg'amas salbiy ta'sirlari namoyon bo'la boshladi. Globallashuvning tezlashishi va kuchayishiga javob sifatida

aksilglobalistlarning faoliyati ham kuchaydi. Ular globallashuvning faqat salbiy oqibatlariga emas, umuman uning o'ziga ham qarshi chiqa boshladilar. Masalan, rossiyalik faylasuf va yozuvchi A.Zinovev «Aksilglobalizm vektorlari» nomli anjumanda so'zlagan nutqida shunday deydi: «Globallashuv yangi jahon urushidir. U yangi tipdagi jahon urushi. Bu urushda tirik qolishning qarshilik ko'rsatishdan boshqa yo'lini ko'rmayapman. Faqat qarshilik!» - degan edi.

«Aksilglobalizm vektorlari» anjumanidagi yana bir ma'ruzachi A. Parshev esa globallashuvga quyidagicha ta'rif beradi: «Aslida globallashuvning asosiy mazmuni boshqa mamlakatlarda ishlab chiqarilgan mahsulotning qo'shimcha qiymatini, dunyodagi asosiy zahiralarni o'zlashtirishdan iborat». Faqat bu o'zlashtirish yangicha mazmunda bo'lib uni hech kim bosqinchilik deb atamaydi. Boshqacha aytganda mustamlakachilikning yangicha namoyon bo'lishi demoqchi.

Aibatta bu fikrga turlicha munosabat bildirilishi mumkin. «Globallashuv»ni faqat salbiy hodisa sifatida baholash va unga qarshi turish ijtimoiy hayotdagi turli xil tabiiy, ijtimoiy bog'liqliklarni inkor etishga olib kelishi mumkin. Globallashuv jarayoni «mafkuralashishdan», uning maqsadlaridan xoli bo'lishi kerak.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik holatlarda globalizm tarafdorlari ham, dushmanlari ham asosiy e'tiborni iqtisodiyot sohasiga qaratishadi. Globallashuvning ma'naviyatga ta'siri va ma'naviy globallashuv masalalari sotsiologiya, falsafa, madaniy antropologiya fanlarida o'zining aksini yetarli darajada topishi kerak.

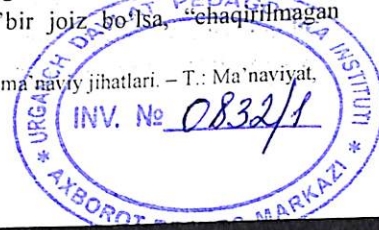
Globallashuv subyektlari. Yuqorida qayd etib o'tilganidek insoniyatning manfaatlari, ehtiyojlari cheksiz ekan demak bu ehtiyojni muayyan hududning ham tabiiy-geografik, ham fan-texnologiya sohasidagi mavjud salohiyati bilan qondirib bo'lmaydi. Shu sabab globallashuv xalqaro munosabatlarning an'anaviy ishtirokchilari bo'lmish davlatlardan tashqari umumidunyo viy jarayonlarga bevosita ta'sir qiluvchi yangi subyektlarni vujudga keltirdi: BMT, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, YunESKO, YunISEF, Xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon savdo tashkiloti, «Katta yettilik», YEI, ShhT, BRIKS, ASEAN va sh.k. Bipolyar tizim qulagach globallashuvning xalqaro miqyosda keng tarqalishiga to'sqinlik qiluvchi so'ngi «xitoy devori» quladi. Ishchi kuchi, migratsiya, savdo, kapital, turli sohalardagi hamkorlik yanada keng quloqch yoydi. Kommunistik tizim barbod bo'lgach AQSh dunyodagi eng qudratli

mamlakatga aylandi va siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy mafkuraviy, axborot sohasidagi globallashuvning harakatlantiruvchi kuchiga aylandi. Parijdagi Siyosiy tadqiqotlar institutining xodimi A.Valladaoning ta'kidlashicha, turli xalqlar, millatlar sintezi negizida shakllangan amerika jamiyatining madaniy qadriyatlarini o'ziga mamlakatlar qabul qilishi uchun oson kechadi. AQSh madaniy mahsulot ishlab chiqarish industriyasining yuksak rivojlanganligi keng imkon yaratadi. Mamlakatning ma'naviy-mafkuraviy boradagi siyosati shu negizga asoslanadi: «Amerika jamiyati ko'p jihatdan globallashib ulgurani sababli o'zaro mushtarak va global dunyoning tezroq shakllanishidan manfaatdor ekani shubhasizdir»¹. Rivojlangan G'arbning jamiyat hayotining siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy – mafkuraviy sohalaridagi yutuqlari kam rivojlangan, endi rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan olib borayotgan siyosatida o'z aksini topishida turli yo'nalishlarda faoliyat yurituvchi xalqaro uyushmalar, tashkilotlar muhim ahamiyat kasb etadi: Birlashgan Miillatlar Tashkiloti, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, YunESKO, YunISEF, Xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon savdo tashkiloti, «Katta yettilik», Yevropa Ittifoqi, Shanhay Hamkorlik Tashkiloti, BRIKS, ASEAN va sh.k (to'liq ma'lumot olish uchun izohli lug'atga murojat qiling).

4. Globallashuvning namoyon bo'lish sohalari. Insoniyat kishilik jamiyati rivojining mutlaqo yangicha mazmun-mohiyat kasb etadigan davriga qadam quydi. Bu davrda jahon mamlakatlari o'rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy-madaniy aloqalar har qachongidan shiddat bilan kuchaymoqda. Oqibatda yuzaga kelgan globallashuv jarayonlari o'z ta'sirini o'tkazmagan bironta soha qolmadi. Jumladan globallashuv jamiyatning hayotining ma'naviy-mafkuraviy, demografik sohalariga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda va yaqqol ko'zga tashlanmoqda. Bu masalaga fikr birdirar ekan SH.Mirziyoyev shunday ta'kidlaydi: «Shu bilan birga, globallashuv va axborot xurujlari, turli buzg'unchi g'oyalar ta'sirida milliy o'zlik va ma'naviy kadriyatlarimizga karshi tahdid va xatarlar tobora kuchaymokda. Xudbinlik, ya'ni, faqat o'zini o'ylash, xayotga, mehnatga, oilaga yengil qarash, iste'molchilik kayfiyati singari illatlar turli yo'llar bilan aholi, ayniksa, yoshlar ongiga singdirilmokda. Terrorizm, ekstremizm, transmilliy va kiberjinoyatchilik, odam savdosi, narkotrafik kabi tahdidlar xavfi tobora ortib bormoqda.

Milliy ma'naviyatimizga mutlaqo begona bo'lgan zararli g'oyalar, tushunchava karashlar chegarani buzmasdan, bildirmasdan, ta'bir joiz bo'lsa, echaqirilmagan

¹ Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlar. – T.: Ma'naviyat, 2006. 11-12 bet.

mexmon" bo'lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni, murg'ak bolalarimizning pokiza qalbi va ongiga kirib kelayotganidan xam ko'z yuma olmaymiz»¹.

Jamiyat hayotining turli sohalarda globallashuv jarayonlari qanday yo'nalishlarda sodir bo'lmoqda degan savolga javob izlaganda quyidagilarni ta'kidlash o'rinli bo'lardi.

Hokimiyatning globallashuvi-barcha xalqlarni o'zida birlashtirishni maqsad qilib qo'ygan, aslida hokimiyat bir hovuch gegemonlar qo'lida bo'ladigan «jahon saltanati» ni barpo etishga intilish. Bu hokimiyat aslida yirik moliya oligarxlari, transmilliy korporatsiyalar manfaatini ifoda etadi. Transmilliy korporatsiyalar faoliyatining namoyon bo'lish sohasiga qarab tegishli vakolatlarni o'ziga oladi. Boshqa sohalarda bo'lgani kabi iqtisodiy-ijtimoiy sohalardagi boshqaruv huquqlari davlat darajasidagi organlar qo'lidan xalqaro tashkilotlar qo'liga o'tib boradi.

Siyosiy globallashuv-davlat vakolatlarining katta qismini transmilliy korporatsiyalarga, iqtisodiy birlashmalarga berishni targ'ib qilgan holda muayyan hududdagi milliy davlatchilik «gegemonligi» ga barham berishni ifoda etuvchi mafkuraviy jarayon.

Iqtisodiy globallashuv- iqtisodiy hayotda transmilliy korporatsiyalar, yirik moliya guruhlari tomonidan jahonni yagona bozorga aylantirish va shu tarzda unda o'z tanho hukmronligini o'rnatishga intilish.

Madaniy soha globallashuvi - ommaviy madaniyatning rivojlanishi, ayniqsa, musiqa, kino, teatr, shou-ko'rsatuvlar, kiyinish, ommaviy-axborot vositalari faoliyatlarining bir xillashuvi, turli xalqlar madaniyatining o'zaro ta'siri, bir-birini boyitishi tufayli madaniyatlararo aloqalarning mustahkamlanishi va yangi zamonaviy an'analarning shakllanishi va h.k.lar.

Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi - milliy bag'rikenglikni, millat hayotining ahloqiy asoslarini, uning milliy o'ziga xosligini rad etuvchi mondializm g'oyalari ni tantana qilishini ta'minlashga asoslanadi.

Demografik globallashuv - «global etnos» ning shakllanishini ta'min etish yo'lida turli xalqlarning assimilyatsiyasini, ularning aralashib ketishini ifoda etuvchi mudhish hodisa. Lekin u bir qator obektiv sabablar bois kun sayin kuchaymoqda: iqtisodiy aloqalarning kuchayishi; aholi migratsiyasi; madaniyat, fan, ta'lim sohasidagi hamkorlik; urbanizatsiya; turli millat va irq vakillari

¹ Mirziyoyev Sh.M. Янги Ўзбекистон стратегияси - Toshkent: "O'zbekiston" NMRU, 2021 - 268-b.

o'rtasidagi nikoh va sh.k. Ba'zi tadqiqotlarda XXI asr oxiriga borib yevropoid irq sifatida tugab dunyoda ikkita irq qolishi taxmin etilmoqda.

Texnologiya sohasidagi globallashuv dunyo miqyosida mahsulotlar ishlab chiqarishni monopollashtiruvchi moliyaviy jarayonlarni keltirib chiqarayotganligi, xalqaro maydonda moliyaviy kompyuter tarmog'i orqali dunyoning bir burchagidan boshqasiga istalgan miqdorda mablag'ning o'tkazilishi, xalqaro maydonda raqobatni rivojlantiruvchi metatexnologiyalarning rivojlanishi (kosmik yo'ldosh, kompyuter, uyali telefon, internet va h.k.) bilan belgilanadi.

Globallashuvning shu tarzda jadal suratlar bilan yuz berayotgan bunday sharoitda biz yoshlarimiz ongida dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasini ochib berish, yoshlarga mustaqillikni mustahkamlash, jamiyat hayotining turli sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyatini yoritib bergan holda ulardagi Vatanga sadoqat tuyg'ularini yanada mustahkamlash, yoshlarda tarixiy xotira, madaniy merosga hurmat, milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini mustahkamlagan holda ularda o'z kuch va imkoniyatlariga tayanib yashash hissini shakllantirish, yoshlarda ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga, "ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi turli xil hatti-harakatlarga nisbatan doimo ogoh, sezgir va xushyor bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish kabi muhim vazifalarga asosiy e'tiborimizni qaratishimiz lozim.

Tayanch so'z va iboralar

Globallashuv, integratsiya, global muammo, geografik kashfiyotlar, ommaviy madaniyat, ma'naviyat, globalistlar, antiglobalistlar, ma'naviy tahdid, milliy ong, milliy meros, hokimiyatning globallashuvi, siyosiy globallashuv, iqtisodiy globallashuv, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi, demografik globallashuv

Takrorlash uchun savollar

1. "Globallashuv" tushunchasi, mazmun va mohiyatini qanday tushunasiz?
2. Globallashuvning asosiy xususiyatlari va namoyon bo'lish sohalari haqida nimalar bilasiz?
3. Globallashuvning vujudga kelishi tarixi qanday jarayonlar bilan bog'liq?

4. Globallashuv, global muammo, integratsiya atamalarining mohiyati nimadan iborat?
5. Globalistlar va aksiglobalistlar kim?
6. Globaliashuvni ta'min etuvchi vositalar tizimi haqida nima bilasiz?

2-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. Globallashuv jarayonlarining asosiy o'lchamlaridan biri?

- A. Monopoliyalar
- B. globallashuv-jahonning gomogenlashuvi va universallasuvi jarayoni
- C. Ommaviy madaniyatning vujudga kelishi
- D. Xalqaro mehnat taqsimoti

2. Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy jarayonlarni, huquqiy munosabatlarni, fuqarolarning erkin ko'chishi, iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuvini, kapital, investitsiyalar erkin harakatini qo'llab-quvvatlovchilar qanday ataladi?

- A. globalistlar
- B. mondializm
- C. atlantizm
- D. antiglobalistlar

3. Transmilliy korporatsiyalar, yirik moliya guruhlari tomonidan jahonni yagona bozorga aylantirish va shu tarzda unda o'z tanho hukmronligini o'rnatishga intilish qanday ataladi?

- A. Iqtisodiy globallashuv
- B. Siyosiy globallashuv
- C. Madaniy globallashuv
- D. Demografik globallashuv

4. Musiqa, kino, teatr, shou-ko'rsatuvlar, kiyinish, ommaviy-axborot vositalari faoliyatlarining bir xillashuvi, turli xalqlar madaniyatining o'zaro ta'siri, bir-birini boyitishi tufayli madaniyatlararo aloqalarning mustahkamlanishi va yangi zamonaviy an'analarning shakllanishi qanday ataladi?

- A. Siyosiy globallashuv
- B. Iqtisodiy globallashuv
- C. Madaniy globallashuv
- D. Demografik globallashuv

5. Xizbut-Taxrir al-Islomiya diniy tashkiloti asoschisi kim?

- A. Xoji AbdullaShayx
- B. Sulton Boyazid Yildirim
- C. Taxiyydin Nabaxoniy
- D. Muxammad Iles

6. ... - barcha xalqlarni o'zida birlashtirishni maqsad qilib quygan, aslida hokimiyat bir hovuch gegemonlar qo'lida bo'ladigan «jahon saltanati» ni barpo etishga intilish. Bu hokimiyat yirik moliya oligarxlarini, transmilliy korporatsiyalar manfaatini ifoda etadi.

- A. Hokimiyatning globallashuvi
- B. Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlar globallashuvi
- C. Siyosiy globallashuv
- D. Demografik globallashuv

7. ... Davlat vakolatlarining katta qismini transmilliy korporatsiyalarga, iqtisodiy birlashmalarga berishni targ'ib qilgan xolda muayyan hududdagi milliy davlatchilik «gegemonligi» ga barham berishni ifoda etuvchi mafkuraviy jarayon

- A. Siyosiy globallashuv
- B. Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi
- C. iqtisodiy globallashuv
- D. Demografik globallashuv

8. Globallashuvni ta'min etuvchi vositalar?

- A. OAV
- B. Milliy qadriyatlar
- C. Milliy adabiyot
- D. Tarixiy meros

9. ... milliy bag'rikenglikni, millat hayotining ahloqiy asoslarini, uning milliy o'ziga xosligini rad etuvchi mondializm g'oyalari tantana qilishini ta'minlashga asoslanadi

- A. Madaniy globallashuv
- B. Siyosiy globallashuv
- C. Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi
- D. Demografik globallashuv

10. ... - xar bir xalq va umuman, bashariyatning orzu umidlarini, maqsad-muddaolarini ifodalaydi. Ozodlik, mustaqillik, adolat va xaqiqat, tinchliksevarlik va insonparvarlik g'oyalari shular jumlasidandir. Ozodlik g'oyasi - mazlumlarni o'z erki uchun kurashga chorlaydigan, qullik va qaramlikning xar qanday ko'rinishini inkor etadigan g'oyadir.

- A. diniy g'oyalar
- B. ilmiy g'oyalar
- C. Ijtimoiy-siyosiy goyalar
- D. diniy g'oyalar

3-§. GLOBALLASHUVNING MILLIY RIVOJLANISHGA O'TKAZAYOTGAN TA'SIRI VA UNING OQIBATLARI.

Reja:

1. Globallashuv sharoitida ma'naviyat masalalari.
2. Globallashuv to'liqlari va uning asosiy davrlari.
3. Globallashuv sharoitida ta'lim-tarbiya tizimi oldidagi vazifalar.

1. Globallashuv sharoitida ma'naviyat masalalari. XX asr oxiri - XXI asr boshlariga kelib globallashuv jarayonlari yanada avj oldi, zamonaviy axborot texnologiyalarining bemisil rivoji va yagona jahon axborot maydonining

shakllanishi bu jarayonning yangi bosqichga ko'tarilishiga, "sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi"ga olib keldi.

Jamiyat hayotining turli sohalaridagi o'zaro ta'sir, beg'liqning keskin namoyon bo'lishi ijtimoiy-falsafiy, ilmiy adabiyotlarda "globallashuv fenomeni" deb nomlanmoqda. Qator adabiyotlarda, tadqiqotlarda bu hodisa oddiy qilib "hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi" deb tushuntiriladi. Albatta, bu tezlashuv jarayonidan ma'naviyat hodisasi ham chetda qolgani yo'q. Bashariyat taraqqiyotidagi bunday o'zgarishlarni uzil-kesil "yaxshi" yoki "yomon" deb, salbiy yoki ijobiy hodisa sifatida baholab bo'lmaydi. Kishilik tarixining uzoq yillik tajribasi shunday guvohlik beradiki har qanday taraqqiyot mahsulidan ikki xil maqsadda – ezgulik va yovuzlik yo'lida foydalanish mumkin ekan. Ma'naviyat borasida gap ketganida ba'zan globallashuvning faqatgina eng asosiy jihatlari va yo'nalishlarini qamrab olish qiyin. Ma'naviyatni ham bir uyga to'plangan boylikka qiyoslasak, tashqaridan kirayotgan shamol uy ichidagi narsalarni ostin-ustin qilib tashlashini hech bir xonadon sohibi istamaydi. Huddi shu kabi biz ham yot g'oyalar, oqimlar va mafkuralar ma'naviyatimizga salbiy ta'sir o'tkazishiga qarshi himoya choralarini ko'rishimiz tabiiy. Chetdan o'tkaziladigan mafkuraviy ta'sirga qarshi himoya choralarini ko'rishdan avval qanday ta'sirlarni ma'qullash lozim, qandaylarini rad etish kerakligini aniqlab olish lozim. Hozirgi kunda birorta ham milliy ma'naviyat yo'q, u boshqa xalqlar ma'naviyatidan to'la holi bo'lsa. Hatto, Avstraliya chakalakzorlari, Afrika savannalari va Janubiy Amerika changalzorlarida turmush kechirayotgan qabilalar ham qo'shni qabilalar va zamonaviy tamaddun ta'sirini o'zida his qilib turadi. Qolaversa tarixni tahlil qilish boshqa xalqlar ma'naviyatidan bahramand bo'lgan xalqlar ma'naviyati yuksakliklarga ko'tarilganidan guvohlik beradi.

Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati va ma'naviyati ham Sharq va G'arbni tutash tirgan karvon yo'llarida joylashgani sababli ham har doim Sharq, ham G'arb xalqlari madaniyatidan bahramand bo'lib kelgan. Muhimi shundaki, xalqimiz G'arb va Sharq ma'naviyatidan bahramand bo'lib ularning ijobiy tomonlarini o'zlashtiribgina qolmay, ularga ijodiy yondashib yangi cho'qqilarga ko'tarishdi. Bu fikrning tasdig'ini ma'naviyatning tarkibiy qismlari bo'lgan ilmiy bilimlar, diniy e'tiqod, san'at misolida ham ko'rish mumkin. Faqat Vatanimiz emas, umumjahon madaniyati tarixidan mustahkam o'rin egallagan allomalarimiz ijodi, qoldirgan boy merosi ham shu fikrni tasdiqlaydi. Ana shunday ajdodlarimizdan biri Abu Rayhon Beruniy Xitoy va

Hindiston, Yunoniston va Rim falsafasining durdonalarini, tabiiy fanlardagi yutuqlarini chuqur o'zlashtirgan edi. Hindistonda bo'lgan paytida u hind fani va madaniyatini o'rganar ekan, qadimgi manbalarni o'rganish uchun qadimgi hind tili-sanskritni bilish lozimligini angelaydi. U sanskritni o'rganishga kirishadi va qisqa fursatda uni chuqur o'zlashtiradi. Endi qadimgi hind madaniyati va fanini asl manbalardan o'rgana boshlaydi. U shuningdek, yunon - Rim madaniyati va fanini o'rganish uchun yunon, lotin hamda qadimgi yahudiy tillarini chuqur o'rgangan edi. Jahon falsafasi, madaniyati tarixida chuqur iz qoldirgan Abu Nasr Forobiy ham o'nlab tillarni bilgan va o'nlab xalqlar madaniyati va ma'naviyatini chuqur o'rgangan. Bunday misollarni juda ko'plab keltirish mumkin. Eng muhim jihati shundaki, o'sha buyuk ajdodlarimiz jahon xalqlari ma'naviyatini o'rganibgina qolmay, ularni chuqur tahlil qilishdi, tegishli jihatlarni o'zlashtirib, rivojlantirib olamshumul kashfiyotlarni ochishdi. Qayd etib o'tilgan qator ajdodlarimizning ilmiy faoliyatlari tahlili shundan dalolat beradiki, ular jahon xalqlari madaniyatiga, ilmiy merosiga, ma'naviyatiga hurmat bilan qarash, kerakli joylarini o'rganib, ijodiy rivojlantirish orqaligina ma'naviyat cho'qqisiga erishish mumkin.

Yoshlar ma'naviyat olamiga ta'sir o'tkazayotgan yoki ta'sir o'tkazmoqchi bo'layotgan g'oyalarning qay birini qabul qilish va qay birini rad etish lozimligini aniqlash uchun jiddiy tahlil lozim. Shunday g'oyalar borki, ularni xalq ochiq chehra bilan, mamnuniyat bilan qabul qiladi. Shunday g'oyalar ham borki, ularni millat ongidan qanday joy olgani sirli bo'lib qoladi. Ezgu g'oyalar milliy ma'naviyatni boyitishga, rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu umuminsoniy ezgu-g'oyalardir. Chunki, milliy ma'naviyatlar o'zaro ta'sir jarayonida rivojlanadi. Har qanday xalq ma'naviyati rivojiga nazar tashlansa uning boshqa xalqlar udum va an'analarini qanchalik o'zlashtirib va rivojlantirib borganini ko'rish mumkin.

O'zbek milliy ma'naviyati ham uzoq va yaqindagi qo'shni xalqlarning ilg'or an'analarini o'zlashtirish natijasida boyib bordi. Xalqimiz ma'naviyatining rivojlanish tarixini kuzatsak, bunga yana bir bor ishonch hosil qilishimiz mumkin. XX asr boshlaridagi o'zbek madaniyati va ma'naviyati va uning asr oxiridagi holati o'rtasida ancha jiddiy tafavut bor. Bu tafavutni adabiyot, san'at, fan, hatto oddiy yurish-turish va kiyim-kechak, turmush sohalarida ham kuzatish mumkin.

XX asr boshida o'zbek adabiyotida dramaturgiya janri hali shakllanmagan edi. Demak milliy teatr san'ati to'g'risida so'z ham yuritish mumkin emas edi.

Munavvar qori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat singari ma'rifatparvarlarning say-harakatlari tufayli dramaturgiya shakllana boshladi va keyinroq teatr san'ati vujudga keldi. O'sha paytlarda teatr san'atini o'zbek millati uchun yot, begona g'oya deb e'lon qilganlar oz emas edi. Dramaturgiya va teatni rad qilish faqat dahanaki tanqid bilan chegaralanmagan. San'atning bu turlarini O'zbekistonga olib kirishga harakat qilayotgan insonlarni mezzax qilish, masxaralash, hatto sazoyi qilish o'zlarini milliy ma'naviyat himoyachilari deyuvcilar tomonidan amalga oshirilgan edi. Hamma narsa uchun oliy hakam hisoblanadigan vaqt esa, teatr san'ati milliy ruhiyatimiz va ma'naviyatimizga yot, deyuvcilarning o'zlari milliy ma'naviyat rivojiga g'ov bo'lganini ko'rsatdi. Qolaversa jadidlar faoliyat ko'rsatgan davrda aholining katta qismi savodsiz bo'lgani bois ular ongiga ta'sir qilishning birdan-bir yo'li ham shu edi. Hozirgi kunda har million kishiga hisoblaganda teatrlar soni bo'yicha O'zbekiston dunyodagi eng ilg'or o'rinlardan birini egallaydi va teatr milliy ma'naviyatimizning uzviy qismiga aylangan.

Milliy kiyimlar ham milliy qadriyatlardan biri hisoblanadi. XX asr davomida ana shu qadriyatimizning ham tadrijini kuzatsak, g'aroyib hodisalarning guvohi bo'lamiz. O'tgan asr boshlarida mahalliy erkaklarning qishki kiyimi telpak yoki etikdan iborat edi. Yozgi kiyim esa do'ppi, ko'ylak yoki yaktak, oq lozim va shippak yoki kavishdan iborat edi. Kiyinish madaniyati milliylik asragan holda yuksaldi. Lekin "ommaviy madaniyat" ta'siri ostida kirib kelayotgan mentalitetimizga zid bo'lgan yengil, ochiq kiyimlarni qabul qilib bo'lmaydi.

Tariximiz ilm-fan, din, san'at sohasida yurtimizda yetishib chiqqan allomalar butun dunyoga dong taratganidan, demakki butun dunyo ma'naviyatiga katta ta'sir o'tkazganidan guvohlik beradi. Abu Nasr Forobiy jahon falsafasi rivojiga sezilarli hissa qo'shgan bo'lsa, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Az-Zamaxshariy, al-Xorazmiy, Mirzo Ulug'bek singari allomalarimiz jahon fanini yangi pog'onalarga ko'tarishdi. Ismoil Buxoriy, al-Termiziy, Moturidiy, Abduxoliq G'ijduvoniy, Bahovuddin Naqshbandiy, Ahmad Yassaviylar esa, Hadis, kalom, fikh ilmlari va tasavvufda porloq yulduzlar hisoblanishadi. Buyuk ajdodlarimizning islom madaniyati takomiliga qo'shgan hissasi xususida fikr bildirar ekan Sh.Mirziyoyev shunday degan edi: "Ma'lumki, bizning mintaqamiz, avvalambor, bugungi O'zbekiston zamini islom ilm-fani va madaniyatining qadimiy beshiklaridan biri hisoblanadi.

Xalqimizning ana shunday boy tarixiy, ilmiy, ma'naviy merosini har tomonlama o'rganish, jahon afkor ommasiga keng tanishtirish, eng muhimi, islom dinining asi insonparvarlik mohiyatini chuqur ochib berish maqsadida biz azim poytaxtimiz Toshkent shahrida O'zbekistondagi Islom madaniyati markazini barpo etishga qaror qildik"¹.

Sho'rolar davrida milliy qadriyatlarimizni dunyoga yoyish u yoqda tursin o'z yurtimizda qadrlash uchun ham yo'l berilmadi, ko'pchilik qadriyatlarimiz esa toptaldi. Xalqimizga xos bo'lgan milliy-ma'naviy qadriyatlarimiz barpo etilayotgan tizimning mafkuraviy aqidalariga zid deb topildi. Mustaqillikka erishganimizdan keyin o'sha toptalgan qadriyatlarimizni tiklash imkoniga ega bo'ldik. Bundan tashqari milliy qadriyatlarimizni targ'ib qilish imkoniga ham ega bo'ldik. Dunyo bugun O'zbekistonni milliy-madaniy merosi, boy tarixi, tili, madaniyati, urf-odat va an'alarining umuminsoniy g'oyalar bilan mujassamligi, san'at va arxitektura, fan va madaniyat sohasida erishayotgan yutuqlari orqali ham kashf etmoqda. O'zbek milliy kurashini dunyoga yoyish bo'yicha qilingan ishlar, dunyoning ko'pchilik mamlakatlarida o'zbek kurashi federatsiyalarining tuzilishi buning yaqqol misoli. Demak, biz globallashuv jarayonida passiv qabul qiluvchi tomongina bo'lmay, faol targ'ib qiluvchilarga ham aylanishimiz mumkin.

2. Globallashuv to'liqlari va uning asosiy davrlari. "Globallashuv" atamasi dastlab XX asrning 80-yillarida iqtisodiy sohada sodir bo'lgan o'zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T.Levittning 1983-yilda "Garvard biznes revyu" jurnalida e'lon qilgan maqolasida qo'llanilgan edi. Bu omil jadal rivojlanayotgan iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish, tovarlarga qo'yiladigan standartlarni belgilash, mahsulotlar hajmi, valyutalar ekvivalentini belgilab olish bilan bog'liq edi. Orada qisqa vaqt o'tgach globallashuvni jahon iqtisodiyotini tartibga solish, unda yagona standartlarni joriy qilishga yetaklovchi omil sifatida tahlil qilish boshlandi². Bu tushunchaga ana shu paytdan boshlab, to hozirgacha turlicha qarashlar, turlicha ta'rif berish davom etib kelmoqda.

Shunday bo'lsada globallashuv atamasi amaliy hodisa sifatida uning qator xususiyatlari uzoq tarixga borib taqaladi. Insoniyatning ijtimoiy mehnat taqsimotiga asoslangan ishlab chiqarishga o'tishi, mehnat taqsimoti, turli gigant qurilishlarni hamkorlikda amalga oshirishi, mudofaani yo'lga qo'yishda turli

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -Toshkent: "O'zbekiston" NMIU.2017.-468-b.

² Qarang: <http://www.Wordwidewar>

urug' jamoalarining birlashuvi natijasida har bir urug'ga xos bo'lgan belgilar muhim bo'lmasdan qoladi. Ikkinchi tomondan esa dastlabki yirik davlatlarga asos solinishi, saltanatlar tashkil etilishi, ularni boshqarishda umumiy qoidalarning ishlab chiqilishi (Ahamoniylar saltanati, Makedoniyalik Aleksandr saltanati; Qadimgi Rim va sh.k.) turli regionlar aholisining urf-odatlarida, madaniyatida umumiylikning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Qator mintaqalar o'rtasida savdo munosabatlari yo'lga qo'yildi. Ko'rinib turidiki bu davrni globalashuv yuz berishining dastlabki namunalari vujudga kelgan davr sifatida baholash mumkin.

Globalashuv ro'y berishining ikkinchi muhim davri geografik kashfiyotlar amalga oshirilgan davrdir. Tarixiy manbalarda Buyuk geografik kashfiyotlar atamasi XV asr oxiri – XVIII asr o'rtalarida yevropalik sayyohlar tomondan amalga oshirilgan yirik geografik kashfiyotlarga nisbatan ishlatiladi. Aynan ushbu davrda mashhur sayyog'lar tomondan misli ko'rilmagan kashfiyotlar amalga oshirildi, yangidan-yangi qat'alar, orollar kashf etildi. Insoniyatning olam to'g'risidagi tasavvurlarida katta o'zgarishlar sodir etildi. Aslida qanday omillar XV asr oxiridan boshlab buyuk geografik kashfiyotlarning amalga oshirilishiga sabab bo'lgan edi?

Birinchidan, XV asr oxiri – XVI asr boshlariga kelib Yevropada tovar ishlab chiqarish yuqori sur'atlarda o'sa boshladi. Bu esa unumdor yerlarga, xom ashyoga, yangi bozorlarga, ishchi kuchiga bo'lgan talabni oshirib yubordi. Yevropaning o'zida xom ashyo kam bo'lganligi uchun uni faqat boshqa o'lkalardan olib kelish zaruratga aylandi.

Ikkinchidan, yangi davr hukmron tabaqalarning boylikka, pulga bo'lgan ehtiyojini yanada orttirib yubordi. Endi ularning ongini o'zga yurtlarning unumdor yerlarini, yaylovlarini, oltin-kumushlarini va boshqa qimmatbaho boyliklarini egallab olish ishtiyoqi chulg'ab oldi.

Uchinchidan, harbiy to'qnashuvlar sabab quruqlikdan va O'rta Yer dengizidan Xitoy va Hindga o'tadigan savdo yo'llari, shu jumladan, Buyuk Ipak yo'li ham xavfli bo'lib qoldi. Buyuk Ipak yo'lining muhim qismi bo'lmish Markaziy Osiyoda Amir Temurdan keyingi davrda harbiy nizolar avj olib ketdi. Keyinchalik esa Shayboniylar, Safaviylar va Boburiylar o'rtasida boshlanib ketgan harbiy to'qnashuvlar sabab savdo yo'llari xavfli bo'lib qoldi. Yaqin Sharq va Misrda o'z hukmronligini Usoniy hukmdor Sulaymon o'rnatadi. Natijada bu yo'llar ustidan nazorat Yevropa mamlakatlarning asosiy raqibi

bo'lmish Usmonli turklar qo'lga o'tib ketdi. Binobarin, endi yevropaliklar oldida Hindga yangi dengiz savdo yo'llarini ochish tarixiy zaruratga aylandi.

Buyuk geografik kashfiyotlarning ahamiyati. Buyuk geografik kashfiyotlar ilm-fan uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi. Uning natijasida iqtisodiyot, geografiya, tarix, etnografiya va okeanshunolik fanlari yangi xulosalar, ma'lumotlar bilan boyidi. Bundan tashqari, bu kashfiyotlar tufayli yangi dengiz savdo yo'llari ochildi. Bu yo'llar O'rta Yer dengizidan Atlantika okeaniga ko'chdi. Bu esa, o'z navbatida, jahon savdosini vujudga keltirdi. Dastlabki xalqaro savdo kompaniyalari vujudga keldi, dastlabki xalqaro bitimlar, jahon iqtisodiy munosabatlari paydo bo'ldi.

Globalashuvning uchinchi davri sanoat to'ntarishi bilan bog'liq kechdi. Sanoat inqilobining yuz berishi XVIII asrning o'rtalaridan boshlandi. Sanoat inqilobi dastlab to'qimachilik sohasida yuz berdi. Bunga sex ishlab chiqarishining barham topganligi va sifatli matolarga talabning tobora ortib borishi sabab bo'ldi. Bu talabni faqat mashinalashgan fabrikalar yordamida qondirish mumkin edi. 1733-yilda mexanik Jon Key tomondan dastlabki to'quv dastgohining ixtiro qilishi bu yo'ldagi dastlabki qadam edi. 1765-yilda Jeyms Xargrivs mexanik urchuq ixtiro qildi. Bu ixtironi u qizining nomi bilan "Jenni" deb atadi. 1767-yilda charxpalak bilan harakatga keltiriladigan yigiruv mashinasi yaratildi. 1784-yilda T.Modsli tomondan tokarlik dastgohining ixtiro qilinishi nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'ldi. 1774-yilda Jon Uilkinson cho'yan bo'lagi markazidan o'q chiqadigan teshik ochishga imkon beruvchi tokarlik dastgohi ixtiro qildi. 1788-yilda dastlabki cho'yan quvurlar yasashga muvaffaq bo'lindi. Shu tariqa sanoat inqilobi oqibatida manufaktura o'rmini fabrika ishlab chiqarishi egalladi. Mehnat unumdorligi tez sur'atlar bilan o'sa boshladi. 1807-yilda dastlabki paroxod, 1814-yilda dastlabki parovoz kashf etildi. Temir yo'llar, stansiyalar, portlar qurilishi jadallik bilan olib borildi. Ayni paytda aholi tarkibida yangi qatlamlar – yollanma ishchilar, sanoat burjuaziyasi, savdo oligarxlar, kapital egalari shakllandi. XVIII asr oxiriga kelib Buyuk Britaniya dunyoning birinchi sanoat mamlakatiga aylandi. Buyuk Britaniyada kapitalizm shiddat bilan rivojlana bordi. Ishlab chiqarishning yangi usuli mehnatni tashkil qilish, xo'jalik yuritish, ijtimoiy mehnat taqsimoti qiyofasini, mulkka egalik shaklini keskin o'zgartirib yubordi.

Globalashuvning keyingi davri XX asrning 70-yillariga to'g'ri keladi. Bu jarayon ilmiy-texnologik, transport-kommunikatsion, informatsion sohalardagi keskin inqilobiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ldi. Kompyuterlar, dasturlar

asosida ishlaydigan mashinalar, internet vujudga keldi. Globallashuv faqatgina iqtisodiy soha bilan chegaralanib qolmasdan jamiyat hayotining siyosiy, ijtimoiy, madaniy, ma'naviy hayotini ham qamrab ola boshladi. Mutaxassislar fikricha, ilmiy-texnik inqilob natijasida insoniyat industrial jamiyadan postindustrial jamiyatga o'tadi. Bu jarayonning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: ishlab chiqarish jarayonlarni kompleks xolatda avtomatlashtirishga o'tilishi; biotexnologiyalarning kuchayishi; energiyaning yangi turlari ustida tinimsiz izlanishlar olib borish va sh.k.

3. Globallashuv sharoitida ta'lim-tarbiya tizimi oldidagi vazifalar. Globallashuvning shu tarzda jadal suratlar bilan yuz berayotgan bunday sharoitda biz yoshlarimiz ongida dunyoning siyosiy-mafkuraviy manzarasini, unda kechayotgan g'oyaviy kurashlardan ko'zlangan tub maqsad-manfaatlarning asl qiyofasini ochib berish, yoshlarga mustaqillikni mustahkamlash, jamiyat hayotining turli sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyatini yoritib bergan holda ulardagi Vatanga sadoqat tuyg'ularini yanada mustahkamlash, yoshlarda tarixiy xotira, madaniy merosga hurmat, milliy o'zlikni anglash tuyg'ularini mustahkamlagan holda ularda o'z kuch va imkoniyatlariga tayanib yashash hissini shakllantirish, yoshlarda ma'naviy-mafkuraviy tahdidlarga, "ommaviy madaniyat" niqobi ostidagi turli xil hatti-harakatlarga nisbatan doimo ogoh, sezgir va xushyor bo'lish ko'nikmalarini shakllantirish kabi muhim vazifalarga asosiy e'tiborimizni qaratishimiz lozim.

Bu boradagi muammolar ta'lim-tarbiya tizimi oldiga bir qator vazifalarni qo'yimoqda:

1. Ta'lim-tarbiya davomida yoshlarga hozirgi davrning globallashuv jarayonini va undan ko'zlangan asl maqsadlarni doimiy ravishda tushuntirish borish.
2. Globallashuv jarayonlarining ijobiy va ayni damda salbiy oqibatlarini anglab yetishlariga erishish.
3. Yoshlarga ma'naviy tarbiya, mafkuraviy bo'shliq, ma'naviy tahdid tushunchalarining mazmun-mohiyatini keng yoritib borish.

Ma'naviyatga qarshi turli xurujlar haqida gapirganda, faqat bitta millat yoki xalq haqida fikr yuritish masalani o'ta tor tushunish bo'lur edi. Ya'ni, bu o'rinda so'z faqat bizning ma'naviyatimizga qarshi qaratilgan tajovuzlar haqida, azaliy fazilatlarimiz, milliy qadriyatlarimizni ana shunday hujumlardan asrash xususidagina borayotgani yo'q. Muhim ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega

bo'lgan ushbu muammoni keng miqyosda, dunyoning barcha mamlakatlari va xalqlari hayotiga daxldor masala sifatida o'rganish, tahlil qilish va baholash maqsadga muvofiqdir. Masalaga bunday keng qamrovli yondoshuv kecha yoki bugun paydo bo'lgani yo'q. Muallifning o'zi ham eslab o'tganidek, bizning ulug' ajdodlarimiz barchasi "o'z ijodi bilan nafaqat ikki daryo oralig'idagi xalqlarni, balki butun bashariyat farzandlarini doimo mehr-oqibatli, do'st-birodar bo'lib yashashga" da'vat etib kelganlar.

Bizning qadimiy va go'zal diyorumiz nafaqat Sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lgani, bu tabarruk zaminda azal-azaldan madaniy va ma'naviy ildizlari teran, yuksak intellektual salohiyatga ega xalq yashab kelgani, ne-ne buyuk zotlar, olimu ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqani, dunyoviy va diniy ilmlarning umumbashariy sivilizatsiya va madaniyatning uzviy qismiga aylanib ketgani, ayniqsa, islom dini bilan bog'liq bilimlarning tarixan eng yuqori bosqichga ko'tarilishida ona yurtimizda tug'ilib kamolga yetgan ulug' allomalarning xizmatlari beqiyos ekaniga katta e'tibor qaratish lozim. Yoshlarda ta'lim-tarbiya jarayonida ularda ulkan g'urur va iftixor tuyg'usini tarbiyalao'imiz lozim.

Milliy ma'naviy meros, qadriyatlar, an'analarni asrab-avaylash, yanada boyitish haqida gap borar ekan butun dunyo xalqlari bir-birini tushunib yashashga intilmog'i lozim. Dushmanlik, g'ayr ko'zi bilan qarash emas, mehr bilan qarash lozim. Negaki mehr bashariyatni birlashtiradi. Bu ulug' haqiqatni bizning ajdodlarimiz allaqachon anglab yetganlar. Ammo o'zgani tushunish uchun, o'zgaga mehr ko'zi bilan boqish uchun, avvalo, inson o'zligini anglab yetmog'i kerak. O'zligini anglamagan zot hech qachon o'zgani tushunmaydi, uni xolis qabul qilmaydi.

Xulosa sifatida bildirgan ba'zi fikrlarni takrorlash o'rinli bo'lardi. Ta'bir joiz bo'lsa, aytish mumkinki, bugungi zamonda mafkura poligonlari yadro poligonlaridan ham ko'proq kuchga ega. Bu masalaning kishini doimo ogoh bo'lishga undovchi tomoni shundaki, agar harbiy, iqtisodiy, siyosiy tazyiq bo'lsa, buni sezish, ko'rish, oldini olish mumkin, ammo mafkuraviy tazyiqni, uning ta'siri va oqibatlarini tezda ilg'ab yetish nihoyatda qiyin.

Ta'kidlash joizki, globallashuv jarayonining o'ziga xos jihati shundan iboratki, hozirgi sharoitda u mafkuraviy ta'sir o'tkazishning nihoyatda o'tkir quroliga aylanib, har xil siyosiy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilayotganini sog'lom fikrlaydigan har qanday odam, albatta kuzatishi muqarrar. Shuningdek, milliy urf-odatlarimiz, marosimlarimizga baho

bermoqchi bo'lsak, butun insoniyat manfaatlarini nuqtai-nazarini, alohida shaxs erkinligi, Vatan va millat manfaatlarini, milliy qadriyatlarimiz majmuini yaxlit uyg'unlikda olib qaramog'imiz talab etiladi. Agar shu uyg'unlikka mohiyatan muvofiq bo'lsa, yoxud loaqal unga zid bo'lmasa, demak, maqbul, ammo insonlararo ziddiyat tug'dirsa, nifoq solsa yoki o'zga shaxs erkini bo'g'sa, Vatan va millat manfaatlariga zid bo'lsa, demak, maqbul emas. Ammo milliy ma'naviyatimizni qadrlashimiz, uni rivojlantirishga urinishimiz, kimlardir talqin qilmoqchi bo'layotganidek, o'zga xalqlar madaniyatini mensimaslik yoki milliy xudbinlikka berilishni anglatmaydi, balki uzoq yillik qaramlik asoratidan qutulib o'zligimizga qaytish, o'zligimizni anglab yetishga urinishni bildiradi. Chunki har qaysi millat yoki xalqning ma'naviyati uning bugungi hayoti va taqdirini o'sib kelayotgan farzandlarining kelajagini belgilashda shakshubhasiz hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tayanch so'z va iboralar

Bdunyoning mafkuraviy manzarasi, buyuk davlatchilik shovinizmi, globallashuv, "ommaviy madaniyat", demografik globallashuv, iqtisodiy globallashuv, inson ongi va qalbi uchun kurash, integratsiya, irqchilik, kosmopolitizm, mafkuraviy immunitet.

Takrorlash uchun savollar

1. Markaziy Osiyodagi mafkuraviy jarayonlar qanday yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda?
2. Globallashuv dunyoning universallasuvi ekanini qanday izohlasiz?
3. Globallashuvning asosiy davrlarini izohlang?
4. Globallashuvning milliy taraqqiyotga salbiy ta'siri nimada?

3-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. Jamiyat taraqqiyotidagi xizmat qiladigan bunyodkor g'oyalarni aniqlang?
1) Ozodlik 2) Tinchlik 3) Millatchilik 4) Bag'rikenglik 5) Mustabidlik 6) Hamkorlik 7) Vatansizlik
A. 1,2,4,6 C. 1,2,3,4
B. 1,2,4,5 D. 2,4,5,6
2. Muayan shaxs yoki millatni boshqalardan ustun qoyadigan mafkuraviy aqida

bu ...

- A. Plyuralizm C. Shovinizm
B. Materializm D. Dualizm

3. G'oya va mafkuralarning mutloqlashuvi natijasida jamiyat hayotida salbiy iz qoldirgan ta'limotlarni aniqlang?

- A. Fashizm, dogmatizm, bol'shevizm, anarxizm
B. Konfutsiylik, zardushtiylik, shovinizm
C. Mazdak, so'fizim, buldizm
D. Dogmatizm, anarxizm, fashizm

4. Quyida keltirilgan diniy mafkuralardan qay biri milliy asosga ega?

1. Zardushtiylik 2. Konfutsiylik 3. Iudizm 4. Moniylik 5. Islom

- A. 2,3 C. 3,4,5
B. 3,5,6 D. 1,3,5

5. Buyuk davlatchilik shovinizm nima?

A. davlatni adolat tamoyillari asosida idora etishi, qonun ustuvorligini taminlash

B. Muayyan kuchlar tomonidan bo'ladigan siyosiy, mafkuraviy va iqtisodiy xukmronlik deb yoki millatlararo va davlatlararo mintaqaviy munosabatlarda unga intilish deb ta'riflash mumkin

C. Muayyan davlatning o'z mavqei va ta'sirini o'zga xudud va mintaqalarda kuchaytirishga qaratilgan siyosati

D. Jaxon miqyosidagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy muamolarini xal qilishda faollik ko'rsatish

6. Yakkaxokimlikka intilgan, mutloqo xaqiqatni da'vo qiladigan mafkuraning istiqboli yo'q. Chunki, unda ...

- A. Xurfikrlik va vijdon erkinligi cheklanadi
B. Fikrlar rang-barangligi va qarashlar xilma-xilligi barham topadi
C. Muayyan guruh yoki partiya g'oyalari xukumron mafkuraga aylanadi
D. Xalqning tarixiy xotirasi barham topadi

7. Fashizm ...

A. Bir xukumron millatning «irqiy-etnik sofligi» ni mutloqatlashtirishni targ'ib qiladi

B. Xalqlarning milliy-etnik o'ziga xosliklarni yo'qotishga harakat qiladi

C. XYII asrdan boshlab Evropada insoniyat naslni irqiy guruhlar jumladan «oq», «qora» va «sariq» irqqa ajratish uchun xizmat qilgan

D. Muayyan davlatning o'z mavqei va ta'sirini o'zga hudud va mintaqalarda kuchaytirishga qaratilgan siyosati

8. Jamiyat, xalq va davlatlarning tanazzuliga sabab bo'ladigan, qayriinsoniy maqsadlarga xizmat qiladigan vayronkor qoyalarga nimalar kiradi?

- A. mifologik, falsafiy, ilmiy
- B. diniy, dunyoviy, falsafiy
- C. mifologik, diniy, dunyoviy
- D. jaholatparastlik, aqidaparastlik

9. ... - adabiyot va san'at asarining asosiy ma'no -mazmunini tashkil etadigan, undan ko'zlangan maqsadga xizmat qiladigan etakchi fikrlardir. Badiiy ta'sir vositalari inson va jamiyat ongini o'zgartirishda, shaxs ruhiyatiga ta'sir etkazishda juda katta kuchga ega.

- A. badiiy g'oyalar
- B. falsafiy g'oyalar
- C. ilmiy g'oyalar
- D. Ijtimoiy -siyosiy g'oyalar

10. Fashizm qanday g'oyani targ'ib-tashviq etdi?

- A. hukmron millatning irkiy-etnik sofligi
- B. proletar baynalmilallik
- C. o'zlikni anglash
- D. milliy mentalitet

4-§. GLOBALLASHUVNING IJOBIIY VA SALBIY JIHATLARI

Reja:

1. Globallashuvning ijobiy tomonlari.
2. Globallashuvning salbiy jihatlari.

1. Globallashuvning ijobiy tomonlari. Kishilik jamiyati hayotida loballashuv va integratsiya jarayonlarining tutgan o'rni, ahamiyati, talay ijobiy imkoniyatlari birma-bir sanab o'tildi. Ularni umumlashtirib aytiladigan bo'lsa, birinchi navbatda turli sohalarda (jumladan, iqtisod, siyosat, madaniyat sohaslarida) "Davlatlar va xalqlar o'rtasidagi integratsiya va hamkorlik aloqalarining kuchayishi"ga xizmat qilishi mumkin va darhaqiqat, bunday hamkorlik munosabatlari kundan-kunga kengayib va rang baranglashib borayotganini o'z ko'zimiz bilan ko'rib turibmiz.

Albatta, har bir ijtimoiy hodisaning ijobiy va salbiy tomoni bo'lgani singari, globallashuv jarayoni ham bundan mustasno emas. Hozirgi paytda uning g'oyat o'tkir va keng qamrovli ta'sirini deyarli barcha sohalarda ko'rish, his etish mumkin. Ayniqsa, davlatlar va xalqlar o'rtasidagi integratsiya va hamkorlik

aloqalarining kuchayishi, xorijiy investitsiyalar, kapital va tovarlar, ishchi kuchining erkin harakati uchun qulayliklar vujudga kelishi, ko'plab yangi ish o'rinlarining yaratilishi, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining, ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan tarqalishi, turli qadriyatlarining umuminsoniy negizda uyg'unlashuvi, sivilizatsiyalararo muloqotning yangicha sifat kasb etishi, ekologik ofatlar paytida o'zaro yordam ko'rsatish imkoniyatlarining ortishi - tabiiyki, bularning barchasiga globallashuv tufayli erishilmoqda. Insoniyatning bugungi kundagi ijtimoiy taraqqiyoti bir necha ming yillikdagi turli xalqlar o'rtasidagi ijtimoiy hamkorlikning natijasidir. 1969-yil 20-iyunda AQSh astronavi Nil Armstrong Apollon-11 kemasida oyga qo'nadi. Kema zinasidan oy sirtiga qadam bosar ekan shunday bir buyuk frazani keltiradi: "Alohida bir inson uchun kichkinagina bo'lmish bu qadam aslida butun insoniyatning buyuk sakrashidir"¹. Globallashuvning ijobiy jihatlari haqida gap ketganida uning bu jihatlari quyidagi izchillikda yoritish maqsadga muvofiqdir:

Avvalo, davlatlar, xalqlar o'rtasidagi integratsiya va hamkorlik aloqalarining kuchayishi. Davlatlarning joylashgan o'rni, hududining fizik xususiyatlari, biologik-geografik imkoniyatlari, o'simlik va hayvonot dunyosi turlicha ekan bu ne'matlardan keng foydalanish hissi hamkorlikning asosini tashkil etdi. Shakarqamish, paxtaning vatani Hindiston, choyning vatani Xitoy, qoramol, otning vatani Markaziy Osiyo ekani ma'lum. X.Kolumb Amerikani kashf etganidan keyin kartoshka, makkajo'xori va bir qator hayvonlar Yevropa va Osiyoliklarga ma'lum bo'ldi. Qishloq ho'jaligi mahsulotlarini qishga saqlash, qayta ishlash, xo'jalik yuritishning turli usullarini bir-biridan o'zlashtirib borishdi. Shu tiriqa xalqaro hamkorlik yuksalib bordi.

Buyuk geografik kashfiyotlar davrida Yaponiya portugal dengizchilari tomonidan yevropaliklar uchun kashf etilgan edi. Yaponiya va Yevropa o'rtasida savdo munosabatlari tez sur'atlar bilan o'sib bordi. Lekin yevropaliklar bu hamkorlik bilangina chegaralanib qolishni istashmadi. Hududda xristianlikni yoyish maqsadida missionerlar ishga solindi. Bu holatni yapon milliy davlatchiligi uchun katta havfini anglagan imperator mamlakatni tashqi dunyo uchun yopiq mamlakat deb e'lon qiladi. Natijada Yaponiya 1640-yildan 1853-yilgacha tashqi dunyodan ajralib qoldi. Nihoyat 1853-yilda AQSh kemasi yapon portiga keladi. Motor kuchi bilan harakat qiladigan AQSh kemasi yaponlarni hayratga soladi. Yaponlar tezda Yevropa fani yutuqlarini

¹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Armstrong_Nil

o'zlashtirishga (Meydzi inqilobi) kirishishdi va yevropaliklar texnikasidan foydalangan Osiyodagi birinchi davlatga aylandi. Bugungi kun misolida fikr bildiradigan bo'lsak avtomobilsozlik, mashinasozlik sohasida yetakchi mamlakatlardan biri hisoblangan Yaponiyada ruda konlari mavjud emas, to'quvchilik sohasidagi yetakchi mamlakatlar Germaniya va Janubiy Koreya paxta yetishtirilmaydi. Mashhur Boeing rusumli samolyotni yig'ishda ishtirok etadigan korxonalarining salkam 39 % i (1500 yaqin korxonalar) AQSh dan tashqarida joylashgan. Demak bularning barchasi xalqaro hamkorlik mevasi hisoblanadi.

Ikkinchidan. Xorijiy investitsiyalar, kapital va tovarlar. Bugungi kunda har qanday mamlakat taraqqiyotini hamkorliksiz, xorijiy investitsiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Yuqori texnologiyalar, raqobatbardosh iqtisodiyot rivojlanishning muhim omilidir. Mustaqillikning dastlab yillarida sobiq ittifoqdan qolgan meros hammamizga ma'lum. Eng avvalo, bizga mo'rt, zaif, bir yoqlama rivojlangan, paxta yakkahokimligi va boy mineral-xom ashyo resurslaridan nazoratsiz, ayovsiz foydalanish asosiga qurilgan iqtisodiyot og'ir meros bo'lib qolganini aytish lozim.

Iqtisodiy rivojlanishning xom ashyoviy yo'nalishini, xom ashyoni oddiy-sodda qayta ishlash quvvatlarining ibtidoiy darajasini, ishlab chiqarishning chetdan keltiriladigan texnologik asbob-uskuna va butlovchi qismlarga butkul qaramligini hisobga olsak, bu og'ir merosning noqobil jihatlari yanada yorqin namoyon bo'ladi.

Bu og'ir merosning yana bir xususiyati - respublikaning yoqilg'i va g'alla masalasida markazga qaramligida, un, shakar, go'sht, sut mahsulotlari kabi eng muhim oziq-ovqat mollarining, boshqa xalq iste'moli tovarlarining, tayyor mahsulotlarning chetdan olib kelinishida yaqqol ko'rinadi. Mustaqillikning dastlab yillarida ushbu muammolarni tezda hal etish vazifasi turar edi. Mamlakatimizning tabiiy-geografik, iqtisodiy imkoniyatlaridan ratsional foydalanish - qishloq xo'jaligida ilg'or texnologiyalarni joriy etish, suvdan unumli foydalanish, xom ashyoni qayta taayyorlovchi korxonalar majmuasini yaratish, tabiiy zahiralarni izlab topish va uni qayta ishlash ilg'or chet el texnologiyalarini, investitsiyalarini taqazo qilar edi. Shu sababli iqtisodiy islohotlarni muhim ustuvor yo'nalishi sifatida tarkibiy islohotlar va iqtisodiyotni modernizatsiyalashni yanada chuqurlashtirish, uning ko'lamini kengaytirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun zarur sharoitlarni yaratishga alohida e'tibor berildi.

Shular qatorida ilgari chetdan olib kelinadigan ko'pgina tovarlar o'rniga o'zimizda qurilgan zamonaviy korxonalarda mahalliy xom ashyo asosida sifatli, eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishning yo'lga qo'yilgani, ularning hajmi va miqdorining ko'payishi — bularning barchasi xorijiy investitsiyalar kelishining keskin ko'payishiga, iqtisodiyotimizda tarkibiy o'zgarishlarga, inflyatsiyaning jilovlanishiga, oltin-valyuta zaxiralarimizning ortib borishiga olib keldi.

Uchinchidan, ishchi kuchining erkin harakati uchun qulayliklar vujudga kelishi, ko'plab yangi ish o'rinlarining yaratilishi bilan bog'liq. Bunga xalqaro miqyosda qonunchilik hujjatlarining keng joriy etilishi, mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro kelishuv imkoniyat yaratib bermoqda.

To'rtinchidan, zamonaviy kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining keng rivojlanishi ro'y bermoqda. Dunyoning istalgan joyida har qanday yangilik, kashfiyotlar tez muddatda dunyoning ikkinchi bir burchagida sodir bo'lmoqda. Global kommunikatsiya tarmog'ining vujudga kelganligi, axborotlar almashinuvining tezlashuvi inson manfaatlari uchun ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida ixtiro va tadqiqotlarni yuqori sur'atlar bilan o'sishiga olib keldi, yoki bu ham jamiyatning global axborotlashuvi ilmiy-texnik, iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotining o'zagini tashkil etmoqda.

Beshinchidan, ilm-fan yutuqlarining tezlik bilan tarqalishi, turli qadriyatlarning umuminsoniy negizda uyg'unlashuvi. Nyuton, Bel, Lazer, Rentgen, Pavlov singari olimlarning amalga oshirgan kashfiyotlaridan jahon aholisi birdek manfaatdor bo'lmoqda. Global xarakdagi muammolarga, yuqumli kasalliklarga qarshi kurashda bu yutuqlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Oltinchidan. Sivilizatsiya taraqqiyot imkoniyatlarini kengaytiradigan jihatlari qatorida insoniyat hayot faoliyatining o'ta muhim tarmoqlarida xalqlar va davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi turli xalqaro tizimlarning paydo bo'lishi, tamadduniy muammolarni hal etish, mamlakatlarning umumjahon tartibot asosida yagona xamjamiyatiga integratsiyalashuv imkonini beradi. (BMT, YunESKO, MAGATE, Interpol, ShxT, Jahon banki kabi tashkilotlar faoliyatlarini).

Yangi davrdagi zamonaviy ilm-fan yutuqlari odamlar tasavvurini keskin o'zgartirib yubordi. Respublikamiz intellektual salohiyati XXI asrga kelib jahondagi ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlardan ilgari ketdi. Olimlarimiz buyuk bobolarimizning ilmiy merosini o'zlashtirib, tarixiy

merosimizni chuqur o'rganib, dolzarb muammolarni tadqiq qilishga dadil kirishib, o'z mehnatlari bilan Respublikamiz ijtimoiy-iqtisoidiy rivojiga hissa qo'shmoqdalar. Respublikamizda quyidagi yo'nalishlar bo'yicha jahon darajasidagi ilmiy maktablar yaratilgan:

1. Matematika; ehtimollar nazariyasi, tabiiy va ijtimoiy jarayonlarni matematik modellashtirish, informatika va hisoblash texnikasi. Ma'lumki astronomiya sohasida qadim zamonlardayoq qator kashfiyotlar yaratilgan (Ahmad Farg'oniy, Beruniy, Ulug'beklarning kashfiyotlari). Hozirgi kunda bu sohaga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jahonning yetakchi OTM lari birgalikda qo'shma fakultetlar ochilmoqda. Vatanimiz yoshlari ushbu yetakchi OTM larida tahsil olishmoqda.

2. O'zaro hamkorlikda sanoat usulida o'zlashtirish uchun yaroqli bo'lgan mineral xom ashyo zahiralarning hosil bo'lishiga olib keladigan geologik jarayonlarning qonuniyatlarini o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar. Mamlakatimiz hududi qayta ishlash mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan xom ashyo manbalariga boy hisoblanadi. Albatta bu zahiralarni asrab avaylash, undan oqilona foydalanish, qayta ishlab chiqarish bilan

3. Molekular genetika, gen-hujayra injeneriyasi, biotexnologiya sohasidagi tadqiqotlar. Bular mikrobiologiya sanoatida, atrof-muhitni muhofaza qilishda fan-texnika taraqqiyotini ta'minlashning zarur omilidir. Respublikada organik va noorganik kimyo, o'simlik moddalar kimyosi, biologiya va genetika, biotexnologiyalarni yaratish sohasida ilmiy maktablar shakllandi va rivojlandi.

4. Moddalarning kompleks fizikaviy-kimyoviy xossalari o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar yo'lga qo'yilgan. O'zbekiston radiatsion materialshunoslik va geliomaterialshunoslik kabi yo'nalishlarda butun dunyoda e'tirof etilgan ustunlikka ega. O'zbekistonda yuqori energiyalar fizikasi sohasida ilmiy maktab vujudga keldi.

5. Yangicha yondashuvlar asosida jahon va mamlakatimiz tarixi, O'zbekistonning madaniy va ma'naviy merosi, o'zbek tili va adabiyotining tarixiy rivojlanishi tadqiq etilmoqda. Shu sabab O'zbekistonning eng yangi tarixini zamonaviy nazariy-metodologik, fanlararo yondashuvlarga, tarixiylik va xolislik tamoyillariga asoslangan holda tizimli o'rganishni tashkil etish. O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha dolzarb muammolarni ishlab chiqish, shuningdek, buyuk tarixiy-madaniy merosga ega bo'lgan va jahon sivilizatsiyasining rivojiga ulkan hissa qo'shgan o'zbek xalqining tarixiy o'tmishi va bugungi kuniga baho berishda bir yoqlama yondashuvlarga,

aqidaparastlikka yo'l qo'ymaslik ishlarini muvofiqlashtirish¹ masalalariga yetakchi o'rin berilmoqda.

Insoniyat tarixi – XXI asrga qadam qo'ydi. Globallashuv tufayli qisqa muddatda insoniyat shu qadar yutuqlarga erishdi. Bu yutuqlarni ilgari insoniyat asrlar, ming yillar mobaynida amalga oshira olmagan edi.

2. Globallashuvning salbiy jihatlari. Ko'rib chiqqanimizdek hozirgi zamon globallashuvi jarayoni o'ta murakkab jarayon hisoblanadi. Uning turli mamlakatlar iqtisodi, siyosati va ma'naviyatiga o'tkazayotgan ta'siri yana ham murakkab. Yuqorida globallashuvning jamiyat hayotining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy sohalariga ta'sir qiladigan ijobiy jihatlari bilan tanlashdik. Lekin bu hodisaning ikkinchi bir tomoni ham borki, unga to'xtalmaslikning iloji yo'q. Globallashuvning mamlakatlar, xalqlar hayotining iqtisodiyotiga, turmushiga, milliy an'analarga salbiy ta'siri ham kattagina. Globallashuvning salbiy jihatlari xususida gap ketganida avvalombor uning siyosiy sohada namoyon bo'lishiga to'xtalsak.

- Siyosiy globallashuv- davlat vakolatlarining katta qismini transmilliy korporatsiyalarga, iqtisodiy birlashmalarga berishni targ'ib qilgan xolda muayyan hududdagi milliy davlatchilik «gegemonligi»ga barham berishni ifoda etuvchi mafkuraviy jarayon. Bunday harakatning zaminida yuzaga keladigan xavf-xatarlarga jiddiy razm soladigan bo'lsak, mustamlakachilik siyosati, birovlarini qaram qilish siyosati yangi asrda yo'qolmaganini, balki o'zining shakli shamoyilini o'zgartirganini tushunib yetamiz¹. Darhaqiqat, «Millat bor ekan, milliy davlat bor ekan, uning mustaqilligi va erkinligiga, an'ana va urf-odatlariga tahdid soladigan, uni o'z ta'siriga olish, uning ustidan hukmronlik qilish, uning boyliklaridan o'z manfaati yo'lida foydalanishga qaratilgan intilish va harakatlar doimiy xavf sifatida saqlanib qolishi muqarrar»².

Suverenitet davlat miqyosida oliy hokimiyatga egalikni, tashqi va ichki siyosatni olib borishdagi to'la mustaqillikni anglatadi. Aynan suverenitet muayyan davlat mustaqilligining birlamchi sharti va belgisidir. Bu esa suverenitetning qisman yoki cheklangan shaklda mavjud bo'la olmasligini anglatadi. Chunki suverenitet davlatning boshqa davlatlarga tobe bo'lmay,

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzurida O'zbekistonning eng yangi tarixi bo'yicha Jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to'g'risida. PQ №-3105. 30.06.2017.

² Abbosxo'jayev, Umarova N., Qo'chqorov R. Mafkura poligonlaridagi olishuv. – T.: Akademiya, 2007 yil. 14-15-betlar.

³ Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. 3-bet.

qaram bo'lmay yashashini, o'zga kuchlar tomonidan boshqarilmay, birovning irodasiga bo'ysunmay, mustaqil hayot kechirishini nazarda tutadi. Muhimi, davlat suverenitetining o'rnatilishi mamlakatlar o'rtasida tenglik qaror topishini shartlab qo'yadi hamda mutelik, o'zgalar hisobiga yashash, turli kamsitishlar, ortiqcha ta'zim-tavozega yo'l qo'ymaydi. Davlat suvereniteti mustamlakachilikning har qanday shaklini, uning kamsituvchi tabiatini, u taqozo etadigan zo'ravonliklarni inkor etadi¹. Garchi butun dunyo mamlakatlari o'rtasidagi teng huquqlilik jahon hamjamiyati taraqqiyotining tabiiy va zaruriy sharti hisoblansada, ayrim mulohazalar va xatti-harakatlarda hamon imperiyacha fikrlash ta'sirini, davlatlar suverenitetini yemirish istagini ilg'ash qiyin emas.

Globallashuv jarayonlarini tahlil qilgan olimlar bu jarayonlarda davlatning rolini turlicha baholaydilar. Ayrim nazariyalarda globallashuv jarayonida davlatning roli tobora pasayib borishi uqtirilsa, boshqalarida uning o'rni va ahamiyati o'zgarmaydi, deb ta'kidlanadi. Yana bir guruh olimlar esa globallashuv sharoitida davlat bilan davlatlararo tashkilotlar o'rtasida siyosiy hokimiyat qayta taqsimlanib, davlat ularga o'z suverenitetining bir qismini beradi², degan farazlarni ilgari surmoqda. To'g'ri, davlat har qanday xalqaro tashkilotga o'ziga tegishli vakolatning bir qismini beradi. Lekin bu jarayonning obektivligi, muttasil davom etishini doimo esda tutish lozim. O'zbekistonni olib borayotgan mustaqil siyosatdan qaytarish, kimgadir qaram qilish maqsadida chetdan turib ichki ishlarimizga aralashish, turli niqoblar ostida bizga qarshi tazyiq va zo'ravonlik o'tkazish siyosatini mutlaqo qabul qilmaymiz.

Shunday ekan, turli mazmundagi xalqaro tashkilotlar bilan bo'ladigan turli mazmundagi hamkorlikning xarakteriga e'tiborni kuchaytirish lozim. Ikkinchidan, esa xalqaro tashkilotga o'tadigan vakolatning milliy suverenitetga qay darajada ta'siri bo'lishi ehtimolini tahlil etish lozim. Mamlakatimiz tashqi siyosatining asosiy tamoyillariga, xalqaro huquqning to'laqonli a'zosi sifatidagi xatti-harakatlarga tazyiq o'tkazmasligi zarur. Globallashuv namoyon bo'lish sohasiga qarab uning salbiy tomonlarini quyidagicha tahlil etish lozim.

- Iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi. Globallashuvning kuchli to'lqinlari ishlab chiqarish, savdo, kapital, investitsiyalar sohasida kuzatilmoqda. Iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi deyilganda transmilliy korporatsiyalar, yirik moliya guruhlari tomonidan jahonni yagona bozorga

¹ Abbosxo'jayev, Umarova N., Qo'chaqov R. Mulkura poligonlaridagi olishuv. - T.: Akademiya, 2007. 16-bet.

² Udovik S.L. Globalizatsiya: semanticheskiye podxod. - M. Vokler, 2002. s. 389.

aylantirish va shu tarzda unda o'z tanho hukmronligini o'rnatishga intilishi nazarda tutiladi. TMK ishlab chiqarishni chetdan keltiriladigan xom ashyo bilan ta'minlash, xorijiy mamlakatlarda tarmoqlar tashkil etish orqali mavqeyi mustahkamlash, mahsulot ishlab chiqarish harajati kamroq bo'lgan mamlakatlarda barpo etish, jahon bozorlarini domiy nazoratda ushlab turadigan moliyaviy strategiya asosida ish yuritish kabi tamoyillar asosida faoliyat yuritgan.

- Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi - milliy bag'rikenglikni, millat hayotining ahloqiy asoslarini, uning milliy o'ziga xosligini rad etuvchi mondializm g'oyalari tantana qilishini ta'minlashga asoslanadi. Mondializm konsepsiyasi «Sovuq urush» tugashi arafasida paydo bo'ldi. Mondializmning mazmun-mohiyati davlatlar, millatlar, madaniyatlarning turli-tumanligidan planetar miqyosdagi integratsiyaga, One World - Uniform dunyoga o'tishni targ'ib qiladi. Mondialistik tashkilotlar - Xalqaro munosabatlar bo'yicha Sovet, Bilderberg klubi, «Uchtomonlama komissiya» yoki «Trilateral» (Trilateral).

- Demografik globallashuv- «global etnos» ning shakllanishini ta'min etish yo'lida turli xalqlarning assimilyatsiyasini, ularning aralashib ketishini ifoda etuvchi mudhish hodisa. Yuqorida qayd etib o'tilganidek xalqlar o'rtasida hamkorlikning keskin o'sishi, migratsiya, chet elda olish singari holatlar sabab aholining aralashib yashashini, turli irqalar vakillari o'rtasidagi nikohni ta'min etmoqda. Bunga asos bo'ladigan omillarni ko'plab keltirish mumkin.

Qayd etib o'tilshagidek globallashuv jarayonining yana bir o'ziga xos tahdidi shundan iboratki, hozirgi sharoitda u mafkuraviy ta'sir o'tkazishning nihoyatda o'tkir quroliga aylanib, har xil siyosiy kuchlar va markazlarning manfaatlariga xizmat qilayotganini sog'lom fikrlaydigan har qanday odam, albatta, kuzatishi muqarrar. Globallashuv sharoitidagi axborot almashuvining tezlashishi va erkinlashishi (Internet, tv, radio va sh.k.) jamiyatning madaniy-ma'naviy sohalariga ta'sir o'tkazib, ulardagi muayyan o'zgarishlarga olib keladi, ularning ma'naviy-axloqiy, psixologik qiyofasiga jiddiy ta'sir o'tkazib yoshlarning vatanga, ota-onaga bo'lgan muhabbat oila muqaddasligi hamda kattalarga bo'lgan hurmat xis-tuyg'ularning yo'qolishiga olib kelishi;

- umumtamadduniy globallashuv jamiyatning madaniy-ma'naviy sohalariga ta'sir o'tkazib, ulardan muayyan o'zgarishlarga olib keladi, milliy an'anaviy va qadriyatlarining yo'qolib ketishiga milliy madaniyatlarning kam sonli

xalqlarning o'z tilini unutishi, hattoki yo'qolib ketishi holatlarini yuzaga keltirishi;

- globallashuv jarayoni va ularning yo'nalishlaridan biri bo'lgan "ommaviy madaniyat" ta'sirida sodir bo'ladigan qadriyatlar tizimidagi tub o'zgarishlar "ijtimoiy mavjudot" bo'lgan insondagi o'zgarishlarga "ommaviy ma'daniyat" kishiga insoniylik, shaxs martabasini beradigan milliy ma'daniyat va ma'naviyatidan, tarixiy xotirasidan mahrum etishiga olib kelishi;

- globallashuv jarayonlarining muayyan xususiyatlari ta'sirida sodir bulayotgan ijtimoiy va individual ongdagi destruktiv o'zgarishlarning qayd etilishi, bu xolat individualistik kayfiyatning avj olishi, insonparvarlik tamoyillarining yemirilishi, hayotiy maqsad va tasavvurlarning buzilishida namoyon bo'lmoqda;

- yetakchilikka da'vogar mafkuralarning rivoji, xalqaro tashkilotlar sonining tez sur'atlar bilan o'sishi, manfaatlar yo'lida jahon bozorini egallash, xom ashyo va energiya zahiralariidan foydalanish uchun butun dunyoda demokratik boshqaruv tamoyillari niqobi ostida uni joriy etish, inson huquqlarini himoya qilish yoki terrorizmga qarshi kurash niqobi ostidagi xom ashyo zahiralariiga boy xududlarga ta'sir o'tkazish, buning oqibatida iqtisodiy o'sishni ko'zlab daromad orqasidan quvish, natijasidagi tabiatga texnogen ta'sirining ortishiga olib kelmoqda.

Tayanch so'z va iboralar

Bdunyoning mafkuraviy manzarasi, buyuk davlatchilik shovinizmi, globallashuv, "ommaviy madaniyat", demografik globallashuv, iqtisodiy globallashuv, inson ongi va qalbi uchun kurash, integratsiya, irqchilik, kosmopolitizm, mafkuraviy immunitet.

Takrorlash uchun savollar

1. Globallashuvning namoyon bo'lish sohalari izohlang?
2. Globallashuvning ijobiy jihatlari nimada?
3. Globallashuvning salbiy jihatlari nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Siyosiy jarayonlarning globallashuvning mustaqillika tahdidi?
5. Iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi va uning milliy manfaatlarimizga zidligi nimada?

6. Demografik jarayonlar globallashuvining milliy ma'naviyatga salbiy ta'siri nimalarda ko'rinadi?

4-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. Jahon savdo tashkiloti qachon tashkil etilgan?
A. 1995 B. 1957 C. 1951 D. 1992
2. BRIKS qaysi davlatlar tuzilgan?
A. Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika respublikasi
B. Belarus, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Janubiy Afrika respublikasi
C. Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy, Qirg'iziston
D. Belarus, Rossiya, Hindiston Qozog'iston
3. Iqtisodiy islohatlar birinchi bosqichning eng asosiy yakuni nimada?
A. Inflyatsiyaga chek qo'yildi
B. Iqtisodiy va ijtimoiy -siyosiy barqarorlikning ta'minlanishi
C. Jaxon iqtisodiy xamjamiyatiga qo'shilishi
D. Iqtisodiy islohatlar xuquqiy negizning barpo etilishi
4. Xalqaro valyuta fondi qachon tashkil etilgan?
A. 1946 B. 1957 C. 1951 D. 1992
5. 1996 yil O'zbekiston axborot vositalari tarixida qanday ulkan yangilik yuz berdi?
A. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'grisida" gi qonunni qabul qildi
B. AQShda joylashgan jahonning yirik kompyuter tizimi "Internet" bilan aloqa o'rnatildi
C. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi "Jurnalistik faoliyatni himoya qilish to'grisida" gi qonunni qabul qildi
D. Yuqoridagilarning barchasi sodir bo'ldi.
6. G'oyaviy manipulyasiya nima?
A. g'arazli maqsadni yashirin tutgan holda kishilarni g'oyalari ta'sirida boshqarish
B. Tinchlik va barqarorlik taraqqiyot g'oyalari targ'iboti
C. Vayronkor g'oyalarning vujudga kelishi

D. Do'stlik, tinchlik va bunyodkorlik yo'lidagi g'oyalarni kamsitish
7. ... - muayyan gurux maqsadlariga erishish yo'lida soxta ma'lumotlardan foydalanish asosida ijtimoiy fikrni chalg'itish maqsadida qo'llaniladigan usul va vositalar tizimi

- A. globallashuv   B. Mafkuraviy bo'shliq
C. Mafkura   D. Dezinformatsiya

8. ... - muayyan gurux maqsadlariga erishish yo'lida soxta ma'lumotlardan foydalanish asosida ijtimoiy fikrni chalg'itish maqsadida qo'llaniladigan usul va vositalar tizimi

- A. Dezinformatsiya   B. globallashuv
C. Mafkuraviy bo'shliq   D. Mafkura

9. ... - muayyan kuchlar tomonidan kishilar ongi va qalbiga yot g'oyalarni singdirish maqsadida ularning hissiyotlari, e'tiqodi va tuyg'ulariga ta'sir etishning mafkuraviy omillaridan, jamiyat turmush tarzi va mentalitetdagi o'zgarishlarni amalga oshirish uchun unga moddiy, ma'naviy, ruhiy ta'sir o'tkazishning noan'anaviy va noxolis usullaridan foydalanish asosida siyosiy maqsad va muddaolarni amalga oshirish majmuasi.

- A. shovinizm   C. Axborot xuruji
B. fundamentalizm   D. kommunizm

10. Liberalizm mafkurasida aks etgan asosiy tamoyil.

- A. Inson erkinligi g'oyasi
B. Shaxsning siyosiy erkinligi
C. Ijtimoiy munosabatlarning boshqarilishida davlatning aralashuvvisiz amalga oshirilishi
D. Oshkoralik va plyuralizm tamoyillarining ustuvorligi taminlash

II-BOB. JAMIYAT HAYOTIDA GLOBALLASHUVNING NAMOYON BO'LISH SOHALARI

5-§. IQTISODIY JARAYONLARNING GLOBALLASHUVI VA MILLIY MANFAATLAR.

Reja:

1. Jahon xo'jaligi globallashuvi jarayonining mohiyati.
2. Xalqaro mehnat taqsimotida transmilliy korporatsiyalar roli.
3. Iqtisodiy globallashuv jarayonining salbiy va ijobiy tomonlari.
4. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va uning mohiyati

1. Jaxon xo'jaligi globallashuvi jarayonining mohiyati. Jamiyat hayotining turli sohalarida bo'lgani kabi jahon iqtisodiyotida ham XX-XXI asrlar bo'sag'asida globallashuv degan tushuncha paydo bo'ldi. Hozirgi kunda qayd etib o'tilganidek ushbu tushuncha tarixchilar, iqtisodchilar, texnologlar, faylasuflar, shuningdek ko'plab mamlakatlarning hukmron doiralari hamda jamiyat vakillari tomonidan keng muhokama qilinmoqda. Globallashuv tarafdorlari va unga qarshi bo'lganlarning mavjudligi ushbu tushuncha turlicha talqin qilinishini anglatadi. Uning tarafdorlari fikricha, globallashuv iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, aholi farovonligini oshiradi, yangi ish o'rinlari yaratilishiga imkon beradi. Unga qarshi bo'lganlar esa, savdo ekspansiyasining kuchayishiga, iqtisodiy jinoyatlarning ortishiga (qalbaki mahsulotlar ishlab chiqarish, noqonuniy reyeksport, narkotik moddalar savdosining oshishi va h.k.lar) atrof-muhit ifloslanishiga, texnik xavfsizligiga amal qilmaslikka, bolalar mehnatidan foydalanishga va boshqa noxush hodisalar bilan bog'liq muammolar rivojlanishiga olib keladi deb hisoblaydilar. Umuman olganda globallashuv jarayoni obektiv xarakter kasb etadi, uni to'xtatib bo'lmaydi. Tahlilchilar globallashuv jahon iqtisodiy rivojlanishining u yoki bu ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va ekologik tendensiyalarga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganishlari lozim bo'ladi.

Globallashuv – jahon xo'jaligi rivojlanishining obektiv jarayoni bo'lib, juda ko'p ijobiy xususiyatlarga egadir: bular asosan turli mamlakatlar xo'jaligining o'zaro aloqasi, investitsiyalar, xorijiy sarmoyalarni jalb qilish, ilm – fan texnika texnologiya yutuqlari almashuvini tezlashishni hamda davlatlarni ilmiy texnikaviy taraqqiyotiga ko'maklashuv bilan tasdiqlanadi. Globallashuv

— butunjahon iqtisodiy siyosiy, madaniy integratsiya va unifikatsiya (bir birga yaqinlashuv) jarayonidir. Asosiy xususiyatlari xalqaro mehnat taqsimoti, kapital, ishchi kuchi va ishlab chiqarish resurlarining erkin harakati, qonunchilik, iqtisodiy va texnologik jarayonlarni standartlashtirish, shuningdek, turli mamlakatlarning madaniyatini qoʻshilishi va yaqinlashuvidir. Bu obektiv jarayon boʻlib jamiyatning barcha sohalarini qamrab oluvchi tizimli xususiyatga ega. Globallashuvga qarshi harakatlar ham mavjud boʻlib, ular globallashuv natijasida yuzaga keladigan va kelayotgan muammolarni oqibati salbiy deb eʼtirof etishadi. Bunday tashkilot, uyushma, harakatlarga Greyen, Anti Daos kabi bir necha antiglobilistlarni kiritish mumkin.

Jahon xoʻjaligi va xalqaro mehnat taqsimotidagi asosiy rivojlanish tendensiyalari haqida chuqur bilimga ega boʻlmasdan turib iqtisodiy xavfsizlik muammosini tadqiqot qilish mumkin emas.

Mahsulotlarning erkinlashuvi va baynalminallashuvi chegaralarda yirik kompaniyalarni tashkil etilishiga va transmilliy korporatsiyalarning tobora iqtisodiy jihatdan baquvvatlashuviga va rivojlanishiga sabab boʻlmoqda. Kapitallarning almashinuvi esa xalqaro korporatsiyalar taraqqiyotida alohida vosita boʻlib xizmat qilmoqda.

Transmilliy korporatsiyalar (TMK) oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlib, ular xalqaro mehnat taqsimoti va uning rivojlanishida faol rol oʻynaydi. TMK xalqaro mahsulot tizimida dunyoning koʻplab mamlakatlarida mahsulot ishlab chiqarishni va xizmat koʻrsatuvchi shoʻba kompaniyalar tashkil etishni amalga oshiradi.

Global rejalarining yuzaga kelish tamoyili sifatida esa globallashuv xalqaro iqtisodiy aloqalar borasida yangi qulaylik va imkoniyatlar yaratish bilan bir qatorda turli-tuman tahdid va ziddiyatlarni ham keltirib chiqarmoqda.

Birinchidan, global bogʻliqlik tamoyillari kuchaygan sayin jahon xoʻjalik tizimining rivojlanishidagi nomutanosiblik tobora oshib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar va rivojlanayotgan davlatlardagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiy etish koʻrsatkichlari oʻrtasidagi tafovut yanada ortib bormoqda.

Ikkinchidan, mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishi intensivligi turli-tuman yoʻnalishlar, mezonlar boʻyicha xilma-xil tarzda namoyon boʻlmoqda.

Uchinchidan, erkin iqtisodiyotni barpo etishda xoʻjalik yuritishning jahon qoidalarini unifikatsiyalashga urinilmoqda. Lekin bunda xalqaro tashkilotlarning harakatlari muvaffaqiyatsiz chiqmoqda deyish qiyin. Chunki, har bir davlat iqtisodiyotini tartibga solish, uni erkinlashtirish va tashqi

iqtisodiy faoliyatini rivojlantirishda oʻziga xos vosita va uslublarni qoʻllamoqda.

Tahlillar natijasi shuni koʻrsatadiki globallashuv jarayonlari quyidagilarni oʻziga jalb qiladi:

- Mintaqa mamlakatlari oʻrastidagi integratsiya jarayonlarini jadallashtiradi;
- xoʻjalik yuritishni toʻliq erkinlashtirmagan davlatlar iqtisodiyotining ochiqqligini taʼminlaydi, proteksionistik tizimga chek qoʻyadi;
- barcha bozorlarda talab va taklifning toʻsiqlarsiz qatnashuvini taʼminlaydi;
- moliyaviy va savdo operatsiyalari chegaralarini universallashtiradi;
- bozorlarni tartibga solish va nazorat qilishni bir meyorga keltiradi, yaʼni unifikatsiya qiladi;
- kapital joylashtirish, investitsiya jarayonlari va umumjahon toʻlov-hisob tizimlarini standartlashtiradi.

Makroiqtisodiy darajadagi globallashuv davlatlar va integratsiya uyushmalarining iqtisodiy faollikka tortib, savdo va investitsiya toʻsiqlarini olib tashlaydi, erkin savdo hududlarini tashkil qilish asosida paydo boʻladi. Globallashuv jarayonlari davlatlararo xoʻjalik yuritish uchun iqtisodiy, huquqiy, axborot va siyosiy miqyosdagi oʻzaro kelishuvlarni ham qamrab oladi.

Mikroiqtisodiy darajadagi globallashuv kompaniyalar faoliyatining ichki bozordan tashqarida kengayishi natijasida paydo boʻladi. Koʻpgina yirik TMK lar global miqyosda harakat qiladi. TMK lar globallashuv jarayonining subyekti boʻlib, globallashuvning asosini, yaʼni uni harakatga keltiruvchi asosiy kuchidir.

Globallashuv jahon hamjamiyatini turli sohalarda harakatlarini faollashtirib, insoniyat uchun umumiy muammolarni, eng avvalo ekologik muammolarni hal etish uchun jiddiy asos yaratadi. Xullas, koʻpchilik mutaxassislar, globallashuvning pirovard natijasi jahondagi mamlakatlarda farovonlikning oshishiga olib keladi, deb umid qiladilar.

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlar rivojlangan mamlakatlarda hayrixohlik bilan, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa xavotir bilan qabul qilinmoqda. Buning sababi shundaki, globallashuv jarayonining afzalliklari barcha mamlakatlarga teng taqsimlanmaydi. Shuning uchun ham globallashuvdan kim foyda koʻradi, degan savol turli munozaralarga sabab boʻlmoqda. Zamonaviy globallashuv jarayonlari eng avvalo sanoati rivojlangan

mamlakatlar mavqeini mustahkamlab, ularga qo'shimcha afzalliklar beradi. Xalqaro mehnat taqsimoti doirasida globallashuv jarayonining kengayishi iqtisodiy kam rivojlangan mamlakatlar mavqeyi salbiy o'zgarishiga sabab bo'lib, ularni globallashuv jarayoni subyektlariga emas, balki obe'ktlariga aylantirishi mumkin. Demak, globallashuv jarayonlarining alohida mamlakatlar dioxofida

texnologiyalarni yaratish va tadqiq etish jarayonlari tez sur'atlarda oshdi va tovarning hayotiylik siklini qisqartirdi. Ammo bunday texnologiyalardan foydalanish faqatgina yetarli darajada mukammal va texnologik egiluvchan ishlab chiqarish uchungina samarali bo'ldi. Iqtisodiyotning nisbatan qoloq sektorlarida yangi texnologiyalar past darajada qo'llanuvchan va foydali bo'ldi, ularning ommaviy tadqiq etilishi esa juda qimmat va samarasiz bo'lib chiqdi.

mamlakatlar mavqeyini mustahkamlab, ularga qo'shimcha afzalliklar beradi. Xalqaro mehnat taqsimoti doirasida globallashuv jarayonining kengayishi iqtisodiy kam rivojlangan mamlakatlar mavqeyi salbiy o'zgarishiga sabab bo'lib, ularni globallashuv jarayoni subyektlariga emas, balki obe'klariga aylantirishi mumkin. Demak, globallashuv jarayonlarining alohida mamlakatlar iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir darajasi ushbu mamlakatlarning jahon iqtisodiyotida tutgan o'miga bog'liq. Amalda afzalliklarning asosiy qismi boy davlatlarga yoki individlarga tegadi.

Globallashuv sharoitida markazlashtiruvchi kuchlarning markazlashishi bilan bog'liq bo'lgan buzg'unchilik ta'siri yuzaga chiqishi mumkin, bu mamlakat ichidagi an'anaviy aloqalar uzilishiga, ijtimoiy muammolar kuchayishiga, mazkur jamiyat uchun begona bo'lgan salbiy oqibatlar tufayli barcha mamlakatlarda yuzaga keladigan muammolar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: globallashuvdan keladigan afzalliklarning milliy iqtisodiyotning alohida tarmoqlari o'rtasida bir xil taqsimlanmasligi; milliy iqtisodiyotda sanoatlashishning sekinlashuvi va boshqalar.

Globallashuv jarayoni bilan yonma-yon hududlashtirish jarayonlari ham rivoj topib bormokda. Yevropa ittifoqi (YEI), Shimoliy Amerika erkin savdo assotsiatsiyasi (ShaESA), Osiyo Tinch okeani iqtisodiy hamjamiyati (OTIH), Mustaqil davlatlar hamdo'stligi (MDH), ShhT, BRIKS kabi integratsiyalashgan tuzilmalar vujudga keldilar. Shunday qilib jahon iqtisodiyotida ikki yonma-yon jarayon – globallashuv va hududiyashtirish jarayonlari borayapti. Ular birbirlarini to'ldirib, sayyoramizni yagona iqtisodiy kenglikka aylantirmokda.

2. Xalqaro mehnat taqsimotida TMK roli. O'zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar strategiyasi iqtisodiyotning hamma bo'g'inlarida yangi xo'jalik munosabatlarini majmuaviy rivojlantirish. boshqaruvning ta'sirchan, samarali tizimini shakllantirish, tadbirkorlik faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, aholining iste'mol tovarlari va xizmatlariga bo'lgan talablarini yuksak darajada qondirishdan iboratdir. O'tgan yillar davomida mamlakatimiz iqtisodiyotining jahon iqtisodiyotiga integrallashuvi kuzatilmoqda. XX asrning 60-yillaridan boshlab Ikkinchi jahon urushidan so'ng ixtiro qilingan axborot texnologiyalar, aloqa va transport vositalari mehnat unumdorligini oshirishni ta'minlashda toboro katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ular investitsiyalar, xususan ommaviy ishlab chiqarish rentabelligini oshirish uchun katta imkoniyatlarni ochdi. Yangi

texnologiyalarni yaratish va tadqiq etish jarayonlari tez sur'atlarda oshdi va tovaoming hayotiylik siklini qisqartirdi. Ammo bunday texnologiyalardan foydalanish faqatgina yetarli darajada mukammal va texnologik egiluvchan ishlab chiqarish uchungina samarali bo'ldi. Iqtisodiyotning nisbatan qoloq sektorlarida yangi texnologiyalar past darajada qo'llanuvchan va foydali bo'ldi, ularning ommaviy tadqiq etilishi esa juda qimmat va samarasiz bo'lib chiqdi. Yangi voqelikka kirisholmagan iqtisodiyotlar tezda qoloqlashib yakkalana boshladi.

Jahon iqtisodiyotining yangi nisbatan kuchli jihati sifatida yangi resurslar – axborot resurslari, hamda ularni yetkazish va tarqatish kanallarining salmog'i toboro ortib bordi. Ushbu kanallardan insonlar ongiga ta'sir etishda keng ko'lamda foydalanila boshlandi. Tijoriy reklamada boshlangan bu holat o'tgan asrning so'nggi choragiga kelib ommaviy xarakterga ega bo'ldi, hamda siyosiy, diniy va ijtimoiy tashkilotlarni qamrab oldi.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha jarayonlar XX asrning oxiriga kelib kuchli sinergetik holat – globallashuvni yuzaga keltirdi. Globallashuv favqulotda tez ravishda atrof olamni o'zgartirib yuborib, bunda yer yuzi aholisining ko'pchilik qismining ko'nikishiga fursat bermadi. Noan'anaviy va beqaror muhitda maqsadsiz qolgan ko'pchilik globalizatsiyani mulkdorlar va "tilla millardlar"ning fitnasi sifatida yoxud, tabiiy ofat sifatida baholab bordi, ammo kuchsiz choralarni qo'llab kurashmoqdalar. Ammo bu urinishlar besamardir, chunki globallashuv –bu sifat jihatidan yangi holat bo'lib, uni alohida anglash va o'rganishni hamda shu yo'l bilan uning salbiy oqibatlari oldini olishni taqozo etadi.¹

Jahon xo'jaligining shakllanishi uzoq tarixga ega bo'lib, u ayniqsa buyuk geografik kashfiyotlar (XV-XVI asrlar) davrida, sanoat inqilobidan keyin jadal rivojlanib bordi. Ishlab chiqarishda tovar ishlab chiqarishga o'tilishi, tovar ho'jaligining yuksalishi, mamlakatlar o'rtasida tovar almashinuvi natijasida xalqaro huquqiy meyorlar ham yuksalib bordi. XIX asrdan boshlab jahonda kapital va moliyaviy vositalarni bir mamlakatdan boshqa bir mamlakatlarga chiqarish oqimi jadallashdi. Bu munosabatlarni tartibga solish, yanada yuksaltirish, xalqaro savdoga yanada qulayliklar yaratish zamonaviy valyuta tizimini taqozo qildi. Birinchi transmilliy korporatsiya (TMK)lar paydo bo'ldi. Ular o'zlarining operatsiyalarining asosiy qismlarini xom ashyo va arzon ishchi kuchi mavjud bo'lgan joylarda - mamlakatdan tashqarida amalga oshira

¹Marchenko.A.V. Globalizatsiya mirovoy ekonomiki. www.poliplib.org

boshladilar. Jumladan, o'zlariga qaram korxonalar, filiallar, bo'lim tarmoqlari royxatga olingan bir necha mamlakatlarda faoliyat olib bordilar. TMKlar xalqaro mehnat taqsimotini chuqurlashtirish va baynalminallashtirish jarayonlari negizida mamlakatlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni kuchaytira bordilar. XIX asr oxirlariga kelib, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy munosabatlar tizimi rivojlana bordi va bu jarayon yaxlit jahon xo'jaligining shakllanishiga olib keldi.

Jahon xo'jaligi – bu xalqaro iqtisodiy aloqalar (tashqi savdo aloqalari, kapital chiqarish, valyuta-kredit munosabatlari, ishchi kuchlari migratsiyasi, iqtisodiy integratsiyalar va h.k.) orqali bir-birlari bilan uzviy chambarchas bog'langan turli milliy xo'jaliklarni o'z ichiga olgan global xo'jalik mexanizmidir. Hozirgi zamon jahon xo'jaligi bir xil bo'lmasdan, unga o'zining ijtimoiy tarkibi, siyosiy tuzumi, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi darajasi, ishlab chiqarish munosabatlari, shuningdek xalqaro iqtisodiy munosabatlar ko'lemi, xarakteri va shakllari bilan milliy xo'jaliklar kiradi. Jahon milliy xo'jalik iqtisodiyoti obektlari esa hududiy ishlab chiqarish majmua (kompleks)lari, transmilliy korporatsiyalar, firmalar va h.k. dir. XX asrga kelib jahon hamjamiyati manfaatlari har qanday xususiy manfaatlar (milliy, sinfiy-ijtimoiy) dan ustun tura boshladi. Tinchlik, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy-siyosiy faoliyat, ekologik xavfsizlik, shaxs fidoyiligi kabi qadriyatlarning yangi tizimi paydo bo'la boshladi.

Jahon xo'jaligining global boshqaruv tizimini yaratish imkoniyatlari tug'ildi. Global boshqaruv deyilganda ozodlik va demokratiya sharoitida atrof-muhit havfsizligini birgalikda saqlash, butunjahon iqtisodiyoti xavfsizligi va barqarorligini ta'minlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, o'zgarishlarni to'g'ri yo'lga solish usullari va imtiyozlari tushuniladi. XX asrga kelib xalqaro mehnat taqsimoti va jahon xujaligining taraqqiy etishi, xo'jalik xayotining doimiy baynalminallashuvi orqali yuzaga keladi. Mazkur jarayonga esa turli xildagi omillar o'z ta'sirini ko'rsatadi:

Birinchidan, geografik omillar, yer sharida tabiiy zaxiralarning notekis turlicha taqsimlanganligi, shu jumladan, o'simlik va hayvonot olamining, shuningdek, tabiiy-iqlim sharoitlarining turli xildaligi. Maxsulotlar ishlab chiqarilish xajmining ortishi, yangi ishlab chikarish tarmoqlarining paydo bo'lishi, tabiiy shart-sharoitlar tufayli egalik qilinishi kiyin bo'lgan xomashyo tovarlariga bo'lgan ortikcha talabning paydo bo'lishiga olib keladi. Bu esa

yetarli zaxiralarga ega bo'lgan mamlakatlardagi xomashyo maxsulotlarini qazib chiqarish imkonini beradi. Bulardan tashqari, ma'lum bir iqlimiy sharoitlardagina yetishtirilish imkoniyatiga ega bo'lgan oziq-ovkat mahsulotlariga bo'lgan talab xam ortib boradi;

Ikkinchidan, ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanish darajasi. Yirik mashinalashgan ishlab chikarish, odatda, chukur ixtisoslashuvga va keng kamrovli maxsulot bozorlariga ega bo'lgan bir paytda o'z samarasini bera oladi va albatta tashqi bozorga chiqish zaruratini maqsad qilib qo'yadi;

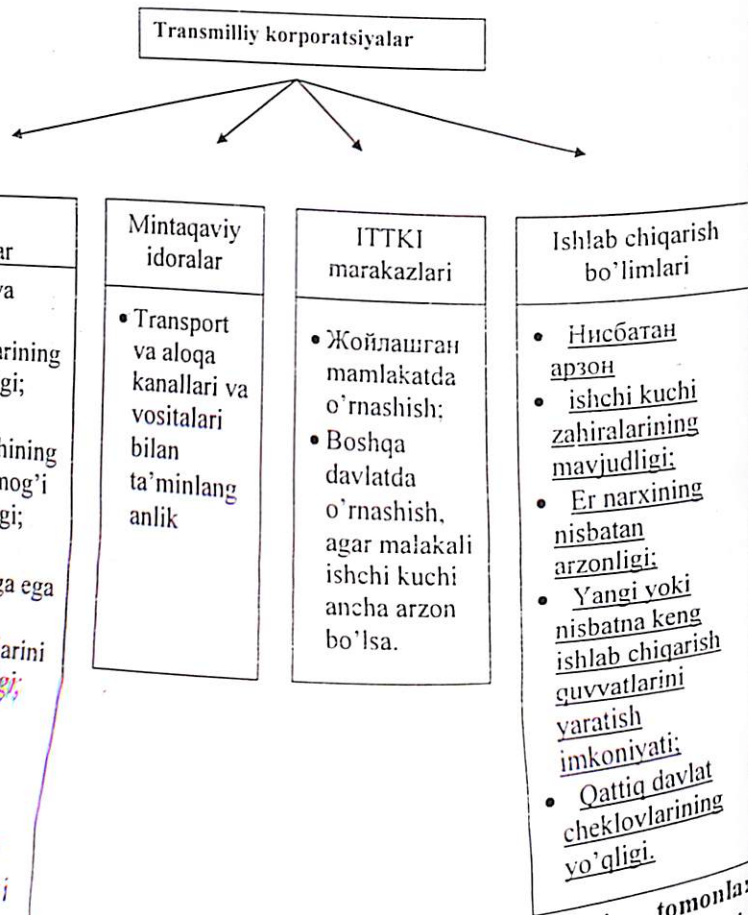
Uchinchidan, ilmiy-texnika taraqqiyoti. Ishlab chikariladigan maxsulotlar va texnologiyalarning to'xtovsiz yangilanib turilishi oqibatida, bitta mamlakat doirasida barcha turdagi maxsulotlar ishlab chiqarilishini meyoriy darajada rivojlantirish imkoniyati mavjud emasdir, shuning uchun xam maxsulotlar, xizmatlar va ishlab chiqarish omillari faol almashinuvini jadallashtirish lozimdir.

Xalqaro valyuta fondi. XVF 1944-yil iyulda Bretton-Vuds (AQSh, Nyu-Gempshir shtati) da tashkil topgan, qarorgohi Vashingtonda joylashgan. XVF — hukumatlararo korporativ valyuta-moliyaviy tashkilot bo'lib, faoliyati davlatlararo vujudga keladigan, to'satdan ro'y beruvchi va oldindan bilish mumkin bo'lmagan milliy valyutalarning o'zgaruvchanligi, davlatlarni png milliy vaiyutalarini almashtirpsh doirasidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgandir. XVF ning maqsadi quyidagilardan iborat:

1. Xalqaro savdoning o'sishiga yordam ko'rsatish;
2. Milliy valyutalar qadrini bir meyorda ushlab turishga ko'maklashish;
3. Jamg'armaga a'zo davlatlarning joriy hisob-kitoblarini amalga oshirish jarayonida ko'p tomonlama tizimni tashkil etishga ko'maklashish;
4. Xalqaro savdoning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar, valyutalar borasidagi to'siqlar vujudga kelmasligiga yordam berish;
5. Savdo va to'lovlar doirasidagi to'siqlar vujudga kelmasligi uchun a'zo davlatlarga kredit resurslarni berish;
6. Xalqaro valyuta doirasida vujudga keluvchi muammolarni yechish borasida maslahat-forumlar o'tkazish.

O'zbekiston Respublikasi 1992-yil 21-sentabrda XVF ga a'zo bo'lib kirdi. XVF yuqorida qayd etilgan TMK bilan bir qatorda iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy globallashuv jarayonining salbiy va ijobiy tomonlari.

Globallashuvning ijobiy tomonlarini baholash mushkuldir: insoniyatning imkoniyatlari ortib bormoqda, uning hayotining barcha jabhalari hisobga olinmoqda, o'zaro uyg'unlashuv sharoitlari tug'ilmoqda. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi umuminsoniy muammolarni hal etishning jiddiy asoslarini yaratmoqda. Iqtisodiy jarayonlar globallashuvining ijobiy tomonlari sifatida quyidagilarni e'tirof etish mumkin:

1. Globallashuv mehnatning ixtisoslashuvi va xalqaro taqsimotining chuqurlashuviga ko'mak beradi. Bu sharoitlarda vosita va resurslar samarali taqsimlanadi, aholi o'rtacha turmush tarzining ortishiga va aholi hayotiy istiqbollarning kengayishiga olib keladi.

2. Globallashuv jarayonlarining muhim ustuvorliklaridan ishlab chiqarish ko'lamida iqtisod qilish bo'lib, bu xarajatlarning qisqarishi va narxlarning pasayishiga, natijada barqaror iqtisodiy o'sishga olib keladi.
3. Globallashuvning ustuvorliklari shuningdek, barcha taraflarni qoniqtiruvchi o'zaro manfaatdor asosda erkin savdodan yutish bilan bog'liqdir.
4. Globallashuv raqobatni kuchaytirgan holda, yangi texnologiyalarning rivojlanishi va ularning boshqa davlatlarda tarqalishini rag'batlantiradi. Bunda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar o'sish sur'atlari jahon savdosi o'sish sur'atlaridan bir necha barobar ustun bo'ladi, bu esa milliy iqtisodiyotlarga bevosita ta'sir etuvchi sanoat texnologiyalari qo'llanilishi, TMK vujudga kelishining muhim omili hisoblanadi.
5. Ishlab chiqarishni global miqyosda ratsionalizatsiya qilish va ilg'or texnologiyalarni tarqatish, hamda jahon miqyosida innovatsiyalarni doimiy tadbiq etish uchun raqobat bosimi natijasida globalizatsiya mehnat unumdorligining oshishiga olib kelishi mumkin.
6. Globallashuv davlatlarga katta hajmdagi moliyaviy resurslarni jamlash imkoniyatini beradi, chunki sarmoyadorlar keng moliyaviy imkoniyatlarni ko'plab bozorlarga jalb etadilar.
7. Globallashuv umuminsoniy muammolarni hal etishning jiddiy asoslarini yaratadi, avvalo ekologik muammolar bo'lib, u jahon hamjamiyatining umumiy hatti-harakatlari, resurslarning jamlanishi, turli sohalardagi hatti-harakatlarning muvofiqlashtirilishini talab etadi.

Umuman olganda ko'plab mutaxassislarning umid qilishicha, globalizatsiya pirovard natijada dunyodagi umumiy iqtisodiy holatning o'sishiga olib keladi.

Globallashuv jarayonlari rivojlangan mamlakatlarda qo'llab-quvvatlanadi, ammo rivojlanayotgan va qoloq davlatlarda qarshilikka uchraydi. Demak globallashuv jarayonlari kim uchun foydaliligi ham muhim ahamiyatga egadir.

Ishlab chiqarish ne'matlarining adolatsiz taqsimlanishi mintaqaviy, milliy va xalqaro darajada nizolarni keltirib chiqaradi. Daromadlarning mutanosiblashuvi emas, ularning qutblashuvi yuzaga keladi. Bu jarayonlarda rivojlanayotgan davlatlar boy davlatlar qatoriga kiraveradi, nochor mamlaktlar esa ulardan ortda qolaveradi. "Milliy iqtisodiyotlarning jahon tizimiga

integratsiyalashuvi tengsizlikni yo'qotish va yumshatish o'rniga, aksincha uni kuchaytiradi va ko'p hollarda uni keskinlashtiradi.¹

Globallashuv jarayonlari natijasida barcha mamlakatlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan potensial salbiy oqibatlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- milliy iqtisodiyotning alohida tarmoqlari bo'yicha xalqaro savdo, ishlab chiqarish natijalarini nomutanosib taqsimlanishi;
- milliy iqtisodiyotlarning noindustriallashuvi;
- alohida davlat iqtisodiyoti nazorati suveren hukumatlardan boshqa kuchli davlatlar, TMK yoki xalqaro tashkilotlarning qo'liga o'tib ketishi;
- moliyaviy sohaning ehtimoliy beqarorligi. milliy iqtisodiyotning jahon darajasidagi bog'liqligi sababli potensial mintaqaviy yoki global beqarorligi. Alohida davlatdagi mahalliy iqtisodiy siljishlar yoki inqirozlar mintaqaviy yoki global oqibatlarga olib kelishi mumkin.

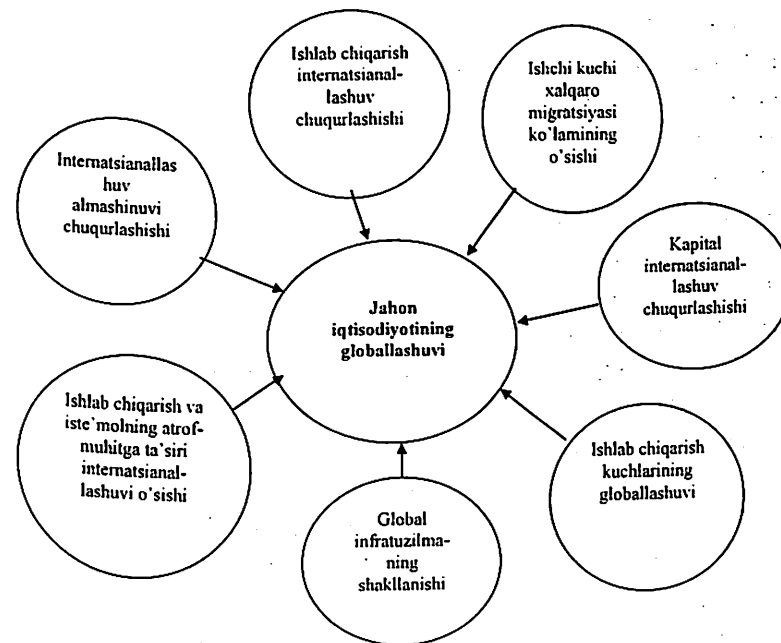
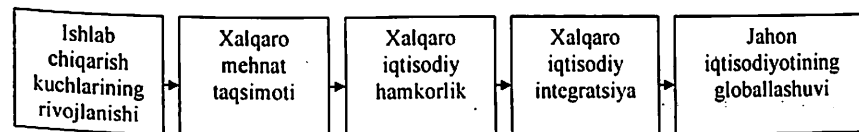
Globallashuvning og'riqli oqibatlarini o'zlarida kam rivojlangan davlatlar his qiladilar. Ularning asosiy qismi xalqaro miqyosda xom ashyo yetkazib beruvchi va ko'p mehnat talab qiluvchi sohalarni yurituvchi davlatlar sifatida ishtirok etib, har jihatdan yetakchi davlatlarga bog'liq bo'lib qoladilar, daromadlari esa kam va beqaror jahon bozori konyunkturasiga bog'liq bo'lib qoladi. Bunday davlatlarga globallashuv jarayonlari yuqorida sanab o'tilgan muammolardan tashqari quyidagilarni ham paydo qiladi:

- rivojlangan mamlakatlardan texnologik jihatdan tobelik va ortda qolishning ortishi;
- ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblikning ortishi;
- ma'lum bir aholi qatlamlarining qashshoqlanishi;
- kam rivojlangan davlatlarning jahon xo'jaligi tizimi barqarorligi va meyoriy ishlashiga bog'liqligining ortishi;
- TMK tomonidan davlatning milliy iqtisodiy rivojlanishga qaratilgan siyosatini cheklashi;

Yuqorida ta'kidlanganidek, globallashuvdan asosan sanoati rivojlangan mamlakatlar yutuqqa erishadi. Ammo ularda ham tanganing ikki tarafi bo'lgandek o'ziga xos muammolar yuzaga keladi. Bunday ijtimoiy-siyosiy muammolar qatoriga quyidagilarni keltirish mumkin bo'ladi:

¹ Sennosti, kotoriye mi zashishayem, peremeni, k kotorim mi stremimsya. Sotsialnaya spravedlivos' v usloviyax globalizatsii ekonomiki. Doklad Generalnogo direktora MOT. 81 sessiya. Jeneva. 1994.

- Mamlakat ichida ishsizlikning ortishi, bunga sabab:
  - yangi texnologiyalarning joriy etilishi sanoatda ish o'rinlarining qisqarishiga olib keladi va ijtimoiy keskinlikni kuchaytiradi;
  - ishlab chiqarish tuzilmasining o'zgartirilishi va ko'p mehnat talab qiluvchi tovarlarni ishlab chiqarishni rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'chirish bu davlatlar an'anaviy tarmoqlariga jiddiy zarba bo'ladi va ko'plab ishlab chiqarishning yopilishiga sabab bo'ladi;
  - ishchi kuchining yuqori darajadagi jamlanganligi.
- Birinchi darajaga o'tib olgan TMK ko'pincha o'z manfaatlarini davlat manfaatlaridan ustun qo'yadi, natijada milliy davlatchilik zaiflashadi va ba'zi funksiyalar turli davlatust tashkilot va uyushmalarga o'tadi.

Jiddiy muammolardan yana biri globallasuv sababyuzaga keladigan afzalliklarning nafaqat davlatlar o'rtasida, balki tarmoqlararo ham kuzatish mumkin bo'ladi. Tashqi savdodan foyda oluvchi va eksportga yo'nalgan tarmoqlarga ommaviy ravishda kapital va malakali ish kuchi oqib keladi. Zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlanmagan tarmoqlar esa proteksionistik siyosatga chek qo'yilishi sabab raqobatga chiday olmay qoladilar. Bunday tarmoqlar o'zgarayogan xo'jalik yuritish sharoitlariga moslashishlari uchun qo'shimcha tadbirlarni amalga oshirishlariga to'g'ri keladi. Ko'plagan ishchilar o'z ish o'rinlarini yo'qotadilar va yangi ish o'rinlarini qidiradilar yoki qayta malakalarini oshiradilar. Bu esa yirik ijtimoiy xarajatlarni qisqa muddatlarda talab etadi. Oxir oqibat ish kuchining qayta taqsimlanishi amalga oshadi, ammo ijtimoiy xarajatlar yuqori bo'ladi.

Demak rasmdan ma'lum bo'ladiki zamonaviy jahon iqtisodiyoti globallasuv jarayonlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ishlab chiqarishning internatsionallasuvi pirovarddagi tovarni yaratish uchun turli bosqichlarda va turli shakllarda jahonning ko'plab mamlakatlaridagi ishlab chiqaruvchilar ishtirok etishini nazarda tutadi. Xalqaro savdo bitimlarida yarim tayyor mahsulotlar salmoqli o'rinni egallaydi. Ishlab chiqarishning internatsionallasuvi instituti sifatida TMK lar ishtirok etadi;
- kapital internatsionallasuvi chuqurlashuvida kapitalning xalqaro harakati davlatlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri investitsiya ko'rinishida, fond bozorining internatsionallasuvida namoyon bo'ladi;
- ishlab chiqarish kuchlarining globallasuvi ishlab chiqarish, ilmiy texnik, texnologik bilimlar almashinishi, hamda ishlab chiqarish hamkorligi, ishlab chiqarish resurslari xalqaro harakatidan yuzaga keladi;
- xalqaro hamkorlikni ta'minlovchi global moddiy, axborot, tashkiliy - iqtisodiy infratuzilmani shakllantirish;
- xalqaro mehnat taqsimotini chuqurlashtirish asosida almashinuv internatsionallasuvini kuchaytirish. Xalqaro hamkorlikning muhim yo'nalishi sifatida moddiy ishlab chiqarishga qaraganda xizmatlar sohasi ilgari lamoda;
- ishchi kuchi xalqaro migratsiyasi ko'lamining ortishi. Qoloq davlatlardagi ishchi kuchi rivojlangan mamlakatlardagi past malakali ishlarga jalb etilmoqda. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar kompyuterlarga aloqador dasturiy ishlarni boshqa yurtdagi ishchiga buyurtma qilish imkoniyatlari tug'ildi;

- Ishlab chiqarish va iste'molning atrof-muhitga ta'siri internatsionallasuvining o'sishi global muammolarni xalqaro hamkorlikda bartaraf etishni taqozo qilmoqda.

4. Globallasuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlik va uning mohiyati.

Iqtisodiy xavfsizlik g'oyalari va u bilan bog'liq bo'lgan «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasi mamlakatimizga respublikamiz mustaqilligi e'lon qilinganidan so'ng kirib kela boshladi. Mustaqillikdan oldin bunday tushunchalar mutaxassislarning tor doirasigagina ma'lum edi. Sobiq Ittifoq davrida ushbu masalaga bir qator sabablar bois unchalik e'tibor berilmagan: kuchli davlat monopol iqtisodiyoti, rejalashtirilgan ishlab chiqarish, ichki va tashqi savdoning davlat tomonidan tartibga solinishi va sh.k. Rossiyaning iqtisodiy xavfsizligi muammolari bo'yicha birinchi maqolalar «O voprosax ekonomiki» jurnalida bosilib chiqa boshladi. Masalaning nazariy tomonlari L.Abalkin, A.Arkipov kabi taniqli rossiyalik iqtisodchi olimlari maqolalarida keng yoritib berildi. Keyinchalik rossiyalik boshqa yirik iqtisodchilar ham ushbu muammoni o'rganish bo'yicha munozaralarga ko'shildilar. 1997-yilda Ye.A.Oleynikovning tahriri ostida «Osnovi ekonomicheskoy bezopasnosti. (Gosudarstvo, region, predpriyatiye, lichnost), V.S.Zagashvilining «Yekonomicheskaya bezopasnost Rossii» deb nomlangan kitoblari Rossiyada nashr etildi.

Mustaqillik tufayli O'zbekiston jahon iqtisodiyotining to'laqonli subyektiga aylandi. Jahon iqtisodiyoti bilan chuqur integratsiya jarayonlari kechmoqda. Mamlakatimizda raqobatbardosh korxonalar tizimi vujudga keltirilmoqda. Ichki ishlab chiqaruvchilarni himoya qilish, mamlakat iqtisodiy havfsizligi masalalari o'z navbatida kun tartibidan joy oldi. Demak, aytish mumkinki, «Iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasi milliy iqtisodiyotni tahlil etishga qaratilgan adabiyotlarda, ilmiy tadqiqotlarda nisbatan yangi atama hisoblanadi. Ayni paytda ushbu ibora xorijiy mamlakatlar boshqaruv tizimlari faoliyatida yaxshi tanish bo'lgan tushunchadir. Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligini asosiy tashkil etuvchilaridan biridir va mamlakatning iqtisodiy ehtiyojlari kafolatlanishi va uni ta'minlashning yo'llari, vositalari va usullariga asos soluvchi qarashlarning yig'indisidir. Konseptual ko'rinishda u davlatning iqtisodiy potensialining holatidan kelib chikadigan iqtisodiy xavfning asosiy omillarini tahliliga asoslangan. Davlatning xavfsizligi kuchsiz va samarasiz iqtisodiyotda ta'minlanishi

mumkin emas, ayniqsa glaballashuv jarayonidagi ijtimoiy nizolarga to'la jamiyatda, chunki hammasi o'zaro bog'langan va biri ikkinchisini to'ldiradi.

Rivojlanishsiz iqtisodiy taraqqiyot bo'lishi mumkin emas. Barqarorlik — bu jamiyatning favqulodagi holatlarda xam o'z manfaatlarini qoniktirish qobiliyati, holatni tiklash imkoniyati. Asosiy iqtisodiy xavfsizlik tahdidlari-mamlakatning iqtisodiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jarayon bo'lib, malakat, jamiyat va shaxs iqtisodiy manfaatlarini chegaralaydi.

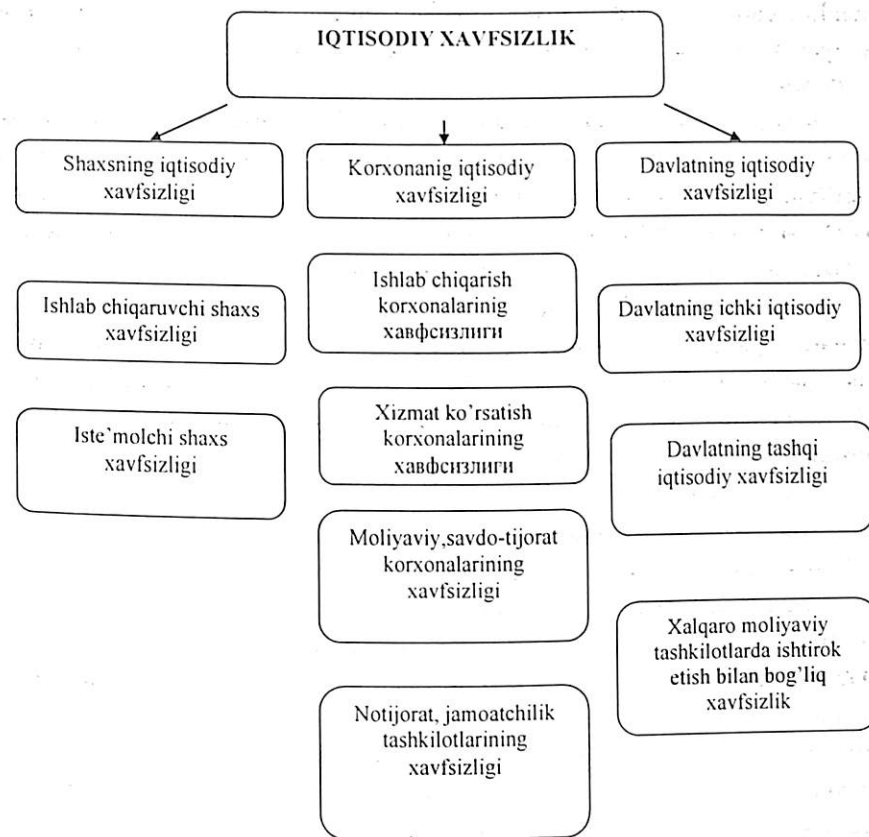
Birinchi marta iqtisodiy xavfsizlik termini resurslarni chegaralanganligi to'g'risidagi savol keskin turgani bilan bog'liq bo'lgan holda paydo bo'lgan bo'lsa, globallashuv sharoitida uning subyektlari ortib, uni turkumlashni taqazo etmoqda. Iqtisodiyot subyektlari nuqtai nazaridan iqtisodiy xavfsizlik quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi:

- shaxsning iqtisodiy xavfsizligi;
- korxonaning(firma) iqtisodiy xavfsizligi;
- davlatning iqtisodiy xavfsizligi.

Shaxsning iqtisodiy xavfsizligi uning hayotiy manfaatlarining, ya'ni yashash va shaxsiy daxlsizlik, erkin mehnat qilish, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish, mulkdor bo'lish, hayotiy iste'mol ehtiyojlarini qondirish, salomatligini saqlash, bilim olish va kasbga ega bo'lish, qariganda va mehnat layoqatini yo'qotganda ijtimoiy ta'minot olish huquqlanganini ifodalaydi. Bunda shaxsning bozor iqtisodiyotida iste'molchi va ishchi, xizmatchi, tadbirkor sifatidagi ijtimoiy-iqtisodiy huquq va erkinliklarining, manfaatlarining himoyalangani, kafolatlangani nuqtai nazaridan iqtisodiy xavfsizlikni ikki turga ajratish mumkin.

Korxonalarining(firma) iqtisodiy xavfsizligini tahlil qilganda ularni ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, moliyaviy, savdo-tijorat hamda notijorat va jamoatchilik tashkilotlari sifatida faoliyat yuritishi nuqtai nazaridan turkumlash maqsadga muvofiq. Korxonaning(firma) ixtisosligiga ko'ra xavfsizligini ta'minlash xususiyatlari ham turlicha bo'lishi tabiiydir.

Davlatning iqtisodiy xavfsizligi uning mamlakat ichki muammolari va tashqi iqtisodiy faoliyati hamda xalqaro moliyaviy tashkilot va uyushmalarda ishtirok etish bilan bog'liq xavf-xatarlar nuqtai nazaridan tahlil etiladi.

Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning tarkibiy qismiga kirganligi uchun milliy xavfsizlikning tashkil etilishi va shakllanishi bilan bog'liq masalalar bilan ko'rib chiqilishi lozim. Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi va uning moddiy asosi hisoblanadi. Shuning uchun, iqtisodiy xavfsizlik mamlakat milliy xavfsizlik genezisi va shakllanishiga doir masalalar qatorida o'rganilib chiqilishi darkor. Iqtisodiy xavfsizlik asosiy paradigmasini quyidagi elementlar tashkil etadi:

- Xalqaro munosabatlar tuzumiga o'tish ya'ni ishchi kuchi konsepsiyasidan manfaatlar konsepsiyasiga qarab;
- Iqtisodiy xavfsizlikning bir biriga qarshi tipdagi g'oyalar va tuzulmalardan xalqaro iqtisodiy hamkorlik va xalqaro munosabatlarga asoslangan model tomon harakatlanishi;

➤ Hudud daxlsizligini ta'minlash tamoyiliga qo'shimcha qilib mintaq, korxon, oila va shaxs iqtisodiy xavfsizligi tamoyilini kiritish;

➤ Iqtisodiy sohadagi tahdidlar kompleks xususiyatga ega bo'lib, avvalo, YaiMning sezilarli darajada qisqarishi, investitsion va innovatsion faoliyat hamda ilmiy-texnikaviy salohiyatning pasayishi, qishloq xo'jaligi sektoridagi inqiroz, yoqilg'i xomashyosi va energetik komponentlarni eksporti sur'atining oshishi, importda esa birlamchi va iste'mol mollarning o'sishi kuzatiladi.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik— shartnomalar va institusional tuzilishni amalga oshirish borasidagi barcha xalqaro shartlar majmuasi bo'lib, unda xar bir jaxon hamjamiyatidagi a'zo davlatning erkin saylash va o'zining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqishi, tashqi bosim uchramasligi, boshqalarni ishiga aralashmasligi, o'zaromanfaatli va o'zaromuvofiqlik asosida jahondagi boshqa davlatlar bilan hamkorligi.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik taraqqiyot modellarning bog'lanib qolishini, shuningdek, xar bir xalqning o'z yo'lini tanlashda huquqini tan olish, manfaatlari hurmat qilinishi orqali iqtisodiy va siyosiy qaramlikni rad etadi.

Tashqi qarz-kredit olish orqali mamlakatning byudjet xarajatlarini moliyaviy qoplash natijasida shakillanadigan mamlakatning qarz summasi. Tashqi qarz mamlakatning iqtisodiyoti uchun og'ir yuk bo'lib, iqtisodiy konyunkturasi yomonlashuviga olib keladi. Biroq, tashqi qarz iqtisodiyotning o'sishi uchun rag'bat vazifasini ham bajarishi mumkin. Bu bilan birga mamlakatning real imkoniyatlarini hisobga olmay, haddan tashqari olingan tashqi qarzlarni malakatni inqirozga va suverenitetining yo'qotilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Amaliyotda deyarli barcha mamlakatlar tashqi moliyalashtirish manbalarini jalb qilishga harakat qiladilar, aks holda ularning ko'pchiligida ichki kapital qo'yilmalarini qo'yish, ijtimoiy iqtisodiy islohatlarni o'tkazish, tashqi qarzlarni majburiyatini bajarish uchun byudjet taqchilligi-yu, ichki resurslar tanqisligiga uchraydi.

Yana bir iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soladigan omil bu iqtisodiyotning haddan tashqari ochiqligi. Iqtisodiyot ochiqligi-jahon xo'jaligi aloqalar va xalqaro mehnat taqsimotida maksimal qatnashishga ko'zlangan iqtisodiy sistemadir. U boshqa davlatlar iqtisodiyotiga bog'liq bo'lmagan avtarkiya iqtisodiy tuzumga qarshidir. Shuning uchun, iqtisodiyot ochiqligi normal holat va obektiv zaruriyatdir. Biroq, mamlakatning ishlab chiqaruvchi, moliyaviy,

bank tizimi va pul aylanishi kabi strategik sohalarni himoyalanganlik darajasini hisobga olgan holda ish ko'rish lozim.

Iqtisodiy xavfsizlik turlarining mohiyatini vujudga kelish sabablarini o'rganish, milliy manfaatlarga tahdidlarni aniqlash, ularning oldini olish va ulardan muhofazalanish chora-tadbirlari, mexanizmlarini ishlab chiqish hamda vujudga keltirishga imkon beradi. Buning uchun ushbu xavf-xatarlarni va xavfsizlik darajasini aniqlash, ularning ko'rsatkich mezonlarini o'rganishga zarurat tug'iladi.

Tashqi iqtisodiy xavfsizlik—shartnomalar va institusional tuzilishni amalga oshirish borasidagi barcha xalqaro shartlar majmuasi bo'lib, unda xar bir jahon hamjamiyatidagi a'zo davlatning erkin saylash va o'zining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot strategiyasini ishlab chiqishi, tashqi bosimga uchramasligi, boshqalarni ishiga aralashmasligi, o'zaromanfaatli va o'zaromuvofiqlik asosida jahondagi boshqa davlatlar bilan hamkorligi.

Globalashuv sharoitida tashqi iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash uchun quyidagilar taqozga etiladi:

Birinchi, jahon xo'jalik aloqalarida ishtirok etib, milliy ishlab chiqarish uchun qulay sharoitlar yaratish;

Ikkinchi, jahonda sodir bo'layotgan iqtisodiy, siyosiy noxush hodisalar salbiy oqibatlarining milliy iqtisodiyotga ta'sirini kamaytirishga erishish. Alohida ta'kidlash joizki, ochiq iqtisodiyot sharoitida tashqi tahdidlar ta'sirini butunlay yo'q qilish, unga barham berish mumkin emas.

Mustaqillikning dastlabki yillarida iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soluvchi quyidagi tashqi omillar mavjud edi:

1) Eksport tarkibidagi xom ashyo tovarlarining ustuvorligi, an'anaviy mashinasozlik tovarlari bozorlarining yo'qotilishi, sobiq ittifoqdosh hududlar bilan aloqalarning yo'qotilishi;

2) mamlakatning ko'p turdagi mahsulotlar, shu jumladan, strategik ahamiyatdagi va oziq-ovqat mahsulotlari iportiga qaramligi;

3) yeksport va valyuta nazoratining yaxshi yo'lga qo'yilmaganligi, bojxona chegaralarining ochiqligi;

4) raqobatga bardoshli eksportni qo'llab-quvvatlovchi moliyaviy, tashkiliy va axborot infratuzilmalarining rivojlanganligi va import tarkibining ratsional emasligi;

6) eksport-import operatsiyalariga xizmat ko'rsatuvchi transport infratuzilmalarining rivoj topmaganligi;

7) Ilmiy salohiyat oqimi;

8) Kapital oqimi;

9) Tashqi qarzlarning o'sishi;

10) Tijorat va iste'mol mollari bo'yicha import qaramlikning ortishi.

Eksport tovarlariga narxlarning keskin pasayib ketishi yoki aksincha, import tovarlariga narxlarning keskin ko'tarilib ketishi tashqi bozorga bog'liq bo'lgan iqtisodiyot uchun o'ta xavfli hisoblanadi. Bu holat jahon moliyaviy inqirozi davrida yaqqol namoyan bo'ldi.

Bundan tashqari, bozorlarda savdo qilish yoki mahsulot yetkazib beruvchi mamlakat yoki mamlakatlar guruhi tomonidan embargo kiritilishi ham iqtisodiyotning rivojiga xavf tug'diradi. Shuningdek, bir mamlakatdan yoki mamlakatlar guruhidan ayrim turdagi mahsulotlarni keltirishda yuqori darajadagi qaramlikka, bog'liqlikka yo'l qo'yib bo'lmaydi. Chunki bu iqtisodiy qaramlikdan siyosiy jihatdan ta'sir ko'rsatishdan foydalanishlari mumkin.

Milliy iqtisodiyot uchun uning eksporti tarkibida ikki-uch xil tovarning ustuvor o'rinni egallashi, xatto eksport hajmining yarimidan ko'pini tashkil etishi o'ta xavfli holatlarni tug'dirishi mumkin. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, eksportning bunday tarkibi bunday tarkibi jahon bozori konyukturasi yomonlashgan sharoitda, ularga bo'lgan talabning kamayishi oqibatida iqtisodiyot halokatiga olib kelishi mumkin.

Mamlakat eksport qilayotgan xom ashyo resurslarining jahon bozridagi narxlarning tushib ketishi oqibatida uning tashqi savdo aylanmasi pasayib ketadi. Natijada, valyuta tushumi kamayadi va bu hol mamlakat uchun zarur investitsiya loyihalarining bajarilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hatto milliy valyuta qadrning tushib ketishiga ham olib kelishi mumkin. Shuningdek, xom ashyo ishlab chiqaruvchi milliy korxonalarining iqtisodiy-moliyaviy ahvoli yomonlashadi. Ularning ba'zilar xonavayron bo'ladi, ko'pchiligi esa ishlab chiqarish hajmini kamaytirishga majbur bo'ladi. Oqibatda, ish bilan band xodimlar soni qisqarib, ishsizlar soni oshadi. Davlat byudjetidan aholini ijtimoiy himoyalashga ajratilgan mablag' ko'payib, ijtimoiy muammolar ham birmuncha keskinlashadi. Milliy iqtisodiyotning rivojlanish sur'atlari sekinlashadi yoki turg'unlikka, tanglikka yuz tutadi.

Ochiq iqtisodiyotga o'tish o'ta darajadagi proteksionizmdan voz kechishni taqazo etadi. Ammo mamlakatni jahon xo'jaligiga kirib borishi nuqtai nazaridan istiqbolli bo'lgan tarmoqlar va ishlab chiqarisharni himoya

qilish, ya'ni selektiv proteksionizm zarurdir. Bu davrda iqtisodiy xavfsizlik nuqtai nazaridan vatanimizda ishlab chiqarilgan tovarlarni sotish bozorlarini, import xom ashyo va sanoat mahsulotlari manbalarini diversifikatsiyalash, ko'plab mamlakatlar bilan yomonlashgan munosabatlar o'rniga boshqa mamlakatlar bilan bo'ladigan iliq munosabatlar rivojlantiriladi.

Mamlakatning nafaqat iqtisodiy, shuningdek, siyosiy ahvoriga ham jiddiy xavf tug'diruvchi tahdidlardan bir tashqi qarz muammosidir. Tashqi qarzning yuqori darajadagining o'ziyiq tashqi siyosat yuritishni shubha ostiga qo'yadi. Mamlakat qarz bergan yirik kreditor mamlakatlarga qaram bo'lib qoladi. Tashqi qarzlarni to'lash uchun mamlakat qarzlardan kreditlarni belgilangan muddatlarda to'lashni kafolatlaydigan ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirishda foydalanishi hamda yangi obektlarni ishlab chiqarilgan mahsulotlar eksportini kengaytirish mumkin.

2017-2021-yillarga mo'ljallangan O'zbekistonni rivojlantirishning Harakatlar strategiyasida makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, sanoatni yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish, iqtisodiyot tarmoqlari uchun samarali raqobatbardosh muhitni shakllantirish hamda mahsulot va xizmatlar bozorida monopoliyani bosqichma-bosqich kamaytirish, ishlab chiqarish mahalliyashtirishni rag'batlantirish masallariga keng e'tibor qaratilgan. Albatta ushbu masalalarning yechimi iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi sharoitida mamlakatimizning iqtisodiy manfaatlariga xizmat qiladi.

Mamlakatimizning jahon hamjamiyatiga keng integratsiyasini ta'minlash, ikkinchi tomondan esa uning iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash vazifalariga to'xtalar ekan O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Ana kelgusida mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasida asosiy diqqat-e'tiborni quyidagi strategik yo'nalishlarga qaratadi:

Birinchiidan, makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va keyingi yillarda erishilgan iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish. Shuningdek milliy valyutamiz, ichki bozordagi narx-navo barqarorligini ta'minlash.

Ikkinchidan, iqtisodiyotimizning jahon bozoridagi raqobatdoshligini yanada oshirish, uning soha va tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishdir.

Uchinchidan, aholimizning soni va yoshi tarkibni hisobga olib, bandlik muammosiga doir tizimli ishlarni davom ettirishimiz zarur

To'rtinchi masala, qishloq ho'jaligini yanada isloh qilish bo'yicha ustuvor vazifa –avvalo yer va suv resurslaridan oqilona fodalanishdir.

Beshinchidan, oldimizda turgan yana bir vazifa – xususiy mulk va tadbirkorlikni subyektlari va fermer ho'jaliklarining eksportdagi ishtirokni yanada rag'batlantirish bo'yicha qo'shimcha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirish.

Oltinchidan, mamlakatimiz iqtisodiy qudratining o'sishi, aholining turmush darajasi va sifatini oshirishga, ayniqsa qishloq joylarda bunga erishish – avvalbor, mamlakatimiz hududlarining kompleks va izchil rivojlanishi bilan belgilanadi¹.

Ko'rinib turibdiki, globallashuv sharoitida davlat iqtisodiy manfaat va xavfsizlikka tahdidni aniqlab, ularning oldini olish uchun iqtisodiy siyosat, maqsad va strategiyalarini ishlab chiqish naqadar muhim masalardan biridir.

Tayanch so'z va iboralar

BMT, Arab davlatlari ligasi, ASEAN, BRIKS, Yevropa ittifoqi, Jahon savdo tashkiloti, iqtisodiy globallashuv, integratsiya, liberalizm, xalqaro valyuta fondi, xalqaro mehnat tashkiloti, ShhT, NATO, MDH, YunESKO, YunISEF

Takrorlash uchun savollar

1. Jaxon xo'jaligi globallashuvi jarayonining mohiyati va obektiv xarakteri?
2. Jaxon xo'jaligi globallashuvi jarayonining subyektlari?
3. Xalqaro mehnat taqsimotida TMK roli nimada?
4. Iqtisodiy globallashuv jarayonining salbiy va ijobiy tomonlari nimada?
5. Harakatlar strategiyasida iqtisodiy havfsizlik masalalari?
6. Sh.Mirziyoyev globallashuv jarayonida iqtisodiy havfsizlik ta'minlash borasida qanday vazifalarni ilgari surdi?

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 68-72

5-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Milliy istiqloq g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" fani boyicha ta'lim dasturlarini yaratish va respublika ta'lim tizimiga joriy etish to'g'risida" farmoyishi (2001 yil 18 yanvar) chiqdi.?

- A. 2001 yil 18 yanvar   C. 1994 yil 23 aprel.
B. 2006 yil 25 avgust   D. 1999 yil 2 sentabr

2. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1) boshqa davlatlarning ichki ishlariga aralashmaslik; 2) Ozod va obod Vatan, erkin va farovon xayot barpo etish 3) nizolarni tinch yo'l bilan hal etish 4) Muayyan g'oyasi ishontirish 5) Inson onggi va qalbini egallash 6) kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik 7) G'oyaviy immunitetni shakllantirish 8) davlatlarning suveren tengligi va chegaralar daxlsizligini hurmat qilish

- A. 1, 3,6,8   C. 2,3,5,6   B. 1,2,4,7   D. 1,4,5,6

3. O'zbekiston Prezidentining 2017—2021 yillarga mo'ljallangan Harakat strategiyasi haqidagi farmoni qachon e'lon qilindi?

- A. 2017 yil 9 fevral   C. 2017 yil 7 fevral
B. 2017 yil 17 fevral   D. 2017 yil 15 fevral

4. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi loyihasini tayyorlash jarayonida Konstitusiyaning uchta muqobil kontseptsiyasi yaratildi. Shulardan faqat uchinchisining asos uchun qabul qilindi. Mazkur kontseptsiya qaysi muassasa yoki bo'limga qarashli edi?

- A. Prezident devoni yuridik bo'limiga
B. Respublika Fanlar akademiyasi falsafa va huquq institutiga
C. Siyosatshunoslik va boshqaruv institutiga

D. Prezident huzuridagi Davlat va Jamiyat qurilish akademiyasiga

5. "Fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining Qonuni qachon qabul qilindi?

- A. 1993-yil 2-sentabrda   C. 1991 yil 18 noyabrda
B. 1992 yil 10 iyunda   D. 1994 yil 1 aprelda

6. O'zbekiston Respublikasi tashqi siyosatining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1) inson huquqlari va erkinliklarini hurmatlash 2) Ozod va obod Vatan, erkin va farovon xayot barpo etish 3) ichki milliy qonunlar va huquqiy normalardan

xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari va normalarining ustivorligi

4) Muayyan g'oyasi ishontirish 5) Inson onggi va qalbini egallash 6) kuch ishlatmaslik va kuch bilan tahdid qilmaslik 7) G'oyaviy immunitetni shakllantirish 8) tajovuzkor harbiy bloklar va uyushmalarga kirmaslik

A. 1, 3, 6, 8 B. 2, 3, 5, C. 6 1, 2, 4, 7 D. 1, 4, 5, 6

7. «Davlat ishlarining to'qqiz ulushi kengash, tadbir va mashvarat. qolgan bir ulushi esa qilich bajo keltirilur», degan jumla kimning qaysi asaridan olingan?

A. Amir Temurning «Tuzuklar» idan

B. Yusuf Hos Hojibning «Qutadg'u bilig» idan

C. Nizomulmulkning «Siyosatnoma» sidan

D. Husayn Voiz Koshifiyning «Ahloqi Muhsiniy» idan

8. Shaharchalar, qishloqlar va ovullarda mahalliy hokimiyat o'z-o'zini boshqarish jamoat organlari shaklida amalga oshiriladi. Bunda fuqarolar rais (oqsoqol) va uning maslahatchilarini necha yil muddatga saylaydilar?

A. ikki yarim yil muddatga C. to'rt yil muddatga

B. bir yil muddatga D. uch yil muddatga

9. 2017–2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo'yicha tuzilgan

Milliy komissiyaga kim boshchilik qiladi?

A. O'zbekiston Respublikasi prezidenti B. Bosh vazir

C. Senat raisi D. Qonunchilik palatasi raisi

10. Ma'rifatparvarlik va jadidchilik xarakatining dasturini qaysi g'oya tashkil etgan?

A. «Ilm insonlarning madori, hayoti, rahbari, najotidir»

B. «Beshikdan to qabrgacha ilm izlang».

C. «Ilm-fansiz davlat qurib bo'lmaydi».

D. «Garchi Xitoyda bo'lsa ham ilm talab qilinglar».

6-§. MADANIYAT SOHASIDAGI GLOBALLASHUVNING MOHIYATI.

Reja:

1. Ijtimoiy munosabatlar tizimida madaniyat.

2. Globallashuv sharoitida milliy-madaniy meros va qadriyatlarni asrash zaruriyati.

3. «Ommaviy madaniyat» va uning madaniy jarayonlarga ta'siri.

1. **Ijtimoiy munosabatlar tizimida madaniyat.** Madaniyat bu insonlarning ijodiy faoliyati tufayli yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklar majmuigina bo'lib qolmay, ayni paytda u jamiyat taraqqiyotining darajasini ham ifodalaydi, ya'ni, jamiyatdagi bilim, mezon va qadriyatlarning ijtimoiy hayotda yig'indisi madaniyatda gavdalanadi. Umumiy bir soha sifatida madaniyatga tizimli yondashuv bir-biriga ta'sir etuvchi turli madaniyat sohalarning o'ziga xos xususiyatlarini qismlarga bo'lib emas, balki ularni yaxlit tasavvur qilish imkoniyatini beradi. Moddiy madaniyat va ma'naviy madaniyat-madaniyatning asosiy ikki sohasi bo'lib, bir-biri bilan o'zaro aloqada, o'zaro ta'sirda va bir-birini taqazo qilgan holda rivojlanadi. Moddiy madaniyat har doim ma'lum bir ma'naviy madaniyatning timsoli hisoblanadi, o'z navbatda ma'naviy madaniyat ham qaysidir narsa, belgi, tasvir, ramzlarda moddiy uyg'unlikda mujassam bo'ladi.

Moddiy madaniyatning ma'naviyatdan tarixan mantiqiy farqli jihati faqat insoniyat taraqqiyotining boshlang'ich davrlarigagina xosligidir. Jamiyatda ma'naviy faoliyat maxsus sohaga aylangach axloqiy mezonlar, din, san'at, huquq, siyosat, fan shakllanib, ma'lum doiradagi kishilar bu soha bilan shug'ullana boshladi.

Ma'naviy faoliyatning turli shakllari mavjud bo'lsada, ularning barchasi ilk butunlik elementlari bo'lib qoladi. Fan, din, falsafa, san'at, axloq, huquq, siyosat, mafkura, milliy o'zlik ma'naviy madaniyat shakllari hisoblanadi. Tadqiqotlarga e'tibor beradigan bo'lsak madaniyatning turli funksiyalarini ko'rish mumkin bo'ladi. Jumladan:

Olamni o'zlashtirish va qayta o'zgartirish; bunda inson atrof-muhitga o'z manfaatlari doirasidan kelib chiqib ta'sir ko'rsatadi, o'zining hayotiy talablarini qondirish zarurati bilan o'z faoliyatini yo'lga qo'yadi. Bu faoliyatda insonni faqatgina moddiy manfaatdorlik emas, balki ma'naviy manfaatdorlik ham harakatga undaydi, unga ilhom baxsh kuch ato qiladi.

Himoya - moslashuv vazifasi; inson, jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi muvofiqlikni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu funktsiya uzoq vaqt qiyin tabiiy sharoitlarda barcha yangi himoya vositalarini ishlab chiqishda va ko'niktirishda odamning omon qolishini ta'minlaydi. Keyingi vaqtlarda o'ta jiddiy bo'lib turgan muammo tabiatni himoya qiluvchi vositalarni yaratish, bunda ekologik mezon, ekologik madaniyatning keng qo'lamda yoyilishini amalga oshirish zarur.

Signifikativ funktsiya (belgilash, ro'yxatga olish mazmunida) deganda mazmun, ma'no, nom, belgilar ko'lamini ishlab chiqish vositasida dunyoning qiyofasida, voqelikni belgi tizimining yaratilishi nazarda tutiladi. Sezgilar ham, tashqi idrok ham, na shurning bevosita kechinmalar holidagi yig'indisi ham yo'nalishni aniqlash tizimini insonga ta'minlab bermaydi. Bu vazifani ma'lumotlarni o'zida saqlamasdan, nazariy modellar va axborotlar bilimini to'plashni vujudga keltirish uchun faqat material bo'lib xizmat qiluvchi mazmun bajaradi.

Axborotlarni o'zlashtirish va yig'ish funktsiyasi xabarlarini yig'ish va saqlash vositasi tabiiy xotira yoki xabarlarini narsalarga yozish (qo'lyozmalar, kartinalar, plastinkalar, kitoblar, kinotasmalar, elektron xotira, raqamli yozuvlar) tariqasida bo'lishi mumkin. Har qanday holatda axborotlarni tashkil qilish, uning qadri va mazmuni bo'yicha tartibga solishning ma'lum usuli va belgilar tizimi zarur. Hozirgi davrda til belgilar tizimining keng qo'llami va o'ta ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Kommunikativ funktsiya (aloqa almashuv)- mohiyatni aniqlashda bilimlar, fikrlar, ma'naviy kuchlarni almashlash. Ijtimoiy hayot doimiy ravishda energiya, axborot, o'zaro amaliy hamkorlikni taqozo qiladi, negaki, faqat turli tiplarning munosabati (an'anaviy, funksional-ahamiyatli, shaxslararo, ishlab chiqaruvchi, ma'rifiy-madaniy) jamiyatning tuzum sifatida mavjudligini va uning keyingi taraqqiyotini ta'minlashga qodir.

Normativiylik funktsiya (mezon-meyoriy) kishilar hulqini tartibga solish, ularning kuchini bir meyorda va jamiyatni bir butunlikda saqlash maqsadida muvofiqlashtirishda namoyon bo'ladi. Meyor-qoida qandaydir harakat yoki qandaydir predmetlar, narsalarni yaratish sohasida aniq ko'rsatmadir. Ongli ravishda o'rnatilgan yoki ko'p asrlik an'analarga tayanuvchi majburiy, taqiqlovchi meyorlar mavjud (huquqiy, axloqiy meyorlar), biroq ularning mazmuni mavjud ijtimoiy qoidalarni barbod qilmaslik uchun kishilar faoliyatini tartibga solish, aniq chegaralar bilan belgilash.

Ruhii yoki «loyihaviy» mo'tadillik- bayramlar, diniy marosimlar, o'yin, tomosha jarayonlarida ruhiy zo'riqishlarni bartaraf qilish. Qoniqarsiz istaklar, ro'yobga chiqmaydigan niyatlar, amalda taqiqlanuvchi janjallar mavjudligi ruhiy zo'riqishlar paydo bo'lishiga olib kelib, nafaqat ma'lum bir shaxs salomatligiga zarar yetkazadi, balki, ommaviylik kasb etib, jamiyat harakatini izdan chiqarishi mumkin. Shuning uchun madaniyatda keraksiz xissiyotdan xalos bo'lish mexanizmi ishlab chiqilgan.

Umuman olganda, insoniyat yaratgan yaratgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar, boyliklar ularning qobiliyatlari, munosabatlari va hattiharakatlarining mohiyatan namoyon bo'lishidan iborat. Inson madaniyat sohasida bu ma'naviy qadriyatlar asosida o'z faoliyatini yuritir ekan, ayni vaqtda, o'zi rivojlanadigan, o'zi o'zgarib turadigan mohiyat sifatida ham namoyon bo'ladi. Shunday ekan, madaniyat moddiy boyliklar shaklida, inson faoliyatining tayyor mahsulotlari shaklida va insonning jonli qobiliyatlari, bilimlari shaklida yashab turadi. Bu meros, an'analar, turmush tarzi, tafakkur tarzi har bir mintaqada o'ziga xos, takrorlanmas xolda shakllanganiki bu go'zallik o'z sohibiga har doim takrorlanmas kuch, yaratuvchanlik ato etib kelgan. Shu bois insoniyat bu go'zallikni har doim qadrlab kelgan. Lekin keyingi paytlarda yaratilgan yuksak texnologiyalar, mashinalashgan ishlab chiqarishlar, mahsulotlarni katta miqdorda ayirboshlash, ishchi kuchi migratsiyasi bilan bog'liq hodisalar insoniyat hayotida umumiylikni keltirib chiqardi. Betakror go'zallikka putur yetgandek bo'ldi.

Globalashuv tufayli yuqoridagi mavzularida qayd etib o'tilganidek, madaniyat sohasida ham o'zaro ta'sir, o'zaro muloqot keskin kuchaydi. Insoniyat madaniyatidagi rang-baranglik o'rnini umumiylik egallay boshladi. Globallashuvning madaniyat sohasidagi ko'rinish va natijalari ham ko'pgina olimlarning diqqat markazida bo'lmoqda. To'g'ri, bironta madaniyat butun insoniyat tarixida mustaqil tarzda rivojlanmagan. Ular qadimdan o'zaro muloqatga kirishgan, bir-biriga ta'sir o'tkazgan, bir-birini boyitib kelgan. Har qanday milliy madaniyat o'zga aloqa va ta'sir asnosida faol rivojlanishi, taraqqiy etishi mumkin. Ammo bugungi kunda milliy madaniyatlardagi o'zgarish va jarayonlar texnologik inqilob, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy hayotdagi globallashuv jarayonlari ta'sirida kechmoqdaki, shu jihatdan globallashuv aslini olganda, xalqlarni izchillik bilan mahalliy manfaat, milliy an'ana, qadriyat va axloqiy meyorlardan uzoqlashtirish maqsadiga xizmat qilmoqda.

Bugungi kunda globallashuv butun dunyoni qamrab, jo'shqinlik bilan kechayotgan bu jarayonlar bir vaqtda ikki, bir-biriga zid, teskari harakatni yuzaga keltirdi. Bir tomondan, globallashuv tarafdorlari, undan manfaatdorarlar, dunyoda yetakchilik qilayotgan, mazkur jarayonni faol boshqarishga intilayotgan dunyoning rivojlangan davlatlari yagona umumjahon madaniyati shakllanishini istashmoqda, shunga moyillik asosida harakat qilishmoqda. Yuqorida mondializm xususida fikr yuritgan edik. Mondialistik harakat milliy madaniyatlarning o'ziga xosligi yo'qolishi, kam sonli xalqlarning o'z tilini unutishi, hattoki, yo'qolib ketish holatlarini yuzaga keltiradi. Bir paytning o'zida zamonaviy madaniyat libosini kiygan, aslida manqurtlik kasalligini keltiruvchi - "ommaviy madaniyat" umumjahon madaniyatiga aylanmoqda. "Tabiiyki, «ommaviy madaniyat» degan niqob ostida axloqiy buzuvchilik va zo'ravonlik, individualizm, egotsentrizm g'oyalarini tarqatish, kerak bo'lsa, shuning hisobidan boylar orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an'ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo'porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo'ymaydi. Keyingi paytlarda qator kanallarda, turli nashrlarda axloqsizlikni madaniyat deb bilish va aksincha, asl ma'naviy qadriyatlarni mensimasdan, eskilik sarqiti deb qarash bilan bog'liq holatlar bugungi taraqqiyotga, inson hayoti, oila muqaddasligi va yoshlar tarbiyasiga katta xavf solmoqda va ko'pchilik butun jahonda bamosoli balo-qazodek tarqalib borayotgan bunday xurujlarga qarshi kurashish naqadar muhim ekanini anglab olmoqda. O'z navbatida, madaniy unifikatsiyalash, madaniy rang-baranglikni inkor etishga bo'lgan harakatlar madaniy identifikatsiyalash, ya'ni madaniy o'ziga xoslikni saqlab qolishga intilishni yuzaga keltirmoqda. Bu borada ta'lim-tarbiya tizimi oldida quyidagilar vazifalar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Yoshlarga hozirgi davrning davrning ma'naviy-mafkuraviy manzarasini va undan ko'zlangan maqsadlarni tushuntirib borishga keng e'tibor qaratish.
2. Fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish tamoyilining mazmun-mohiyati, ahamiyati va yoshlarda undan foydalanishga doir bilim, ko'nikmalar shakllanishiga erishish.
3. Yoshlarga g'oyaviy bo'shliq, ma'naviy tahdid tushunchalarini keng yoritib bergan xolda millat mentalitetiga qaratilgan ma'naviy tahdidlarning mazmunini va undan ko'zlangan maqsadlarni ochib berish.
4. Yoshlarga millat ma'naviyatini shakllantiruvchi, uning barhayotligining ma'naviy omillari xususida tushuncha berish.

5. Yoshlarda Vatan oldidagi, millat oldidagi ma'suliyat, ma'naviy meros oldidagi vorisiylik xissini, kelajak oldidagi ma'suliyat tuyg'ularini tarbiyalashga alohida e'tibor qaratish zarur.

2. Globallashuv sharoitida milliy-madaniy meros va qadriyatlarni asrash zaruriyati. Hozirgi davrda jamiyat hayotining turli sohalarida ro'y berayotgan globallashuv jarayonlari natijasida eng ilg'or, yangi texnologiyalar asosida ishlab chiqarishni texnik qayta jihozlash, tezkor zamonaviy kommunikatsiya va aloqa vositalari tizimlarining rivojlantirish, ilmiy, texnik hamda odamlar hayoti uchun zarur axborotlarni tarqatish, mehnat taqsimoti va unumdorligini ta'minlash uchun qulay sharoit yaratmoqda. Bu omil ijtimoiy taraqqiyotda cheklanmagan imkoniyatlarga yo'l ochmoqda. Bu jarayon o'z navbatida, mamlakatlarni, turli xalqlarni, millatlarni ijtimoiy hayotning turli sohalarida o'zaro yaqinlashuviga, jahon iqtisodiyotini yagona tizimga integratsiyalashuvi jarayonlarini faollashtirishga xizmat qilmoqda. To'g'ri globallashuvning ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi yutuqlarini, ijobiy tomonlarini rad etmaymiz. Qolaversa bu masalaga yuqorida alohida mavzu sifatida to'xtalib ham o'tildi. Shu bilan birga ijtimoiy hayotning barcha sohalarini keng qamrab olgan, unga qaysidir ma'noda o'z ta'sirini o'tkazib borayotganini, uning natijasi o'laroq madaniy-ma'naviy hayotdagi yaqinlashuv, umumiylik o'ziga xos ixtilof va ziddiyatlarning vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda. Globallashuvning aks ta'siri avvalo, madaniyat va uning bosh ildizi bo'lgan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarda namoyon bo'lmoqda. Iqtisodiy yoki turli mazmundagi qator manfaatlarni qondirishga qaratilgan xatti-harakatlarni amalga oshirishga kirishar ekan insoniyat qator dasturlar ishlab chiqadi, hujjatlar qabul qiladi, qator yutuqlarga erishadi. Afsuski, ikkinchi bir soha ko'p hollarda e'tibordan chetda qoladi.

Boshqacha aytganda, madaniyat, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar jamiyat ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyotning muhim qismi bo'lsada, unga ortiqcha yuk sifatida yondashilib, katta xatoga yo'l qo'yiladi. Bu borada nemis olimi U.Bek "Globallashuv nima?" kitobida "Hozirgi dunyoni, uning inqiroz va olg'a siljishlarini "madaniy siyosat", "madaniy kapital", "madaniy o'ziga xoslik", "madaniy gomogenlik", etnik, irqiy va jinsiy mansublik kabi tayanch-so'zlar bilan ifodalanadigan voqealarning mazmuniga e'tibor qilmasdan, tushunish mumkinligi" haqidagi fikr¹ hamda qarashlarni bema'nilik deb ataydi. Bugungi

¹ Bek U. Chto takoye globalizatsiya? Oshibki globalizma - otveti na globalizatsiya. -M.: Progress-Traditsiya, 2001. -S.91-92.

kunda ular har qanday mamlakat, xususan, O'zbekistan uchun ham olg'a harakat qilishning samarali sharti, jamiyat ma'naviy-axlokiy sog'lomligining kafolati, kuchli davlat sifatida jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashiga bo'lgan umid tayanchini tashkil etadi. Tarix sinovidan ma'lumki biron-bir jamiyat ma'naviy imkoniyatlarini, odamlar ongida ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur qila olmaydi.

Inson hayoti va faoliyatining barcha jabhalarini qamrab olgan globallashuv jarayonlari butun insoniyat tamadduni va madaniyatida qaysidir mazmunda jiddiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda Gruzin olimi I.D.Kalandiya bu borada shunday deydi: "Aslini olganda, garchi globallashuv umumjahon tamadduni tarixiy taraqqiyotining natijasi va yangi bosqichi bo'lgani bilan birga, yangi sivilizatsiyani dunyoga keltirmoqda"¹. Mazkur fikrni davom ettirib, aytish mumkinki, madaniyat va qadriyatlar tizimidagi yangi sivilizatsion o'zgarishlar qanday yo'qotishlar evaziga qo'lga kiritilayotganiga olim unchalik e'tibor bermagan.

Madaniyatshunoslarning umumiy fikriga ko'ra, sivilizatsiya nafaqat iqtisodiy, siyosiy, balki ma'naviy-axloqiy va diniy sohalarida ham aql-tafakkurning tantanasi va yoyilishidir. "Sivilizatsiya" atamasi qo'llanila boshlagan paytdan boshlab u yovvoyilik, qoloqlik va ibtidoiylikka zid bo'lgan ma'rifatli jamiyat va ideal, avvalo, ma'naviy-axloqiy jamiyat ideali sifatida talqin etilgan. Ishlab chiqarish, savdo, ilm-fan, san'at, madaniyat, erkinlik va adolat taraqqiyosi bilan bog'langan. Shuning uchun "sivilizatsiya" va "madaniyat" bir-biriga yaqin, bir-biri bilan uzviy bog'liq hatto sinonim tushunchalar sifatida qo'llanilgan. Amerikalik madaniyatshunos olimlar A.Kreber va K.Klakxon «madaniyat» so'zining 150 dan ortiq talqini va ta'rifini aniqlab, ular ko'p hollarda «tamaddun» atamasi bilan birgalikda ko'llanilganini aniqlashgan.

Globallashuv jarayonlari bilan bog'liq salbiy hodisalar, avvalo, madaniyat, ma'naviyat sohasida ko'proq namoyon bo'lmoqda. Shu jihatdan ham globallashuvga butun dunyoni qamrab olgan "madaniy inqilob" deya ta'rif berish mumkin. Ba'zi tadqiqotlarda bir qator olimlar yaqin kelajakda sifat jihatdan butunlay yangi inson va jamiyatning global shakli - "megajamiyat",

¹Kalandiya I.D. Kultura v protsesse globalizatsiya. // Rossiya i Gruzziya: dialog i rodstvo kultur. Sbornik materialov simpoziuma. -Vip. 1. -SPb.: Sankt-Peterburgskoye filosofskoye obshchestvo, 2003. -S.153.

"megamadaniyat", "superetnos"ning shakllanishi haqida fikrlar bildirishoqda. Bir qarashda bunga muayyan asos bordek tuyuladi. Darhaqiqat, xalqaro mehnat taqsimoti, xalqaro tashkilotlar faoliyati, xalqaro huquqiy normalar, global axborot tizimining shakllanishi, aholi migratsiyasi kabi hodisalar ma'lum ma'noda «global inson» ni shakllantirmoqda. O'z vatanida tug'ilib, chet elda ta'lim olgan, yoki biron-bir chet mamlakatda ishlayotgan, o'zi tushgan muhitga, u yerdagi xalqning urf-odatlariga moslashishga, begona xalq yashash tarzini qabul qilishga majbur bo'lgan odamni kaysi millat yoki madaniyat vakili deyishning o'zi muammo. Mamlakatlar, xalqlar, millatlar o'rtasida ijtimoiy hayotning turli sohalarida keskin ro'y berayotgan tub o'zgarishlar, o'zaro hamkorlikning jadal o'sishi, savdo-munosabatlarining o'sishi, xalqaro mehnat taqsimotining yuz berishi, jamiyat hayotining ijtimoiy-madaniy, ma'naviy, ilmiy sohalaridagi hamkorlik turli madaniyatlarni umumlashtiruvchi, yangi etnosni shakllantiruvchi omillar vazifasini o'tamoqda.

Albatta, yagona universal madaniyatni yaratish tarafdorlarining fikrlari real voqelikka ko'p jihatdan muvofiqligiga qarshi chiquvchilar talaygina. Buning tasdig'i sifatida aytish mumkinki, Fransiyada yashovchi afrikalik musulmonlarning bir necha yildan beri davom etayotgan o'z milliy-diniy o'ziga xosliklarini saqlab qolish uchun harakatlari hattoki, hukumatga qarshi chiqishlari to'xtovsiz davom etayotgani, Germaniya fuqaroligini olgan, ammo o'z milliy-yetnik g'oyalariga sodiq qolgan ko'p ming sonli turklarni keltirish mumkin. Iroq yoki Turkiyadagi kurdlar harakatini, Xitoydagi uyg'urlar, tibetliklar harakati ham bunga misol bo'la oladi.

Ba'zi tahlillarda globallashuv, xususan uning asosiy belgilari va harakatga keltiruvchi kuchlari mehnat taqsimoti, aholi migratsiyasi, internet yoki boshqa eng zamonaviy axborot vositalari inson tabiatidagi yaxshi yoki yomon, yuksak yoki tuban xususiyatlarni yuzaga chiqarishi mumkin. Ammo ular yangi odamni, ya'ni muayyan etnos, millat, madaniyatdan tashqari bo'lgan odamni dunyoga keltira olmaydi. Shuning uchun ayrimlarning yaqin orada madaniyatlarning to'liq integratsiyalashuvi, ya'ni yagona dunyo madaniyatining shakllanishi hatto, millat va xalqlarning allaqanday yagona "super-yetnos" yoki "megajamiyat"ga aylanishi haqidagi orzularining amalga oshishi haqiqatdan yiroqdir degan nazar ilgari suriladi. Lekin taxlilda keltirilayotganidek inson tabiatidagi yaxshi yoki yomon, yuksak yoki tuban xususiyatlarni yuzaga chiqarishi mumkin ekan, shuning o'zi madaniyat, ma'naviyatga kushanda hisoblanmaydimi?

Globalashuv sotsiologiyasi muammolariga bag'ishlangan tadqiqot ishlarida uning madaniyatdagi ifodasi va oqibatlarini o'rganish yetakchi yo'nalishni tashkil etayotgani behuda emas. Insoniyatning buguni va kelajagi haqida fikr yuritayotgan olimlar ichida madaniyat (sivilizatsiya) lar o'rtasidagi farqni absolyutlashtirib, ziddiyatlarni tinch yo'l bilan hal etib bo'lmashligi haqida gapirayotganlar ham bor. Xususan, o'z paytida amerikalik olim S.Xantingtonning «Tamaddunlar to'qnashuvi» kitobi katta shov-shuvga sabab bo'lgan edi. Bu kitobida u tamaddunlar o'rtasidagi kurash kundan-kun avj olishi, yagona insoniyat haqida gap bo'lishi mumkin emasligi va XXI asr tamaddunlar o'rtasidagi to'qnashuv asri bo'lishi haqidagi fikrni ilgari suradi¹. "Mening fikrimcha, — yozadi u, — tug'ilayotgan mafkura ham, iqtisod ham ziddiyatlar manbai bo'lmaydi. Insoniyatni ajratib turadigan eng muhim chegara va to'qnashuvlarning asosiy manbaini madaniyat belgilaydi. Millat — davlat xalqaro ishlarining bosh ishtirokchisi bo'lib qoladi, biroq global siyosatning eng jiddiy ixtiloflari turli sivilizatsiyalarga tegishli bo'lgan millat va guruhlar o'rtasida sodir bo'ladi. Sivilizatsiyalar to'qnashuvi jahon siyosatining asosiy omiliga aylanadi. Sivilizatsiyalar o'rtasidagi bo'linish chiziqlari ayni kelajakdagi frontlarning chiziqlaridir"².

S.Xantington har qanday sivilizatsiya (madaniyat) ning o'zagini din tashkil etishi va diniy e'tiqod xalqlar ongida eng chuqur ildiz otgan, turg'un ekani haqidagi g'oyaga tayanadi. Shu asosda u navbatdagi jahon urushi, agar u sodir bo'lsa, asosan, diniy e'tiqodlardagi ziddiyatlar zaminidagi urush bo'lishini bashorat qiladi Rossiyalik olim F.X.Kessidi S.Xantington fikriga to'liq qo'shilmasada, shunday fikrlaydi. "Fikrimizcha, — yozadi u, — agar urush sodir bo'lsa, u etnik urush bo'ladi Har holda hozirgi lokal to'qnashuvlar, harbiy harakatlar va ziddiyatlarning aksariyat ko'pchiligi etnik xususiyatga ega. Aks xolda, jahonda sodir bo'layotgan iqtisodiy va siyosiy birlashish jarayonlari borayotgan, jahon kommunikatsiya tizimi shakllanayotgan, atrof muhitni asrash buyicha hamkorlikda harakatlar kengaygan bir sharoitda etnik va separatizm tendensiyalarining kuchayishini (masalan, Basklar mamlakatida, Tog'li Qorabog', Abxaziya, Checheniston, Kurdiston va boshka hududlarda) tushuntirish qiyin bo'ladi"³.

¹ Xantington S. Stolknoveniye sivilizatsiy i preobrazovaniye mirovogo poryadka. Novaya postindustrialnaya volna na Zapade. —M., 1999. —S.24-32

² Polis. —1994. —№1. —S.33. // <http://www.polestudies.ru>

³ Kessidi F.X. Globalizatsiya i kulturnaya identichnost. // Voprosi filosofii. —2003. —№1. —S.80-81

Masalaning murakkabligini nazardan qochirmagan holda, tarixning bunday qayg'uli oqibatlarini haqidagi fikrlarga to'liq qo'shib bo'lmashda, ularda o'ziga yarasha asos bor. Aholi geografiyasi, demografiyasi shug'ullangan tadqiqotchilardan Vernadskiy va boshqalar aholining o'sishi shu temp formatida davom etadigan bo'lsa (XIX-XX asr boshlari) asr oxirida demografik portlash yuz berishini aytishgan bo'lsa, asr oxirida aholining keskin kamayishi yuz berishi ularning tahlillari asosiz ekanidan emas. Ular, xuddi shu singari Xantington ham yuz berishi mumkin bo'lgan to'qnashuvlardan insoniyatni ogohlantirishdi. Insoniyat esa bu tahdidni aylanib o'tdi, uning yechimini izladi. Shu jihatdan olib qaraganda bu tadqiqotchilardan minnatdor bo'lish lozim. Shuningdek asarda V.S.Neyppaul tomonidan ilgari surilgan "universal sivilizatsiya" formulasi ilgari suriladi: johilliklardan voz kechish, har bir millat uchun nihoyatda muhim bo'lgan qadriyatlarga tayanish, muhim bo'lmagan an'analardan voz kechish, naf keltiradigan kechalar, uchrashuvlar asosida faoliyat yuritish-Davos madaniyati va sh.k. Qolaversa, xalqaro tashkilotlarning say-harakatlari ham behuda ketmasa kerak. Yagona madaniyatni shakllantirish g'oyasi hozircha xom hayoldan boshqa narsa emas, chunki turli xalqlarning madaniyatlari, qadriyatlari o'rtasida muayyan mushtaraklik ezigulikka qaratilganlik kabi umumiy xususiyatlar mavjud bo'lsada, ularning namoyon bo'lish shakllari, eng muhimi, dunyoni idrok etish, dunyoqarash, voqelikka bo'lgan o'zaro munosabatlar kabi bazaviy tushunchalarida jiddiy farqlar mavjudligi ma'lum.

Madaniy globalashuvning bugungi kundagi tendensiyalari, g'oya, niyat bilan, ular qanchalik asosli bo'lishiga qaramay, tarkib topgan real voqelik o'rtasida jiddiy farq borligini inobatga olish zarur.

Xo'sh, real voqelik qanday? Globalashuv tarixiy taraqqiyot mantig'i bilan bog'liq tabiiy jarayonmi yoki uni kimningdir irodasi boshqarayaptimi? Agar hozirda kechayotgan jarayonlar "global kishilik hamjamiyatini shakllantirayotgan" va «Sayyorada yashayotgan absolyut ko'pchilik asta-sekin hayotni tashkil etishning asosiy tamoyillari haqida umumiy qarashni ishlab chiqayotgan»² bo'lsa, unda jahon hamjamiyati hayotining barcha sohalarini qamrab olgan ziddiyatlar mantiqan insoniyat ongli ravishda o'z halokati tomon borayotgani haqidagi fikrga olib kelmaydimi? Bu borada J.Stiglitsning nuqtai nazaricha agar globalashuv avvalgidek amalga oshiriladigan bo'lsa, u

¹ Kuvaldin V. Globalnost: novoye izmereniye chelovecheskogo bitiY. —M.: 2003. —S.35.

² Gorbachev M.S. i dr. Grani globalizatsii: trudniye voprosi sovremennogo razvitiya. —M. 2003. —S.32.

taraqqiyotga yordam berish u yoqda tursin, bundan keyin ham qashshoqlik va beqarorlikni yuzaga keltirishda davom etaveradi. Yuqoridagi savollarga obektiv javob berish uchun, avvalo, globallashuv subyektini aniq belgilash kerak bo'ladi. Tadqiqotchi B.Umarov bu borada shunday yozadi: "Globallashuv xalqaro munosabatlarning an'anaviy ishtirokchisi — davlatlardan tashqari umumdunyoviy jarayonlarga bevosita ta'sir etuvchi, yangi subyektlarni - Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, YunESKO, Xalqaro mehnat tashkiloti, Jahon savdo tashkiloti, "Katta sakkizlik" (AQSh, Germaniya, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Fransiya, Kanada, Italiya, Rossiya), mintaqaviy tashkilotlar (Yevropa hamjamiyati, ASEAN va hokazo), transmilliy korporatsiyalar (TMK), nodavlat tashkilotlar ("yashillar" harakati kabi), B.Geys singari badavlat kishilarni siyosat maydoniga olib chiqdi"¹. Albatta, bular mavhum, egasiz tashkilotlar emas va ularning o'z qarorlarini qabul qilishiga muayyan manfaatlar, kuchlar o'z ta'sirini o'tkazadi.

Taraqqiy etgan mamlakatlar taraqqiyot yo'lini tanlash yangi hodisa emas, albatta. G'arb ilm-fani yutuqlaridan foydalanish, yangi zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirish, bu borada hamkorlik qilish mumkin va zarur. Ammo modernizatsiyalash yo'lida G'arb madaniyati va qadriyatlarini ham to'liqligicha o'zlashtirishga harakat qilgan mamlakat qator muammolarga duch kelgani tarixdan ma'lum. Bunday "tajriba" natijasida o'zining qaysi madaniyatga mansubligi haqida aniq tasavvurga ega bo'lmagan, o'zligini anglashdan mahrum bo'lgan jamiyat, ichki ziddiyatlarga to'la davlat sifatida shakllanadi. Bunday siyosat Turkiyada sharmandalik yakunlanganiga tarix guvoh. Shuning uchun ayrim davlatlarning, ayniqsa, minglab yillik tarixga ega davlatlarning rahbarlari madaniy o'ziga xoslikni saqlagan holda, davlat hamda jamiyatni modernizatsiyalash yo'lini tanlamoqda. Xususan, yapon isloxotchilari bundan qariyb bir asr avval, "yapon ruhiyati, G'arb texnologiyalari" iborasida o'z yo'llarini belgilab oldi, bugungi kunda Yaponiya o'zligini, tarixiy-madaniy ildizlarini saqlagan holda, yuksak taraqqiy etgan davlatga aylandi. Xuddi shunday holatni "global fikrlar, lokal harakat qil" tamoyiliga suyanib ish tutgan Janubi-Sharqiy Osiyodagi Singapur, Tayvan, Janubiy Koreya va boshqa mamlakatlarda ham kuzatish mumkin. Ular g'arblashmay turib ham taraqqiyotga erishdi.

Yuqoridagi tahlil va mulohazalar asosida xulosa qilish mumkinki, bugungi kundagi globallashuv jarayonlarining asosiy muammolaridan birini

¹ Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. —T.: Ma'naviyat, 2006. 11-bet.

madaniyatlararo muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yish tashkil etadi. Jahon madaniyatida ro'y berayotgan va "madaniy inqilob" tusini olayotgan o'zgarishlarning natijasi o'laroq ikki, bir-biriga zid, bir paytning o'zida bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liq harakat yuzaga keldi. Bular: kishilik madaniyatining rang-barangligini inkor etish asnosida madaniy unifikatsiyalash (birlashtirish)ga harakat va uning ortida yashiringan maqsadlarga qarshilik asnosida boshlangan madaniy identifikatsiyalash (ajralish), aniqrog'i, davlat va xalqlar tomonidan madaniy o'ziga xosliklarni saqlab qolishga intilishni kuzatish mumkin.

Insoniyat tarixi — taqdiri umumiy bo'lgan Yer kurrasidagi barcha xalq, mamlakat va hududlarni o'z ichiga olgan umumsivilizatsiya hisoblanadi. Bu oqimga xalqlar o'z noyob madaniyati, an'analari, betakror tarixiy tajribasi bilan qo'shiladi. Bu qarama-qarshilik asosidagi birlik aslida dunyo yaxlitligini tashkil etadi, uning boyligini ifodalaydi, uning doimiy harakatda bo'lgan murakkab tizim sifatidagi yashovchanligini belgilaydi. Insoniyat dunyosining go'zalligini unda yashovchi turli xalqlar, millatlar, mintaqalar madaniyati, turli urf-odat, an'analarning rang-barangligi tashkil etadi. Uni asrash, keyingi avlod yetkazish, yanada boyitish ma'naviy-ma'rifiy jamiyat oldidagi muhim vazifa hisoblanadi.

3. "Ommaviy madaniyat" va uning madaniy jarayonlarga ta'siri.

Insoniyat tarixida har doim turli xil ma'naviy, g'oyaviy kurashlar, ta'sirlar turli maqsadlarni ko'zlagan, xolda, turli manfaatlar amalga oshirishini ta'min etishda sodir etib kelingan hodisa hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida "ommaviy madaniyat" mafkuraviy ta'ziqlarning eng kuchli, odamlar tafakkurini o'z izmiga solishning o'ta nozik unchalik sezilmaydigan kuchli quroliga aylanib bormoqda. Madaniyat, san'at, fan va ta'lim hozirgi kunda ayrim davlat va tashkilotlar tomonidan mafkuraviy ta'sir o'tkazish va ma'naviy-madaniy ekspansiyani amalga oshirish vositasiga aylanmoqda.

Sobiq ittifoqning barbod bo'lishi bilan AQSh duyodagi eng qudratli davlat sifatida iqtisodiy, siyosiy hamda madaniy sohada globallashuv jarayonining harakatlantiruvchi kuchiga aylana boshladi. Bugungi kunda turli mamlakatlarda namoyish etilayotgan kino, videofilm va shou-biznes namoyishlarining katta uch qismi Amerika mahsulotiga to'g'ri keladi. AQSh ning globallashuv jarayonida tutgan o'rni haqida to'xtalib, Valladao bunday deb yozadi: "Amerika jamiyati ko'p jihatdan globallashib ulgurgani sababli o'zaro mushtarak va

global dunyoning tezroq shakllanishidan mafaatdor ekani shubhasizdir”¹. Ammo, bu jarayonlar jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotiga salbiy ta’sir o’tkazmoqda.

G’arb davlatlari tomonidan ijtimoiy hayotda madaniyat, san’at, ta’lim va fan xizmatlari bozorini monopoliyalashtirishga intilishini globallashuv jarayonlarini keltirib chiqarayotgan jiddiy tahdidlar qatoriga qo’shish mumkin. Bu masalada ayniqsa Amerikaliklar faol harakat qilmoqda. Dunyoqarashi, yashash tarzi, qadriyatlari yaqin bo’lgan Yevropa davlatlari ham ijtimoiy hayotning barcha sohalarini “amerikalashtirish”ga qarshilik ko’rsatayotgani buni tasdiqlaydi. Qolaversa bugungi kunda globallashuv jarayoni bilan bog’liq tobora keng yoyilib borayotgan “Ommaviy madaniyat” deb nom olgan madaniyatning yoshlarga ta’siri uning ijobiy tomonlari bilan birgalikda uning salbiy tomonlariga ham alohida e’tibor berilmoqda. “Ommaviy madaniyat” deb nom olgan xalqimiz tasavvurlariga, tarixiy-madaniy an’analariga, sharqona odob, axloq normalariga zid qarashlar, pornografik asarlar, siyqa san’at va g’ayriaxloqiy asarlar bugun milliy madaniyatlarga, milliy o’zlikni anglashga katta xavf solmoqda.

Mutaxassislar “ommaviy madaniyat”ning kishini ijtimoiy muammolaridan, jamiyatda sodir bo’layotgan o’zgarishlardan uzoqlashtirish, chalg’itishga qaratilganligini qayd etishadi... “Ommaviy madaniyat”da o’ta sodda, siyqa qarashlar yangilik, badiiy-yestetik kashfiyot sifatida taqdim etiladi². Haqiqatdan ham hozirgi kunda “ommaviy madaniyat”ni targ’ib etuvchi ko’rsatuvlar televideniya keng o’rin olishga intilmoqda. Televideniye esa hammamizga ma’lumki bugun nafaqat ommaviy axborotni tarqatish vositasi, balki u insonlarga ijtimoiy ongini va estetik didni shakillantiradi. Bundan tashqari o’zicha kishilarda duch kelayotgan ijtimoiy muammolarni “yechishga” yordam beradi, u kishilarni hayot tashvishlaridan, aniqrog’i, ijtimoiy muammolardan chalg’itadi, ularning uyi, xayolini yengil-yelpi, siyqa, goxo hayosiz syujetlarga qurilgan dasturlari, ko’rsatuvlari bilan band qilib qo’yadi. Masalan, kishi qanchalik qashshoq, kambag’al bo’lsa, televideniye shunchalik ko’p bog’lanadi, hayotiy muammolarini televideniye orqali hal etishga (Yeskeypizim-“yessare”) moyil bo’ladi³.

¹ Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari. –T.: Akademiya, 2006. 12 -bet.

² Qarang. Qo’chqorov V. Milliyligimizni anglash va ijtimoiy siyosiy jarayonlar. –T.: Akademiya, 2007. 117-bet.

³ Qo’chqorov V. Milliyligimizni anglash va ijtimoiy siyosiy jarayonlar. –T.: Akademiya, 2007. 117-bet.

“Ommaviy madaniyat”da g’ayri hayotiylik, zo’ravonlik targ’ib etiladi, qahramonlar g’ayri hayotiy sharoitga tushib qoladi, bir qahramon yuzlab, hatto minglab qarshi kuchlarni mahv etadi. Insoniy xususiyatlardan mahrum personajlar bir-birining ichak-chavoqlarini titib yo’qotgan narsasini izlaydi. Ularga hech qanday to’siq yo’q: istasa bir xatlab to’rqavat bino ustidan sakrab o’tishi, istasa butun bir shaharni yakson qilishi mumkin. Bunday “asarlar” kishilarda, ayniqsa, yoshlarda yovuzlik, zo’ravonlik tuyg’ularni uyg’otmay qo’ymaydi¹. “Ommaviy madaniyat” yaratishga ijod qilishga, kishidagi intellektual salohiyatini rivojlantirishga emas, balki undagi iste’molchilik kayfiyatini kuchaytiradi. Maxsus tadqiqotlar shuni ko’rsatmoqdaki, iste’molchilik kayfiyatiga berilmaydigan, undan mutloq ozod kishi yo’q. “Ommaviy madaniyat” kishida o’z mahsulotlariga nisbatan ehtiyoj, zaruriyat uyg’otishni, shu tariqa chiqarayotgan maxsulot va tovarlarni ko’proq va tezroq sotishni nazarda tutadi.

Endi “Ommaviy madaniyat” masalasiga chuqurroq nazar soladigan bo’lsak, u hozirgi kunda madaniy globallashuvning, madaniy ekspansiyaning, qolaversa, mafkuraviy tazyiqning eng xavfli quroliga aylanib bormoqda. Shuni e’tiborga olish lozimki “Ommaviy madaniyat”da milliy qadriyat, milliy xususiyat va milliy tarixga asos yo’q. U milliy madaniyat, milliy an’ana, milliy xarakter yoki milliy mintalitet hamda milliy manfaat nima ekanligini bilmaydi. “Ommaviy madaniyat” ning mohiyati va uning xavfli jihatlari haqida fikr yuritishdan avval bir tushunchaga muayyan aniqlik kiritish zarurdir. Chunki “Ommaviy madaniyat”ning turli olim va mutaxassislar tomonidan turlicha talqin etilmoqda. Bu borada olim U.Saidov o’zining “Globallashuv va madaniyatlararo muloqot” deb nomlangan asarida ularni umulashtirgan holda quydagicha ifodalaydi:

–“Ommaviy madaniyat” – xalq madaniyati urf-odatlarini, marosimlari, san’ati va sh.k ifodalovchi tushuncha.

–“Ommaviy madaniyat” OAV ning rivoji bilan bog’liq hodisa.

–“Ommaviy madaniyat” ishlab chiqarish, “ko’ngil ochish industriyasi” tomonidan yaratilgan, omma iste’moliga mo’ljallangan madaniyatning sayqallashtirilgan namunalari ko’rinishidagi salbiy hodisalardir². Faqatgina xalq madaniyati urf-odatlarini, marosimlari, san’ati va sh.k ifodalovchi tushuncha emas, balki inkor etuvchi tushuncha deyish lozim.

¹ O’sha joyda. 118-bet.

² Saidov U. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot. –T.: Akademiya, 2008. 75-bet.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining quyidagi fikrlari e'tiborni tortadi: "Tabiiyki, "Ommaviy madaniyat" degan niqob ostida axloqiy buzulqik va zo'ravonlik, individualizm, egotsentrizm g'oyalarini tarqatish, kerak bo'lsa, shuning hisobidan boylik o'tirish boshqa xalqlarning necha ming yillik an'ana va qadriyatlarini, turmush tarzini ma'naviy negizlariga bepisandlik, ularning qo'porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo'yamaydi"¹.

Hozirgi sharoitda globallashuv bilan bog'liq ba'zi jarayonlar, ayniqsa, "Ommaviy madaniyat" salbiy hodisa, milliy qadriyatlar va an'analar bilan bog'liq madaniyatga qarshi sifatida namoyon bo'layotgani, aslida esa bunday jarayonlarga "olomon madaniyati" deb atasak to'g'ri bo'ladi. Shu jihatdan olim U.Saidov o'zining asarida amerikalik olim P.Byukenenning quyidagi fikrlarni keltiradi: "Amerikacha mafkuralashgan davlatda o'z yangi aqidalarini armiya va politsiya orqali emas, ommaviy madaniyat inkvizitorlari yordamida jahonga singdirilayotgan "yumshoq tiraniya" ga aylangan". "Bugungi kunda ommaviy axborot vositalari (OAV), televideniye madaniyatni "olomonlashtirishning asosiy vositasi va manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Bu avvalo, odamlarning haqiqatda vaqti bo'lgan, qayg'u va xursandchiliklarini ifodalagan, ularni qiziqtirgan har qanday muammoni tovarga, bir qolipga solgan ko'ngilxushlikka aylantirilishida namoyon bo'ladi"².

Hozirgi globallashuv sharoitiga kelib "Ommaviy madaniyat" orqali milliy qadriyat va an'analar tizimini, ma'lum bir manfaatlar doirasidan kelib chiqib tubdan o'zgartirishga harakat qilinmoqda. Bu borada esa g'arb mamlakatlari tomonidan madaniyat "qoliplari" ni ishlab chiqarilayotganligidan kelib chiqib, aytish mumkinki, bu o'zgarish avvalo, g'arbona individualizm tomon harakat qilinayotganligidan darak bermoqda. Bu bilan globallashuv sharoitidagi "Ommaviy madaniyat" ning ta'siri natijasida milliy madaniyatlarini o'ziga xosligining yuqolib borishi, kam sonli xalqlarning o'z tili va urf-odatlarini unitishi, hattoki, uning yuqolib ketishi holatlarini keltirib chiqaradi. Jahonda g'arbona kiyinish keng tarqalayotgan bir paytda o'ziga modaga aylanib borayotgan libosini kiygan, aslida manqurtlik kasalligi ko'rinishlaridan biri - "Ommaviy madaniyat" ko'rinishining umumjahon madaniyatga aylanayotganidan dalolat bermoqda.

¹ Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. 117-bet.

² Saidov U. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot. 75-bet.

Biz "Ommaviy madaniyat"ning qay darajada rivojlanayotganligi uning insonlar, ayniqsa yoshlar ongiga ta'siri masalalarini ko'rib chiqdik, uni ba'zi ko'rinishlari haqida to'xtaldik. Endi "Ommaviy madaniyat"ning o'zi qanday vositalar orqali ta'sir etadi. Bularga quyidagilarni ketirish mumkin, jumladan: kino va videofilmlar, teatr, adabiyot va san'at (rassomchilik, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, musiqa va boshqalar), matbuot va televideniye (ommaviy axborot vositalari), kiyinish madaniyati (modalar ko'riklari), ovqatlanish madaniyati (ovqatlanish tarzining bir xillashuvi), Internet va hokazolarni keltirish mumkin. O'z-o'zidan ayonki, kuchli davlatlar o'z hayotiy, avvalo, madaniy ramzlarini himoya qilish uchun barcha vositalarni ishga soladi, o'z "yashash tarzlarini" va madaniyatlarini boshqa hududlarga yoyish kabi, boshqacha aytganda, madaniy ramzlar intervensiyasi orqali dunyoni o'z ta'siri ostiga olishga harakat qiladi. O'z navbatida, madaniy unifikatsiyalash, madaniy rang-baranglikni inkor etishga bo'lgan harakatlar madaniy identifikatsiyalash, ya'ni madaniy o'ziga xoslikni saqlab qolishga intilishni yuzaga keltirmoqda.

Buning xavfli tomonlarini tanikli ingliz sotsiologi Z.Bauman quyidagicha ifodalaydi: "Individuallashgan jamiyat uch harakterli xususiyatga xos: inson tomonidan ijtimoiy jarayonlar ustidan nazoratning yo'qolishi, kishining jamiyatdagi o'zgarishlar qarshisidagi, ularni nazorat qilish imkoniyati yo'qligi tufayli himoyasizligi va o'zi yashashi kerak bulgan mavhum, noaniq voqelik qarshisidagi himoyasizligi; bularning oqibati o'laroq insonning uzoq muddatli maqsadlarini, hayotiy strategiyalarini rejalashtirib ro'yobga chiqara olmagan tufayli, ularni unchalik salmoqqa ega bulmasa-da, darhol qo'lga kiritiladigan natijalar bilan almashtirishidir. Z.Bauman salbiy jihatlarini o'zida mujassam etgan individning paydo bo'lganligini qayd etgan, chunki u ijtimoiy muhitdan, jamoadan ajralib qolgan, o'zgaralar haqida o'ylash qobiliyatidan, javobgarlik va yakdillik tuyg'usidan mahrum bo'lgan hamda faqat qisqa muddatli vazifalarni oldiga qo'yib, bugungi kun bilan yashaydigan kishiga aylangan. Bundan xulosa qilish mumkinki, "Ommaviy madaniyat" kishiga insoniylik, shaxs martabasini beradigan milliy madaniyatidan, ma'naviyatidan, tarixiy xotiradan mahrum etadi¹.

Rus olimi V.G.Fedotova "Ommaviy madaniyat"ni "ildizsiz individ"² larni shakllantiradi deb ta'kidlaydi, ommaviy axborot vositalari yordamida esa «ildizsiz», zaminidan mahrum etilgan individlar ommasi paydo bo'ladi. Bu

¹ Saidov U. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot. 75-76-betlar.

² Fedotova M.G. Faktor sennostnix izmeneniy na zapade i v Rossii. // Voprosi filosofii. -2005. - №11. -S.3

bilan jamiyatda tartib-qoida va qadriyatlarni yo'qotish (anomiya) holatiga tushadi. Yana bir rus olimi S.Naumov esa anomiya "individlarni jamiyatdan begonalashuviga olib boradigan tizim, jamiyatning normativ-funksional talablari bilan individlarning real xatti-harakatlari o'rtasidagi bog'lanishning buzilishi"¹- deb ta'riflaydi. Shunday qilib, globallashuv jarayoni va uning yo'nalishlaridan biri bo'lgan "ommaviy madaniyat" ekspansiyasi ta'siri natijasida sodir bo'ladigan qadriyatlar tizimidagi tub o'zgarishlar "ijtimoiy mavjudot" bo'lgan insondagi o'zgarishlarni yagonalik sari yo'naltirib boradi.

Tarixiy xotiradan, milliy o'zlik, qadriyatlardan, milliy o'zligidan mahrum etilgan xalqni, millatni (agarda uni millat deyish mumkin bo'lsa) istagan kuyga solish mumkin bo'ladi. Shuning uchun ham O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ma'naviyat masalalarining davlat siyosati darajasiga ko'tarilishini qanchalar chuqur uylab qilingan ish ekanligi, «inson uchun tarixdan judo bo'lish-hayotdan judo bo'lish demakdir» degan so'zlarining chuqur ma'nosi yanada ravshanroq ayon bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, yuqorida ta'kidlab o'tilgan fikrlardan ma'lum bo'ldiki "Ommaviy madaniyat" o'z navbatida, azaliy qadriyatlar tizimini vayron qilish, shaxsni paymol etish va buning ortidan shakllangan davlat va jamiyatlarni buzish, odamlarni ayirish vazifasini o'taydi. Shuning uchun xam hozirgi kunda barcha insonlar oldida turgan eng dolzarb vazifa odamlarni mafkuraviy tazyiqlar, axborot xurujlaridan himoyalash, ularning ma'naviy salohiyatini oshirish va ularda goyaviy immunitetni shakllantirishdan iborat.

Bugungi globallashuv sharoitida turli shakldagi xususan, «Ommaviy madaniyat» ko'rinishidagi mafkuraviy xurujlarga qarshi kurash, buning uchun "xalqni - xalq, millatni - millat" qilishda O'zbekistonning mustaqiligini asrab-avaylash, jamiyatdagi barkarorlikni ta'minlashning muhim vositasi sifatida ma'naviy tarbiyaga e'tiborni kuchaytirish zarur.

Tayanch so'z va iboralar

Globalistlar, globallashuv, demografik globallashuv, inson ongi va qalbi uchun kurash, madaniy globallashuv, mafkuraviy immunitet, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi, YunESKO, "Ommaviy madaniyat".

¹ Naumov S. Obshechelovecheskiye problemi globalizatsii. // Globalizatsiya: problemi mejdunarodnogo sotrudnichestva i resheniye obshechelovecheskiya zadach. -Saratov, 2005. -S.9.

Takrorlash uchun savollar

1. Ijtimoiy munosabatlar tizimida madaniyat qanday funksiyalarni bajaradi?
2. Globallashuvning milliy qadriyatlarga, ma'naviy merosga ta'siri nimalarda namoyon bo'lmoqda?
3. "Ommaviy madaniyat" mohiyati va salbiy xususiyatlari nimalarda?
4. Madaniy jarayonlarning globallashuvi sharoitida madaniy muassasalar oldidagi vazifalar nimalardan iborat?

6-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. ... - lotinchadan kelib chiqqan bo'lib, ijtimoiy-siyosiy xarakterdagi muammolarni hal qilishda o'ta keskin chora-tadbirlar, fikr-qarashlarni yoqlovchi nazariya va amaliyotni ifoda etadi.
A.dogmatizm B.fundamentalizm C. ekstremizm D.fashizm
2. ... - muayyan g'oyalarning to'g'ri ekanligiga qattiq ishonish, ularga mukkasidan berilganlikni, o'zgacha qarash va g'oyalarga murosasiz munosabatni ifodalovchi qarashlar va hatti-harakatlar tizimidir.
A.Fanatizm B. Ekstremizm C. fundamentalizm D.dogmatizm
3. Islom xalifaligini tiklash asosida musulmon xalqlarni yagona imperiyaga birlashtirish qoyasini ilgari surayotgan zararli oqim nomini aniqlang.
A.Komunizm B.Shovinizm C. Diniy ekstremizm D.Naturalizm
4. Fetishizmning mohiyati nimada?
A. Uning moxiyati tabiatdagi jonsiz predmetlarga sig'inishdir.
B. Ruhlar mavjudligiga ishonch, hayvonot, o'simlik, jismlarda tabiiy qudrat borligini ilgari surish
C. Odamlarni hayvonot yoki o'simliklarni muayyan turlariga qarindoshlik aloqalari bor e'tiqod qilishdir
D. Olamning ibtidosi ham ruhiy, ham moddiy asosga egaligini uqtiradi.
5. «Tolerantlik» nima?
A.Burchga sodiqlik B. Oila tinchligi
C.Yurt osoyishtaligi D. Dinlararo totuvlik
6. Diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni yanada kuchaytirish masalasi Harakatlar strategiyaining faysi bandida ko'rsatilgan?
A.1.3. B.2.2. C.4.4. D.5.2.

turishi mumkin. Bunda kim haq yoki kim nohaq ekanligini aniqlash har doim ham oson bo'lavermaydi.

Bular barchasi axborot jarayonlarining globallashuvi bilan bog'liq muammolar dolzarbligini yana bir karra ta'kidlaydi. Ammo mazkur muammolar tufayli axborot ishlab-chiqarish va tarqatish imkoniyatlarining tengsizligi paydo bo'ladi. Bu obektiv vaziyatni shunday deb qabul qilmoq kerak. Mamlakatlar bu boradigi o'z ustunliklarini shaxsiy manfaatlarida foydalanishlari boshqa gap. Mana shunday vaqtda munosatlarda keskinlik yuzaga keladi, u ko'p hollarda axboriy kurashga yoki boshqacha qilib aytganda psixologik urushga aylanib ketadi.

Ochiq axborot tizimlarida axboriy-psixologik xavfsizlikni ta'minlash hozirgi kunning dolzarb talabidir. Har bir davlat buning ustida bosh qotirmoqda. Bu jahondagi yangi geosiyosiy taqsimot, yangi mintaqaviy nizolarning yuzaga kelishi, millatchilik, shovinizm, din niqobidagi ekstremizm, ekologik halokatning tahdidi kuchayishi, spid, parranda gripi va boshqa yuqumli kasalliklarning tarqalishi bilan bog'liqdir.

Yuqorida qayd etilganlarning barchasi O'zbekiston Respublikasi uchun ham mazkur muammolar muhim ekanligini alohida ta'kid etadi. Buning dolzarbligi davlatimiz uchun milliy mustaqillikni yanada mustahkamlash, iqtisod va bozor munosabatlarini tadrijiy rivojlanishini ta'minlash, ijtimoiy islohotlarni chuqurlashtirishda yaqqol ko'rinadi. Bunda Prezident Qarorlaridagi ustuvor vazifalarni hal etish, yoshlarni milliy an'analar ruhida tarbiyalash, murosasozlikni tarbiyalash ham katta ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, mustaqil dunyo qarashga ega ma'lumotli kishilargina turli xil talqindagi tazyiqlarga ruhan barqaror qarshilik ko'rsata oladilar. Bu birinchidan. Ikkinchidan, mana shunday kishilargina tegishli muhit yaratishlari va milliy g'oyalarning darg'alari hisoblanadi.

Mana shuning uchun ham mazkur muammolarni o'rganishda axborotning shakli va mohiyati; axborot xavfsizligini ta'minlash; ochiq axborot tizimlarining o'ziga xosligi; shaxs, jamiyat va davlat axboriy-psixologik xavfsizligini ta'minlash manbalari va turlari; axborot sohasidagi milliy xavfsizlikni ta'minlashning ahamiyati va tamoyillari; OAV va axboriy qarama-qarshilik; axboriy-psixologik xavfsizlikni ta'minlashda asosiy yo'nalish va usullar; ochiq axborot tizimlarda shaxsning o'z-o'zini himoya qilishi; jamoatchilik fikri va jamiyat axboriy-psixologik xavfsizligi; O'zbekiston OAV lari va jamiyatning psixologik xavfsizligi kabi mavzularni chuqurroq o'rganish

talab etiladi. Zero Qur'oni karimning Xujurot surasida shunday ta'kidlanadi: "Ey muminlar, agar sizlarga bir fosiq kimsa biron xabar keltirsa, sizlar (haqiqiy ahvolni) bilmagan holingizda, biron qavmga musibat yetkazib qo'yib, qilgan ishlarigizga afsus-nadomat chekib qolmasliklaringiz uchun (u fosiq kimsa olib kelgan xabarni) aniqlab-tekshirib ko'ringlar!"¹

Yuqorida sanab o'tilgan mavzularni o'rganishda axborot, axboriy xavfsizlik, milliy manfaatlar, axborot sohasidagi milliy manfaatlarga bo'lgan xavf, manbalari, jamoatchilik fikri, ochiq axborot tizimlari, globallashuv, axboriy qarama-qarshilik, axboriy-psixologik kurash, OAV lari, onglilik, idroklash, aks ettirish manipulyatsiya qilish, psixologik qo'poruvchilik, ijtimoiy targ'ibot, jamoatchilik ongi, insonni xufiyona boshqarish va boshqalarga alohida e'tibor qaratish joiz. Bu tushuncha va terminlar fanni chuqurroq tushunishga, uning asosiy mazmunini, usullari va yo'sinlarini, ya'ni ochiq axborot tizimlarida foydalanayotgan usullarni idrok etishga, demak, ijobiy g'oyalarni salbiy g'oyalardan farqlay olishga ko'maklashadi. Ma'lumki, har qanday dalil, hodisa yoki voqea turlicha talqin etilishi mumkin, shunga bog'liq tarzda auditoriya tomonidan qabul etilishi ham mumkin. Shuning uchun avval boshidanoq, tushunchaviy apparatni belgilab olish, uni sharhlash lozim, shundan kelib chiqqan holda biror hodisa yoki voqeani biz qanday idrok etishimiz va talqin qilishimizga e'tibor berishimiz darkor.

2. Globallashuv sharoitida ommaviy axborot vositalari. Siyosiy-ijtimoiy jarayonlarda, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarda targ'ibotning muhim ajralmas qismi – ommaviy axborot vositalaridir (OAV). OAV har qanday shaxsga ochiq, ommaviy tarzda, maxsus texnik vositalar yordamida, turli ma'lumotlarni uzatish uchun tuzilgan muassasalardir. Ularning o'ziga xos belgilari- ommaviyligi, ya'ni iste'molchilarning cheklanmagan doirasi, maxsus texnika asbob-uskunalarning mavjudligi, aloqadagi tomonlarning makon va zamonda bo'lingani, to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan muloqoti va sh.k.

OAV lariga matbuot, ommaviy ma'lumotnomalar, radio, televideniye, kino-ovoz yozish, videoga olish kabilar kiradi. Oxirgi o'n yilliklarda yer sun'iy yo'ldoshlari orqali, aloqaning kabelli, radio va televideniye, elektron matnli tizimlar, shuningdek axborotni to'plash va ko'paytirishning individual vositalarining keng tarqalishi natijasida muloqot vositalari ham jiddiy

¹ Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri – F. "Toshkent islom universiteti", 2012. 402-b

o'zgaroqda. Siyosiy tizimning muloqot vositalariga ehtiyoji uning jamiyatdagi funksiyalari, siyosat agentlarining soni, siyosiy qarorlarni qabul qilish usullari, davlatning katta-kichikligi va boshqa bir qator omillar bilan o'lanadi. O'tmishdagi an'anaviy jamiyatlarda muloqot vositalariga ehtiyoj katta bo'lmagan. Bunday vositalar rolini asosan choparlar, elchilar, xabarchilar, savdogarlar, aloqa kabutarlari bajarib, ular og'zaki yoki yozma shaklda siyosiy axborot-qirol farmonlari va buyruqlari, noiblarning, zarur bo'lganda fuqarolarning xatini yetkazishgan. Hududi kichik bo'lgan davlatlar, shaharlar fuqarolarni xavf-xatarlardan ogohlantirish uchun yoki diniy xodisalar haqidagi xabarni yetkazish uchun o'ziga vositalardan - qo'ng'iroq, olov yoqish kabi usullardan keng foydalanishgan. XIX-XX asrlarga kelib telegraf, telefon vositalarining yaratilishi, radio va televideniye kashf etilishi davlatlarning kommunikatsion ehtiyojlarining qondirib qolmay siyosiy targ'ibotda ham inqilob yasadi. OAV Tofler yozganidek «hokimiyat resurslarini juda kam sarflaygan holda ko'zlangan holda ko'zlangan maqsadlarga yetish; odamlarni bu maqsadlardan shaxsan manfaatdor ekanliklariga ishontrish, raqiblarni ittifoqchilarga aylantirish» imkonini beradi¹. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda bilim va axborot hokimiyati jamiyatni boshqarishda pul va davlat zo'rligini ikkinchi darajaga tushirib xal qiluvchi mavqeni egallay boshladi. OAV jamiyatdagi bilim va boshqa siyosiy ahamiyatga bo'lgan axborotning bevosita tarqatuvchisi va egasidir.

Jamiyatning ijtimoiy-siyosiy hayotida OAV ning funksiyalari xilma-xildir. Har qanday zamonaviy jamiyatda ular u yoki bu shaklda bir qator umumiy siyosiy funksiyalarni bajaradilar. Ularning eng muhimi axborot tarqatishdir. U fuqarolar va hokimiyat organlari uchun eng muhim xodisalar to'g'risida ma'lumotlarni topish va tarqatishdan iborat.

Odamlarning siyosiy xodisalar va jarayonlar haqida xolis fikr yuritishlari uchun OAV ning axborot tarqatish borasidagi faoliyati bilim berish, ta'lim funksiyalarini ham o'z ichiga oladi. Bu funktsiya fuqarolarga ular OAV dan hamda boshqa manbalardan oladigan ma'lumotlarni xolis baholash va tartibga solish imkonini beradigan bilimlarni yetkazishda namoyon bo'ladi. U fuqarolarni axborotning murakkab ziddiyatli oqimida adashmaslikka o'rgatadi. OAV ning ta'lim funksiyasi uning ijtimoiylashuv funksiyasiga o'sib o'tadi. Ammo siyosiy ta'lim bilimlarni doimiy ravishda olishni, hamda insonning bilish va baholash imkoniyatlarini oshiradigan bo'lsa, siyosiy ijtimoiylashuv

¹ Pugachev V. P. Siyosatshunoslikka kirish. - M.: 2000. 193-bet.

insonning meyorlar, qadriyatlar, xulq-atvor namunalarini o'zlashtirilishini anglatadi. U shaxsni ijtimoiy borliqqa moslashishiga yordam beradi. Shunday qilib jamiyatda OAV ning eng muhim vaziflari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Qonun va qoidalarni, inson huquqlarini hurmat qilishga asoslangan qadriyatlarini ommaviy ommaviy ravishda tatbiq etib borish;
2. Jamiyatdagi, insonlar o'rtasidagi turli xil ixtiloflarni tinch yo'l bilan xal qilishga o'rgatish;
3. Davlat tuzilishining bosh masalalari bo'yicha jamoatchilik kelishuvini shubha ostiga olmaslik va shu kabilar.

OAV ning axborot tarqatish, ta'lim va ijtimoiy hayotga jalb etish borasidagi faoliyati unga tanqid va nazorat funksiyasini bajarish imkonini beradi. Siyosiy tizimda bu funktsiyani muholifat, shuningdek maxsus nazorat institutlari amalga oshiradi. OAV ning nazorat funktsiyasi jamoatchilik fikri va obro'siga asoslanadi. Garchan, OAV lari davlat va xo'jalik nazorat organlaridan farqli ma'muriy yoki iqtisodiy choralar qo'llay olmasalarda, ularning nazorati ko'pincha ancha samarali va qattiqqo'l, negaki ular voqea-xodisalar, shaxslarga nafayat huquqiy, balki ma'naviy baho ham beradilar. Demokratik jamiyatda nazorat funktsiyasini amalga oshirishda OAV lari jamoatchilik fikri bilan bir qatorda qonunga ham tayanadilar.

Yuqorida ko'rsatilgan barcha funktsiyalar OAV larining safarbarlik funktsiyasini to'g'ridan-to'g'ri amalga oshishuviga xizmat qiladi. U odamlarni muayyan siyosiy harakatlarga undash, ularni siyosatga jalb etishda namoyon bo'ladi. OAV lari inson ongi, qalbi va xissiyotlariga, fikrlari, baholash usullari va mezonlariga ta'sir etishning katta imkoniyatlariga ega. OAV larining funktsiyalari yuqoridagilar bilan cheklanib qolmaydi. Shuningdek OAV lari innovatsion funktsiyani ham bajaradi. U siyosiy o'zgarishlarni boshlab beradi. Buning uchun muayyan ijtimoiy muammolarni keng va qat'iy turib qo'yadi. Ularga hokimiyat va jamoatchilik diqqatini tortadi. Tezkor funktsiya- OAV lari muayyan partiyalar va uyushmalarning siyosiy faoliyatiga xizmat qiladi, jamoatchilik va ijtimoiy fikrni shakllantirish funktsiyasidir.

Ommaviy axborot vositalari - eng asosiy, qudratli va ta'sirchan targ'ibot quroli hisoblanadi. Chunki ommaviy axborot vositalari ommaning o'ziga xos tarbiyachisi, muhim tadbirlarning tashkilotchisi, dolzarb muammolarni hal qilishning ta'sirchan quroli bo'lib xizmat qiladi. Aynan ommaviy axborot vositalari orqali milliy qadriyatlarimiz va umuminsoniy

qadriyatlar, milliy g'oya va demokratik tamoyillar targ'ib-tashviq qilinadi. Ommaviy axborot vositalari doimo demokratiya va so'z erkinligining o'ziga xos o'lchovi, ko'rsatkichi bo'lib kelgan. Erkin va mustaqil ommaviy axborot vositalari demokratik taraqqiyotni rag'batlantiradi va mustahkamlaydi.

Hayotiylik - bugungi kunda ommaviy axborot vositalarining faoliyatiga qo'yilayotgan asosiy talab. Berilayotgan axborotlarning asosan yutuqlarni ko'rsatish, maqtovlardan iborat bo'lishi targ'ibotga qanchalik foydali yoki zararli ekanini chamalab ko'rish lozim. Hayot bor ekan, muammolar, kamchiliklar, nuqsonlar bo'laverishi tabiiy. Bu - isbot talab qilmaydigan aksioma. Shunday ekan, muammolarning mavjudligiga fojea sifatida emas, odatdagi narsa deb qarashga o'rganish kerak. Ularning borligini ko'rib, o'zini ko'rmaganlikka olish bilan faqat zarar keltirishi mumkin. Demak, muammolarni o'z vaqtida tan olish, ularni hal qilishga kirishish lozim.

Ta'kidlash joizki, targ'ibotning negizida faqatgina g'oyaga ishonch emas, g'oyani targ'ib qilayotgan insonga ishonch ham yotadi. Shu bois, maqtash targ'ibotning yagona va hatto eng to'g'ri usuli ham emas. Demak, mafkurani hayotni faqat maqtash, uni benuqson tasvirlash orqali targ'ib qilish mumkin emas.

Bugungi kunda O'zbekistonda ommaviy axborot vositalarini haqiqiy "to'rtinchi hokimiyat"ga aylantirish muammosi yuzaga qalqib chiqmoqda. Ularni mustaqil ijtimoiy kuchga, siyosiy tizimning to'laqonli bo'g'iniga va jamoatchilik fikrini shakllantiruvchi ta'sirchan vositaga aylantirish vazifasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Ommaviy axborot vositalarining erkin va mustaqil faoliyat yuritishlari uchun mustahkam huquqiy asos yaratilgan, jurnalistlarni tayyorlash masalasiga davlat darajasida e'tibor berilmoqda, jurnalist-kadrlarni o'zimizda tayyorlash bilan qanoatlanmay, bu soha mutaxassislarining xorijda ta'lim olishlariga mablag' ajratilmoqda. Ko'rinib turibdiki, ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi uchun qulay muhit yaratilgan.

Keyingi yillarda informatsion hurujlarning tez-tez uyushtirilayotgani aslida urushga munosabatning o'zgariganligidan, ta'sir qilish, asoratga olish qurollarining yangi turi kashf qilinganidan darak beradi. Bu qurol - axborot qurolidir. Bunday qurol yordamida olib boriladigan informatsion urushlarda insonning, eng avvalo yoshlarning ongi va qalbi nishonga olinadi. U o'qotar qurol o'qi singari insonni jismonan yo'q qila olmasa-da, uning qo'poruvchilik kuchi, keltiradigan talofotlari har qanday ommaviy qirg'in qurolinikidan kam emas. Chunki bu qurol yordamida onga berilgan zarbalar kishini adashtiradi,

uni o'z manfaatlariga zid harakat qilishga undaydi va demak, insonni boshqarish, uning ustidan hukmronlik qilish imkonini beradi. Aslida axborot maqsadga erishishning eng arzon vositasi ham sanaladi. Haqiqatan ham, informatsion hurujlar uyushtirish uchun u qadar ko'p mehnat, u qadar ko'p harakat, u qadar ko'p harajat talab etilmaydi. Garchi bunday mafkuraviy ekspansiya otishmalar va qon to'kishlarni keltirib chiqarmasa-da, milliy o'zlikni anglashni zaiflashtirish evaziga tanazzulga olib keladi.

Birinchi Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, bunday informatsion qo'poruvchilikdan maqsad - mamlakatimiz aholisiga axborot orqali va mafkuraviy yo'l bilan tazyiq o'tkazish, jahon afkor ommasida O'zbekiston haqida noto'g'ri tasavvur tug'dirishga intilishdan iborat.

Yirik siyosatchilardan biri Buyuk Britaniya sobiq bosh vaziri Margaret Tetcher "Ommaviy axborot vositalari - terrorchilar uchun kislorod vazifasini o'taydi", degan edi. Ommaviy axborot vositalari orqali terrorchilar dunyoni dahshatga solishadi. Terrorchilar bir qancha insonlarni shafqatsizlik bilan o'ldirish orqali millionlagan aholida qo'rquv va dahshat uyg'otishga intiladilar. Ularning maqsadlari - o'ldirish emas, jamoatchilikka kuchli ta'sir qilishdir. Taassufki, ba'zi ommaviy axborot vositalari o'zlari bilmagan holda terrorizmning buzg'unchilik, qo'poruvchilik ta'sirini yanada oshirishga "xizmat" qilib qo'yadilar. Ularning terror oqibatlarini haqidagi vahimali axborotlari insonlardagi qo'rquvni, dahshatni, himoyasizlik hissini yanada kuchaytirib yuboradi. Bu kabi axborotlarga qarshi aksiltarg'ibotni uyushtirish zarurati tug'iladi.

Aksiltarg'ibot «g'oyaga qarshi g'oya bilan kurashish» tamoyiliga mos ravishda olib borilishi kerak. Bunda davlatimiz siyosatiga qarshi kuchlarning g'oyaviy hujumlarini qaytarish talab etiladi. Buning uchun:

- horijiy jurnalistlarning hukumat siyosatini buzib talqin qiluvchi chiqishlariga yo'l qo'ymaslik;
- diniy aqidaparastlarning tanlagan yo'limizga qarshi mafkuraviy qo'poruvchilik harakatlariga zarba berish;
- rivojlangan davlatlar tomonidan bo'ladigan ma'naviy-mafkuraviy ta'sirlarga qarshi g'oyaviy immunitetni tarbiyalab borish;
- axborot xilma-xilligi sharoitidagi turli informatsion tajovuzlarning asl maqsadini fosh etish;
- yoshlarda ozod shaxs va erkin fuqaroning asosiy jihatlarini tarbiyalab borishga keng e'tibor qaratish talab etiladi.

3. Axborot texnologiyalari globallashuvning o'ziga xos xususiyatlari. XX asrning ikkinchi yarmi tezkor, keng ko'lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish davri sifatida, ular hayotning deyarli barcha jabhalariga va inson faoliyatiga kirib borishi, shuningdek, axborot makonining globallashuvi, butun jahon rivojiga ta'sir ko'rsatgan va ko'rsatayotgan omil sifatida e'tirof etiladi.

Informatsion soha jamiyat hayotini rivojlantirib, xavfsizlikning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va boshqa sohalariga yuqori darajada ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, jahondagi yetakchi davlatlar tajribalarini chuqur o'rganish, ilmiy tahlil qilish orqali, yurtimiz milliy manfaatlariga javob beruvchi axborot xavfsizligi tizimini barpo etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Globallashayotgan dunyoda axborot xalqlararo va davlatlararo munosabatlarda katta ahamiyat kasb etib, u jahon hamjamiyati hayotida ham ijobiy ham salbiy kuch sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Mazkur jarayonlarga munosabat bildirar ekan, O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.Mirziyoyev quyidagi fikrni ilgari suradi: "Milliy ma'naviyatimizga mutlaqo begona bo'lgan zararli g'oyalar, tushunchava karashlar chegarani buzmasdan, bildirmasdan, ta'bir joiz bo'lsa, "chaqirilmagan mexmon" bo'lib xonadonimizga, jamiyatimizga, eng yomoni, murg'ak bolalarimizning pokiza qalbi va ongiga kirib kelayotganidan xam ko'z yuma olmaymiz"¹.

Axborot oqimlari va ularni shakllantiruvchi, yo'naltiruvchi texnik vositalar bugungi globallashuv jarayonida davlatlarning nafaqat o'z milliy manfaatlarini saqlash, balki ushbu manfaatlarni uyg'unlashtirishni bosh maqsadi sifatida qarash lozim.

Siyosiy jarayonlarga nazar tashlaydigan bo'lsak kuchga qaraganda axborot omili tobora sezilarli ahamiyat kasb etib bormoqda. Bugungi kunda "kim axborotga ega bo'lsa, u dunyoni boshqaradi" degan qoida o'z kuchini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda jahon davlatlari axborot oqimlari ustidan hukmronlik qilish maqsadida axborot texnologiyalarini shiddat bilan insoniyat faoliyatining barcha sohalariga olib kirayotgan bir paytda, bu sohada ilg'or va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasidagi tafovut borgan sari kattalashayotgani ma'lum bo'lmoqda.

Bu o'rinda O'zbekistonda jamiyatni axborotlashtirish, axborot texnologiyalarini izchil va tezkor rivojlantirish borasidagi davlat siyosati jamiyatimizning XXI asrda jahon hamjamiyatidagi o'rnini belgilab beruvchi

¹ Mirziyoyev Sh.M. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2021. – 268-b.

muhim omillardan biri hisoblanadi. O'zbekiston global axborot muhitiga faqat mustaqillikdan so'ng mustaqil subyekt sifatida kirib kelgan bo'lsada, o'tgan oz fursatga qaramay Respublikada Internet provayderlari va Internetdan doimiy foydalanuvchilarning soni yildan-yilga shiddat bilan ortib bormoqda.

Albatta har qanday axborot hurujlari axborot qurollari orqali amalga oshiriladi. Axborot milliy xavfsizlikka tobora ta'sir ko'rsatuvchi muhim davlat resursi bo'lib borayotgan sharoitda davlatlarning axborot sohasida, ya'ni "axborot urushi" bilan bevosita bog'liq masalalarni o'rganish va ishlab chiqishga intilishlari ortib bormoqda.

4. Axborotlashuv va uning jamiyat rivojiga ta'siri. Axborot (lotincha «informatio»-tushuntirmoq, bayon etmoq) zamonaviy fan va siyosatning asosiy tushunchalaridan biri; dastlab kishilar tomonidan og'zaki, keyinroq yozma yoki boshqa shakllarda uzatilgan ma'lumot. XX asrning o'rtalaridan boshlab insonlararo, inson-avtomat, avtomat-avtomat o'rtasidagi ma'lumot hamda hayvonlar va o'simliklardagi signal almashinuvi, hujayradan hujayraga muayyan belgilarning uzatilishi va shu kabilarni anglata boshlagan.

Ijtimoiy hayotga tatbiqan axborot-kishilar, predmetlar, faktlar, hodisalar, jarayonlar va shu kabilar haqidagi ma'lumot (ma'lumotlar majmui)ni anglatadi.

Axborotlashtirish-axborot resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish hisobiga fuqarolar, davlat hokimiyati va o'z-o'zini boshqarish organlari, tashkilotlar va jamoat birlashmalarining axborot sohasidagi ehtiyojlarini qondirish, huquqlarini ro'yobga chiqarish maqsadida optimal sharoitlarni yaratish uchun tashkil etiladigan ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnik jarayonlar majmui hisoblanadi.

Informatsion jarayonlar-axborotni qidirish, yig'ish, qayta ishlash, to'plash, saqlash va tarqatish jarayoni. Axborot tizimi (informatsion sistema)-informatsion jarayonlarni amalga oshiruvchi tartibga solingan hujjatlar hamda axborot texnologiyalari majmui.

Axborot resurslari-muayyan (kutubxona, arxiv, fond, ma'lumotlar banki kabi) axborot tizimlaridagi alohida hujjatlar va hujjatlar majmui. Ijtimoiy-siyosiy axborot-ijtimoiy va siyosiy hayot borasida jamiyat a'zolari, ijtimoiy guruhlar, siyosiy tashkilotlar o'rtasida almashinuv predmeti hisoblangan va ular o'z faoliyatida foydalanadigan bilimlar, ma'lumotlar va xabarlar majmuini qamrab oladi.

Ijtimoiy-siyosiy axborotlar insonlar o'rtasidagi aloqalar, siyosiy jarayonlar, jamiyatni boshqarish, ilmiy, o'quv va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish, targ'ibot va tashviqotni amalga oshirishda tobora muhim va ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. To'laligi, asoslanganligi va ishonchliligi muhim ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy-siyosiy axborotlarni ishlab chiqishda fan, ularni tarqatishda OAV muhim rol o'ynaydi.

Axborot madaniyati texnik-texnologik va ijtimoiy-madaniy jihatlariga ega. Texnik-texnologik jihatdan axborot madaniyati axborotni olish, qayta ishlash, saqlash va etkazib berishga xizmat qiladigan texnik-axborot vositalari va ulardan oqilona foydalanish usullari haqidagi bilimlar tizimini anglatadi.

Ijtimoiy-madaniy ma'noda axborot madaniyati insonning muayyan ma'naviy-axloqiy, siyosiy, huquqiy va estetik qadriyatlarini o'zlashtirgan holda axborot maydonida hayotiy faoliyat ko'rsatishini anglatadi.

Axborot iste'moli madaniyati axborot dunyosidan ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni saralab olish borasidagi bilimlar, qobiliyat va malakani o'zida ifoda etadi.

Axborotlashgan jamiyat-kishilik jamiyati rivojlanishining hozirgi bosqichida shakllanayotgan va ijtimoiy hayotning barcha sohalarida axborot hamda informatikadan oqilona foydalanishga asoslangan sifatli holatini tavsiflovchi tushuncha.

Axborotlashgan jamiyat nazariyasi asoschilari ijtimoiy rivojlanishni «bosqichlar almashinuvi» nuqtai nazaridan qaragan holda, uning shakllanishini qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmatlar iqtisodiyotidan keyin paydo bo'lgan iqtisodiyotning to'rtinchi - «axborot sektori» yuzaga kelishi bilan bog'laydilar. Ularning fikriga ko'ra, industrial jamiyatning asosi bo'lgan kapital va mehnat axborotlashgan jamiyatda o'z o'rnini axborot va bilimga bo'shatib beradi.

Axborotlashuv jarayoni jamiyatdagi iqtisodiy hamda ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. G'arb sotsiologlari fikriga ko'ra, axborotlashgan jamiyat texnika sohasida-ishlab chiqarish, iqtisodiyot, ta'lim va maishiy hayotga axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi; iqtisodiy hayotda-axborotning tovarga aylanishi; ijtimoiy hayotda-axborot turmush, hayot darajasi o'zgarishining asosiy omiliga aylanishi; siyosiy sohada-keng miqyosda fikr almashishga zamin yaratuvchi xilma-xil axborotlarni erkin olishga yo'l ochilishi; madaniyat sohasida-axborot almashinuvi davr ehtiyojlariga javob beradigan normalar va qadriyatlarining shakllanishi bilan xarakterlanadi. Ayni paytda axborotlashgan jamiyat:

- uyda ishlashning kengayishiga, transport harakatining kamayishiga va buning oqibatida tabiatga tushadigan «yuk»ning keskin qisqarishiga olib keladi;

- ish kunining qisqarishi odamlarning uyda ko'proq bo'lishiga va oilaviy muhitning barqaror bo'lishiga zamin yaratadi;

- keyingi yuz yilliklarda kishilar shahar yashash va ishlash uchun eng qulay makon, degan xulosaga keldilar. Axborotlashuv jarayoni esa, qishloqdan turib ham butun olam bilan muloqot qilish, eng obro'li tashkilotlarda ishlash, shahar aholisi bahramand bo'layotgan madaniyat yutuqlarini istifoda etish imkoniyatini yaratadi. Bu esa, o'z navbatida nisbatan osuda va tinch bo'lgan, tabiatga yaqin qishloqlarga qaytish yoki u erda doimiy qolish uchun zamin yaratadi;

- masofaviy ta'lim bilim olishning eng qulay shakliga aylanishi barobarida, aholining keng qatlamlari uchun hatto eng elitar oliy o'quv yurtlari eshiklarining ochilishiga zamin yaratadi. Sodda qilib aytganda, ma'lumotlilik ko'p darajada insonning xohish-irodasiga bog'liq bo'lib qoladi.

Ayni paytda, axborotlashuv jarayoni bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi.

«Yumshoq erotika» dan tortib turli mazmundagi hayosiz filmlargacha bo'lgan hodisalar bilan bog'liq muammolar ana shular jumlasidandir. Bunday holatlarning oldini to'la-to'kis olib bo'lmaydi. Zero, axborot tarmoqlarining uzilishsiz ishlashi uning muhim sifatli belgisi hisoblanadi va bu jarayon doimiy takomillashuvni boshdan kechirmoqda. Demak, yuqoridagi kabi «muammolar» yo'lga qanchalik to'siq qo'yilmasin doimo ularni «aylanib» o'tish imkoniyati mavjud bo'ladi.

Yana bir muammo mualliflik hamda intellektual mulk huquqining buzilishi bilan bog'liq. Shunday ekan, axborot tarmog'ida ko'pchilik ko'ra olmaydigan hududlar yuzaga kelishi tabiiy. Bugungi kunda kompaniyalar o'z axborotlarini himoya qilish va ruxsat etilmagan kirishlarning oldini olish uchun katta mablag'lar sarflayotgani ham shundan.

Shu bilan birga muayyan axborotlarni yashirishdan tortib, uni noqonuniy ravishda e'lon qilishgacha bo'lgan ko'rinishlarda namoyon bo'ladigan suiiste'molliklar ham kelib chiqishi mumkin.

Axborot turli ijtimoiy qatlamlar, professional va milliy guruhlar vakillarga har xil ta'sir qilishi barobarida uni iste'mol qilish amaliyoti turli guruhlarda bir-biridan keskin farq qilishi mumkin. Bu eng avvalo, axborot manbalari miqdori o'rtasidagi farqda namoyon bo'ladi. Masalan, ayrim odamlarda axborot

manbai minimal (televideniye, radio), ayrimlarda esa keng (internet, yangi telekommunikatsiyalar tizimi) bo'lishi mumkin.

Mutaxassislar fikriga ko'ra, bugungi kunda jamiyatda aynan axborotni olish, unga yo'l topish sohasida keskin bo'linish, tabaqalashuv sodir bo'lmoqda.

Yoshlar o'zining harakatchanligi va yangilikka intiluvchiligi hamda bo'sh vaqt resursiga egaligi tufayli yuqori darajada kommunikativ faollik ko'rsatishadi. Boshqa guruhlarda esa, nisbatan passivlik kuzatiladi. Ularga xos bunday xususiyatlar salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Bu birinchi guruh uchun tobora faollashayotgan agressiv siyosiy ta'sirga berilib ketish xavfining mavjudligida, ikkinchi guruhning esa, pozitiv mazmunga ega axborotlar ta'siridan tashqarida qolishi bilan belgilanadi.

Iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'rifiy va boshqa sohalardagi axborotlar ta'sirlashuvi ijtimoiy hayotning mazmunan boyishi, takomillashuvining muhim omili hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda axborot almashinuvi insoniyat taraqqiyotining muhim shartiga aylandi deyish mumkin.

O'z davrida og'zaki nutqning paydo bo'lishi bilan axborot uzatish imkoniyatlari kengaygan bo'lsa, yozma nutq rivoji bu borada o'ziga xos yangi bosqichni boshlab bergan edi. Hozirgi fan-texnika taraqqiyoti, integratsiya va globallashuv sharoitida esa axborot makonida tub sifatiy holat kechmoqda. Endilikda, axborot uzatish nafaqat xilma-xil (radio, televideniye, matbuot, telefon, faks, pochta, internet va b.) shakllari, balki, o'ta tezkorligi bilan ham jamiyat taraqqiyotining oldingi davrlardagidan farq qiladi. Bunday sharoitda, axborot iste'moli jarayonida ham yangi tendensiyalar kuzatilmoqda.

«Kimki axborotga ega bo'lsa, u dunyoga egalik qiladi» degan fikrning paydo bo'lishiga ham axborotning yuqoridagi xususiyatlari sabab bo'lgan.

Ijtimoiy makon - bu, ayni vaqtda axborot makoni hamdir. Globallashuv sharoitida axborot hajmining kattaligi, ularning zamonaviy tezkor vositalar orqali tarqatilayotgani axborot sohasining ijtimoiy makonning boshqa shakllaridan tubdan farq qilishini ta'minlamoqda. Xususan, zamonaviy ommaviy axborot vositalari (ayniqsa, internet tizimi) orqali tarqatilayotgan xabar va ma'lumotlarga turli siyosiy taqiqlar, davlat chegaralari to'siq bo'la olmaydi.

Axborot iste'moli ijtimoiy, aniqrog'i, ma'naviy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan hodisadir. Axborot iste'molining xizmatlar iste'molining o'ziga xos shakli hisoblanadi. Ma'lumki, har qanday xizmatni iste'mol qilishdan avval uning sifati, narxi, foydasi, qulayligi va boshqa shu kabi xususiyatlariga e'tibor

beriladi. Bu jarayonda, iste'mol qilinayotgan xizmatning talab-taklif xususiyatlari ham inobatga olinadi. Masalan, taklifi kamayib ketgan xizmatlarning iste'mol darajasi yuqori bo'lib, ularga talab kuchayadi. Mazkur xususiyatlar axborot iste'moli jarayoniga ham xosdir. Biroq, ma'naviy ne'mat bo'lgan axborotni iste'mol qilish o'ziga xos tomonlari bilan ham ajralib turishini ta'kidlash joiz. Xususan, axborot konkret shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyat va davlat tomonidan iste'mol qilinadi-ki, mazkur darajalarda iste'mol jarayonlari bir-biridan farq qiladi. Masalan, biron shaxs uchun qiziqarli bo'lgan ma'lumot, muayyan ijtimoiy qatlam yoki guruh uchun ahamiyatsiz bo'lishi mumkin. Shuningdek, axborot makon va zamon xususiyatlariga ham ega. Chunonchi, G'arbda o'ta ommabop bo'lgan axborotlar, Sharq xalqlari tomonidan kam iste'mol qilinishi mumkin. Bundan tashqari, ma'lum bir tarixiy davrda katta qiziqish bilan kutib olingan ma'lumotlar, vaqt o'tishi bilan odatiy holga aylanishi va ijtimoiy hayotda bu tarzda in'ikos etmasligi mumkin.

Axborot iste'moli, kim tomonidan iste'mol qilinishidan qat'i nazar, qabul qilish, tushinish, talqin etish kabi bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan bosqichlarda amalga oshadi.

Bugungi kunda, axborot iste'moli jarayoni ham o'ziga xos madaniyatni taqozo etmoqdaki, madaniyatning bunday shakli insoniyat ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismiga aylanishi zarur.

Axborot iste'moli madaniyati globallashuv jarayonlarining xarakterli xususiyatlaridan biri bo'lgan internet tarmog'i jadal rivojlanib borayotgan hozirgi sharoitda, ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuning uchun, hozirgi davr kishisi oldida axborot tanlash imkoniyati shu qadar yuqori-ki, uning talabini qondira olmaydigan ma'lumotlar bir zumda qimmatini yo'qotishi aniq. Shu nuqtai nazardan qaraganda, hozirgi davrda axborot iste'moli avvalgilaridan tubdan farq qiladi.

Axborot tizimida internet. Axborot globallashuvi va yoshlar ma'naviyati, har qanday axborot oqimining yoshlar ma'naviyatiga ta'siri xususida so'z yuritganimizda avvalo bu masala zamirida jamiyatimizning, davlatimizning milliy xavfsizligi yotganini nazarda tutishimiz lozim. Zero bu mavzuda so'z yuritar ekanmiz avvalo ikki masala mavzuning dolzarb nuqtasiga aylanadi: birinchisi axborot oqimi-mafkuraviy tahdid; ikkinchisi - yoshlar ma'naviyati, ya'ni turli xildagi axborotlarga nisbatan yoshlarimizda shakllangan immunitet masalalaridir. Gap shundaki, axborot oqimi o'z mohiyatiga ko'ra ma'lum bir

maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Uning qanchalik yoshlarimizga ta'sir qilishi uning oldiga qo'yilgan maqsad sari puxta yo'naltirilganligiga bog'liq. Tabiiyki, axborot oqimining salbiy ta'siri esa ularda shakllangan mafkuraviy himoya tizimining mukammalligi omiliga bog'liq. O'tish davrida axborot mafkuraviy idrok etish bilan bog'liq vaziyatning murakkabligi, ya'ni davlat, jamiyat va shaxsda mafkuraviy raqobat borasida yetarlicha demokratik tajriba yo'qligida hamdir. Ommaviy axborot vositalari tinglovchilarining ko'pchiligi siyosiy mavzudagi har qanday axborotni rasmiy axborot sifatida qabul qiladi. Axborotlar xarakteri va tartibi siyosiy osoyishtalik va barqarorlikning o'ziga xos barometri bo'lib xizmat qiladi. Agar fikrlar xilma-xilligi holati namoyon bo'lsa, beqarorlik ko'rsatkichi, siyosiy munosabatlar tizimida muammoli vaziyat yetilib kelayotganining o'ziga xos alomati sifatida talqin qilinadi. Ikkinchi masalada avvalo, yoshlarimizning mafkuraviy immuniteti bugungi kunda qanday shakllangan degan savol paydo bo'ladi. Masalani inson omili nuqtai nazaridan o'rganadigan bo'lsak, mafkuraviy immunitet - har qanday axborot ta'siriga tushib qolmaslik, avvalo, o'sha inson ongu-tafakkuri, idroki nechog'lik o'tkirligiga, chuqur mushohada qilish qobiliyatiga bog'liq.

To'g'ri, avvalo hammada ham bunday qobiliyatlar birdek rivojlangan emas. Ammo, bu qobiliyatlarni shakllantirish, idrok ko'nikmalarini hosil qilish, inson tug'ilganidan to shaxs sifatida shakllanishiga qadar davom etadi. Xususan, bunda ma'lum bir yoshning ko'p kitob o'qishi, o'z mamlakati tarixini o'rganishi, urf-odatlariga nisbatan hurmat ruhida tarbiya topishi, bir so'z bilan aytganda, unda milliy e'tiqod - milliy faxr shakllanishi muhim o'rin tutadi. O'z millati qadriyatlarini qadrlagan, o'z tarixini bilgan, Vatanga e'tiqodi shakllangan yoshlarning axborot oqimlarining ta'siriga tushib qolish ehtimoli kam. Chunki bunday yoshlarda o'ziga xos psixologiya va masalaga o'ziga xos yondashuv paydo bo'lgan bo'ladi. U har qanday axborot zamirida ma'lum bir maqsadni o'rgana boshlaydi.

Sobiq ittifoq davrida chetdan kirib kelayotgan axborot oqimi qattiq nazorat qilingan. O'z navbatida u davrning texnik imkoniyatlari ham shunga yarasha edi. Mustaqillikka erishganimizdan so'ng, axborot oqimiga keng yo'l ochildi. Turli mazmundagi axborotlarning kirib kelishi keng avj oldi. Tabiiyki, hali axborotga "och bo'lgan" aholi kirib kelayotgan axborotni saralamay turib, "iste'mol" qila boshlaydi. Ular hali yaxshi va yomon, kerakli va keraksiz axborotning farqiga bormasdilar, bir so'z bilan aytganda, aholida xolis axborot oqimidan noxolisini ajratib olish uchun idrok shakllanib ulgurmagani edi.

Shuning asorati hozirgi kunda, ayniqsa, sezilmoqda. Bu ba'zan yoshlarimizda har qanday axborotni mutloq haqiqat sifatida qabul qilinishini keltirib chiqarmoqda.

Axborot oqimining globallashuvi sharoitida internetning ta'siri haqida gap borganida quyidagilarga e'tiborni qaratish lozim: diniy, terroristik, ekstremistik, millatchilik, irqchilik ko'rinishidagi yot, buzg'unchi g'oyalarning kirib kelishiga imkon yaratadi; G'arb yashash tarziga xos, lekin o'zbek mentalitetiga zid g'oyalar, qarashlarning yoshlarga ta'siri (kiyinish, chekish, pirsing, tatuirovkalar va hokazo) keskin kuchayishiga olib keladi; hayosiz axborotlarning yoshlar tarbiyasiga ta'siri ro'y berishi mumkin; tekshirilmagan axborotlar (bo'htonlar) ning keng avj olishi va sh.k. Internetning ulkan imkoniyatlari, unda axborot oqimining tezkorligi, auditoriyaning cheklanmaganligi, o'z maqsadlarini terroristik yo'l bilan amalga oshirishni odat qilib olgan - yovuz kuchlarning manfaatlariga ham xizmat qiladi. Terroristlar internetning cheksiz imkoniyatlaridan quyidagi maqsadlarda foydalanishadi: jamoatchilik ongiga o'zlarining turli tahdidlari bilan ta'sir ko'rsatishadi; jozibali, dabdabali chaqiriqlari bilan aholini mavjud siyosiy tizimga qarshi qo'yshga intilishadi; xalqaro maydonda o'zlariga hamfikrlar topishadi, bir-biri bilan bog'lanishadi va sh.k. .

Vayronkor ruhdagi kuchlar terroristik saytlar asosan uchta auditoriyaga yo'naltirilgan: avvalo ilgaridan mavjud va potensial tarafkashlar; xalqaro jamoatchilik fikri; muayyan mamlakat jamoatchiligi. Zamonaviy terroristik guruhlar Internetdan asosan quyidagi sakkiz usul orqali foydalanadilar: Psixologik urush, Reklama va targ'ibot, Ma'lumotlar to'plash, Vositalar to'plash, Qo'lga tushirish va safarbar etish, Tizimlar tashkil etish, Axborot ta'minoti, Rejalashtirish va koordinatsiya.

Aholini (jamiyatimizni) kiberterrorizm va internetdagi terroristik harakatlardan himoya qilish bilan birga, bir qator antiterroristik harakatlar majmuini ishlab chiqish talab etilmoqda. Internetdagi faoliyatning ijobiy tomonlari quyidagilar bo'lishi mumkin: dunyoqarashning kengayishi; obektiv va negativ axborotlarni qabul qilib, ularni tahlil qilish imkoniyati (bunda yosh yigit yo qizning axborotga "to'q bo'lishi" va ularni saralay olish qobiliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Agar unda axborotga bo'lgan "did" bo'lmasa, u axborot oqimida "cho'kib" ketishi mumkin ya'ni, ta'siriga berilib ketishi); masofaviy o'qishlarda ishtirok etish imkoniyati; axborotlarni tanlash imkoniyati borligi.

Bugungi yoshlarning aksariyati asosiy axborot manbai sifatida internetga murojaat qilishadi. Lekin ularda axborot immuniteti shakllanmagan mish-mishlar dunyosi bo'lmish "Internet" orqali ma'naviyatga salbiy ta'sir vujudga kelishi mumkin. Nega ta'sir qiladi? Balki yoshlar ma'naviyatining yetarli darajada shakllanmaganligi emasmikan? Bugungi kunda yoshlarimiz - turli xil G'arb seriallari ta'sirida, milliy qahramonlarimiz jasoratidan bexabar o'sayotganligi sababli ma'naviyatga qaytadan chuqur e'tibor qaratmas ekanmiz, ularning zehni o'tkir, dunyo bilimlarini egallagan bo'lishlariga qaramasdan, Vatan manfaati yo'lida xizmat qilishlariga, begona g'oyalarga berilmasligiga kafolat ham berolmaymiz. Ularni eng avvalo Vatanga e'tiqodni, urf-odat va qadriyatimizga sadoqatli qilib tarbiyalasak, istalgan buzg'unchi axborotlarga nisbatan o'z axborot immunitetlari shakllanadi.

Axborot qurollari sifatida qaraladigan vositalar: axborot massivlarini yo'q qilish, buzish va to'g'rilash; himoyalash tizimini aylanib o'tish; qonuniy foydalanuvchilar imkoniyatlarini cheklash; kompyuter tizimining texnik vositalari ishlashini buzib tashlash; kompyuter viruslari; mantiqiy bombalar; test dasturlarini ishdan chiqaruvchi vositalar axborot ayriboshlashni yo'q qiluvchi vositalar; har xil turdagi xatoliklar.

Axborot qurolining universalligi, yashirinligi, dasturiy apparat amalga oshirilishi shakllarning ko'p variantligi, ta'sirlarning radikalligi, vaqt va joy tanlash imkonining yetarliligi va nihoyat tejamlliligi, uning juda xavfsizligini ko'rsatadi: u osongina himoya tizimiga yashirinishi mumkin, urush e'lon qilmasdan anonim shaklda hujum harakatlarini olib borishi mumkin.

Hozirgi davrda ishlab chiqarish va boshqarish, mudofaa va aloqa, transport va energetika, moliya va fan, ta'lim, OAV - barchasi axborot almashuvi jadalligiga, haqqoniyligiga, to'liqligi va tezligiga bog'liq. Shuning uchun jamiyatning axborot infrastrukturasi - axborot qurolining nishonidir.

Rangli inqiloblar davrida axborot huruji quyidagicha amalga oshiriladi:

- Rangli inqilob - qonuniy hukumatlarni noqonuniy yo'llar bilan ag'darib tashlash demakdir (Misr, Serbiya, Gruziya, Ukraina, Qirg'iziston).
- Rangli inqiloblar rivojlangan davlatlarning kuchli axborot bosimi asosida amalga oshiriladi.

- Rangli inqiloblarni amalga oshirishda zamonaviy elektron axborot vositalaridan, moliyaviy homiylar imkoniyatlaridan keng foydalaniladi.

Axborot hurujlariga qarshi turish uchun yoshlar qanday ko'nikmalarga ega bo'lishlari, o'z faoliyatlarida nimalarga e'tibor berishlari lozim:

- loqayd bo'lmasligi, ogoh bo'lishi;
- o'z qat'iy pozitsiyasiga ega bo'lish, ma'suliyatli bo'lishi;
- atrofda bo'layotgan voqealarga munosabat bildira olishi;
- hozirjavoblik, o'z mustaqil fikrga ega bo'lishi.

Kiberterrorizm turlari

- virus tarqatish orqali ma'lumotlar bazasiga putur yetkazish;
- internetda noqonuniy boylik orttirish;
- turli xil kiberjinoyatlar;
- turli bo'hton va uydirmalar tarqatish orqali biror mamlakatni, tashkilotni yoki shaxsni obro'sizlantirish.

Axborot hurujlarining turlari:

- yolg'on axborot tarqatish orqali barqarorlikni izdan chiqarish;
- ijtimoiy ongni manipulyatsiya qilish;
- milliy-ma'naviy qadriyatlarni yemirib tashlash;
- yetti yot begona ma'naviy qadriyatlarni singdirish;
- xalqning tarixiy xotirasini buzish va o'zgartirish;
- kiberterrorizm.

Axborot hurujning asosiy qismlari:

1. Psixologik operatsiyalar - axborotdan fuqarolarga ta'sir etishda foydalanish;
2. Elektron huruj - aniq ma'lumotlarni olish imkonini bermaydigan vosita;
3. Dezinformatsiya - dushmanga soxta axborot berish;
4. Fizik buzilish - axborot hurujining qismi sifatida qaralishi mumkin, agarda axborot tizim elementlariga ta'sir etish ko'zda tutilgan bo'lsa;
5. Ochiq axborot hurujlar - axborotni ko'zga ko'rinmaydigan o'zgartirishlarsiz buzish.

Axborot hurujlarining maqsadlari o'z axborot funksiyalari va resurslarini himoyalagan holda axborot muhitini nazoratga olish.

5. Axborot xavfsizligini ta'minlashning dolzarb muammolari. Insoniyat taraqqiyotida XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asr boshlarida kechayotgan jarayonlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur'atlarda rivojlanishi bilan belgilanadi. Globallashuv, shu jumladan, axborotlashuv ham insoniyat taraqqiyotining yangi darajasi ekanligi, u individ va jamiyat hayoti faoliyatining barcha jabhalariga mislsiz ta'sir ko'rsatishi oddiy haqiqatga aylanmoqda.

Siyosiy sohada kuchga qaraganda axborot omili tobora sezilarli ahamiyat kasb etib bormoqda. Mamlakatlarning tashqi siyosatda erishayotgan muvaffaqiyat nafaqat harbiy qudrat va iqtisodiy salohiyat bilan, balki jahon miqyosida kechayotgan axborot va madaniy sohalar ustidan nazorat o'rnatishga qaratilgan ommaviy diplomatiya vazifalarini ta'minlash bilan belgilanib beriladi.

O'zbekiston birinchi prezidenti I.Karimov bu borada: «Yurtimizga qarshi qaratilgan informatsion xurujlarga zarba berish, biz tanlagan ezgu maqsad va muddaolarni ko'rolmaydigan chetdagi va o'zimizdan chiqqan ayrim tili burro shovvozlarni, turli niqoblar ostida o'zini hammadan dono, bizga eng yaqin yordamchi va maslahatgo'y qilib ko'rsatadigan, hatto milliy an'analimiz va hayot tarzimizni o'zimizdan ham yaxshiroq bilishni da'vo qiladigan kimsalarning soxta urinishlarini fosh etish ham xalqimiz manfaatlarini himoya qilishning yana bir amaliy namoyonidir», degan fikrni bildiradi¹.

Zamonaviy ilmiy-texnikaviy inqilob ijtimoiy hayotning moddiy asoslarini keskin o'zgartirib yubordi. Bugungi kunda xalq farovonligini hudud yoki tabiiy boyliklar emas, balki ma'naviy, aqliy va axborot salohiyati belgilab bermoqda.

Yangi va yuksak texnologiyalarning ijtimoiy hayotga kirib kelishi natijasida "axborotlashgan jamiyat" tushunchasi muomalaga kirdi. U axborotlarning eng yangi, ijobiy elektron vositalar yordamida tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va foydalanishning kopleks industriyasiga asoslanadi.

"Axborot" (informatsiya) tushunchasi keng ko'lamli falsafiy-siyosiy kategoriyadir. Xorijiy so'zlar lug'atida: «Informatsiya – (lot.) xabardor bo'lish; biror bir holat yoki kimningdir faoliyati haqida ma'lum qiluvchi ma'lumot» deb ta'rif beriladi². Axborot deganda ma'lum odamlarning boshqa odamlarga xabar, ma'lumot yetkazishi, uni almashish jarayoni tushunilgan. Taraqqiyot davomida axborot tushunchasining mazmuni o'zgarib bordi. Axborotni tushunish va uning xususiyatlarini aniqlashga ilmiy yondoshish ehtiyoji tug'ildi. XX asrning ikkinchi yarmida esa, axborot texnologiyalarining taraqqiy topishi, yangi axborot uzatish vositalarining yuzaga kelishi bilan axborotning yangi qirralari paydo bo'ldi. Xozirgi kunda axborot qaysi sohada foydalanilayotganiga qarab o'ziga xos ma'no kasb eta boshladi.

¹ Karimov I.A. Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlariga. – T. 12. T.: O'zbekiston. – 47-b
² Slovar inostrannix slov / gl.red. F.N.Petrov. – M.: OGIZ. Gos. Izd-vo inostrannix i natsionalnix slovarey, 1941. – S. 261

Rossiya Federatsiyasining «Axborot, axborotlashtirish va axborotni himoyalash haqida» gi qonunda «Informatsiya – taqdim qilingan shaklidan qat'iy nazar shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, holatlar va jarayonlar haqidagi ma'lumotlar» deb ta'rif beriladi¹. Axborotning umumiy belgilari quyidagicha izohlash mumkin, ya'ni: mavhumlik, noaniqlikni kamaytirish; oldin ma'lum bo'lmagan ma'lumotlarni yetkazish; ma'lum vaqt oralig'ida yuz bergan voqea yoki hodisalarni, ularga doir dalillar hamda faktlarni aks ettirish; manfaatlarni ifodalash usuli sifatida qaralayotgani xavfsizlikni ta'minlashda axborot xavfsizligini tadqiq etish ehtiyojini orttiradi.

Ko'p yillar davomida axborot xavfsizligi deganda istalgan axborot "tashuvchi"dagi axborotning u yoki ma'lumotlarini ma'lum manfaatlardan kelib chiqib yo'qotish, buzish, ruxsatsiz kirish darajasini o'zgartirishga qaratilgan tasodifiy yoki atayin qilingan harakatlar tushunib kelindi. Endilikda esa, axborot xavfsizligi birmuncha kengroq ma'no kasb etadi. Ayniqsa, xalqaro munosabatlarda subyektlar o'zaro muomilaga kirishishidan maqsad va muddaolarini namoyon etishda, manfaatlarini himoya qilishda axborot imkoniyatlaridan keng foydalanishi xavfsizlik masalasini kun tartibiga qo'yadi.

Bugungi kunda "Kim informatsiyaga ega bo'lsa, u dunyoni boshqaradi" degan qoida hukmron bo'lib qoldi. Darhaqiqat, jamiyatimizning har bir sohasida axborot xavfsizlikni ta'minlash juda mushkullashib bormoqda. Davlat va jamiyatning axborot xavfsizligi deb, barcha axborot tizimlarining himoyalanganlik darajasiga aytiladi. Axborot xavfsizlik xuddi shunday tahdidlarning oldini olish va neytralizatsiya qilishga ko'mak beradi.

Axborot xavfsizligi - axborot resurslar va kanallarning himoyalanganlik darajasi hamda ma'lumotlar manbasiga yo'l topish holatidir. Axborot xavfsizligi orqali "so'z erkinligi" niqobi ostida jamiyatimizning siyosat, iqtisod, madaniyat, ta'lim, ma'naviy qadriyatlar va hokazo sohalariga chetdan yot g'oyalar, axborot oqimlarining kirib kelishi sababli, davlat siyosati va manfaatiga hamda suverentitetiga putur yetkazishning oldini olishni tushunish mumkin. Axborot xavfsizligi nafaqat davlatning axborot resurslarini, balki fuqarolarning huquqlari va jamiyatning barcha strukturalarini axborot sohada himoyalaydi. O'zbekiston Respublikasining axborot xavfsizligi degani esa shaxs, jamiyat va davlatning o'zaro muvozanatlashgan umummilliy manfaatlari

¹ Zakon Rossiyskoy Federatsii «Ob informatsii, informatizatsii i zashite informatsii» // <http://www.netoscope.ru/docs/2000/07/31/22.html>

xavfsizligini himoyalanişidir. Rossiya Federatsiyasining Axborot xavfsizligi doktrinasida «Axborot xavfsizligi» deganda Rossiya Federatsiyasi milliy manfaatlarining shaxs, jamiyat va davlatning muvozanatlangan manfaatlari majmuini belgilab beruvchi axborot muhitida himoyalanganlik darajasi tushuniladi¹.

Axborot xavfsizligi – shaxs, jamiyat va davlat hayotiy muhim milliy manfaatlarining birinchidan, axborotning to‘liqsiz, kechikkan va ishonchsizligi yoki salbiy axborot ta‘sirida, ikkinchidan, axborot texnologiyalarining salbiy faoliyati, uchinchidan, axborotning ruxsatsiz tarqatilishi natijasida yetkazilishi mumkin bo‘lgan zarar ko‘lamini minimal darajaga tushirish orqali himoyalanganlik darajasidir. Shunday qilib, informatsiyaviy munosabatlarning shakllanmaganligi, sifatsiz informatsiyani qo‘llash va h.k. natijasida zarar yetkazilsa u holda bu kimningdir huquq va manfaatlari buzilganligi, informatsion xavfsizlikning susayganligidan dalolat beradi.

Axborot xavfsizligini bir necha guruhga bo‘lish mumkin:

Birinci guruh: qurollarning yangi turi bo‘lmish - axborot insonlarning ruhiyati, ongiga, jamiyat va armiyaning axborot texnologik strukturasi ta‘sir ko‘rsatish kuchiga ega.

Ikkinchi guruh: axborot texnikaviy xatarlarni jamiyat, shaxs, davlat uchun ijtimoiy yangiliklarning kirib kelishi hamda axborot texnologiyalar yordamida elektron pullar maxinatsiyasi, kompyuter bezoriligi va hokazolar.

Uchinchi guruh: insonlar hayoti, ijtimoiy, siyosiy kayfiyatlari, rejalari, siyosiy birlashma, harakat, fondlar ustidan elektron jihozlar orqali axborotlar to‘plash.

To‘rtinchi guruh: yangi axborot texnologiyalaridan siyosiy maqsadlarda foydalanish. Axborot totalitarizm (yekspansiya, kolonializm) holatlari deyarli barchaga ma‘lum. Ommaviy axborot vositalarining jamiyat siyosiy jarayonlariga hokimiyatning faoliyat ko‘rsatish mexanizmi va boshqa sohalarni yoritib borish vazifalari ahamiyatlidir.

Dunyodagi globallashuv hodisasining kuchayib borishi turli mintaqalarda kishilar ongi va qalbi uchun kurash jarayonini jadallashuviga va axborot kommunikatsiya tizimlari orqali muayyan davlat va xalq tafakkuriga nisbatan axborot hurujlari kuchayishiga sabab bo‘lmoqda.

Axborot huruji - muayyan kuchlar tomonidan kishilar ongi va qalbiga yot g‘oyalarni singdirish maqsadida ularni hissiyotlari, e‘tiqodi va tuyg‘ulariga

¹ Rossiya federatsiyasining axborot xavfsizlik doktrinasini // 200 yil 9 sentabr. № Pr-1895

ta‘sir etishning mafkuraviy omillaridan, shuningdek, turmush tarzi va mentalitetdagi o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun moddiy, iqtisodiy, ma‘naviy ta‘sir o‘tkazishning noan‘naviy va noxolis munosabatlaridan foydalanish asosida siyosiy maqsad va muddalarni amalga oshirish majmuasini anglatadi¹.

Har qanday axborot hurujlari axborot qurollari orqali amalga oshiriladi. Rossiyalik mutaxassis D.Lavsov fikricha, "Axborot qurollari tushunchasi ostida biror xalq, millatning mentaliteti, madaniyati, ma‘naviyati, din va davlatning axborot texnologik, harbiy infrastrukturasi destruktiv tarzda salbiy ta‘sir ko‘rsatadigan maxsus dezinformatsion texnologik vositalarning muayyan tizimi yotadi". AQSh armiya ustavida: «Informatsion urush – milliy strategiya manfaatlari yo‘lida axborot ustunligiga erishishga qaratilgan hamda bir vaqtning o‘zida o‘z axboroti va axborot tizimlarini himoyalagan holda raqib axboroti va axborot tizimlariga ta‘sir ko‘rsatish yo‘llari orqali amalga oshiriladigan harakat», deb ta‘rif beriladi. «Axborot urushi» atamasi birinchi marotaba AQSh harbiy doiralarida 1991- yilda qo‘llanila boshlandi. Mazkur masala bo‘yicha dastlabki rasmiy hujjat AQSh mudofaa vazirining 1992-yil 21-dekabrda «Axborot urushi» nomli direktivasini keltirish mumkin². Biroq 1948-yil 18-avgust kuni AQSh Milliy xavfsizlik kengashining «Rossiyaga qarshi urushda AQSh ning maqsadlari» deb atalgan 20/1 raqamli direktivani qabul qilgan edi. Mazkur sana AQSh ning SSSR ga nisbatan axborot urushi boshlangan sana hisoblanadi³.

Xalqaro maydonda kechayotgan mafkuraviy kurashlarni tahlil etib aytish mumkinki, axborot qurollarini qo‘llash strategiyasi faqat hujumkor tabiatga ega. Boz ustiga, kurashning qo‘qqisidan, ogohlantirishsiz boshlanishi va ko‘pincha yashirin tarzda davom etishi har soniya hushyor bo‘lishga undaydi. Masalaning ya‘na bir chigal tomoni shuki ummon suvini to‘g‘on bilan to‘sib bo‘lmagani kabi dunyo miqyosida tarqatilgan axborot oqimini ham cheklovlar bilan to‘xtatishning iloji yo‘q.

Axborot hurujlarining eng yovuz va taxlikali shakli kishilar ongiga g‘oyaviy va mafkuraviy ta‘sir o‘tkazishdir. Shuning uchun ham "Mafkuraviy

¹ Tohirov O., Ashurova M., Farmonqulov B., Axborot xavfsizligini ta‘minlashda milliy g‘oyaning roli. // <http://www.iqbol.uz/cgi-bin/main.cgi?lan=u&raz=0&nom=96&id=1287>

² Grimak L. Informatsiologiya gipnoza // Prikladnaya psixologiya i psixanaliz. – 2000. - №2. - S.5-14; Yegorov A. eto doljen znat kajdiy. Negativnoye informatsionno-psixologicheskoye vozdeystviye // Jurnal prikladnoy psixologii. – 2002. - № 3. – S.52-55.

³ Containment. Documents of American Policy and Strategy 1945-1950. N.Y.: ed. by T. etcold and J. Gaddis, 1978.

poligonlar yadro poligonlaridan qudratlidir" degan fikr ko'p bor o'rtaga tashlagan edi.

O'zbekistonda jamiyatimizga yot bo'lgan g'oyalarning kirib kelishiga qarshi mukammal tizimli kurash olib borish maqsadida, axborot kommunikatsiya tizimlarini takomillashtirish hamda jahon ommaviy axborot vositalarini, internet tizimini nazorat qilish bo'yicha muayyan ishlar amalga oshirilmoqda¹.

Ma'lumki, har bir axborot tizimiga (jumladan, insonga ham) o'zaro bog'liq bo'lgan uch masala – obektiv borliqni ifoda etuvchi axborot resursini shakllantirish, ushbu axborot resursini zararli bo'lgan ichki va tashqi tajovvuzlardan himoyalash, tashqi muhit bilan o'zaro foydali va xavfsiz axborot almashinuvini tashkillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, axborot xavfsizligini ta'minlashda uning manbaalarini aniqlash, baholash va bashorat qilish, bu borada davlat siyosatini ishlab chiqish, davlat hokimiyati organlari va axborot xavfsizligini ta'minlash boshqarmalari faoliyatini muvofiqlashtirish mamlakat milliy manfaatlarining axborot sohasidagi milliy manfaatlarining kafolatli ta'minlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tayanch so'z va iboralar

Axborot havfsizligi, axborot texnologiyalari, globallashuv, globallashuv, inson ongi va qalbi uchun kurash, madaniy globallashuv, mafkuraviy immunitet, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi, internet

Takrorlash uchun savollar

1. Bugungi kunda axborot xavfsizligining dolzarb ahamiyat kasb etishining omillari nimada?
2. Globallashuv sharoitida ommaviy axborot vositalari roli qanday?
3. Axborot tizimida internet qanday o'rin tutadi?
4. Axborot xavfsizligini ta'minlashning dolzarb muammolari nimalarda?
5. Axborot xavfsizligini ta'minlashda ta'lim tizimi oldidagi vazifalar nimalardan iborat?

¹ Tohirov O., Ashurova M., Farmonqulov B. Axborot xavfsizligini ta'minlashda milliy g'oyaning roli. // <http://www.iqbol.uz/cgi-bin/main.cgi?lan=u&raz=0&nom=96&id=1287>

7-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. 1996 yil O'zbekiston axborot vositalari tarixida qanday ulkan yangilik yuz berdi?
  - A. AQShda joylashgan jahonning yirik kompyuter tizimi "Internet" bilan aloqa o'rnatildi
  - B. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'grisida" gi qonunni qabul qildi
  - C. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi "Jurnalistik faoliyatni himoya qilish to'g'risida"gi qonunni qabul qildi
  - D. "Ommaviy axborot vositalari to'g'risi-dagi" qonun qabul qilindi
- 2... – muayyan kuchlar tomonidan kishilar ongi va qalbiga yot g'oyalarni singdirish maqsadida ularning hissiyotlari, e'tiqodi va tuyg'ulariga ta'sir etishning mafkuraviy omillaridan, jamiyat turmush tarzi va mentalitetdagi o'zgarishlarni amalga oshirish uchun unga moddiy, ma'naviy, ruhiy ta'sir o'tkazishning noan'anaviy va noxolis usullaridan foydalanish asosida siyosiy maqsad va muddaolarni amalga oshirish majmuasi
  - A. Axborot xuruji
  - B. kommunizm
  - C. fundamentalizm
  - D. shovinizm
3. Islom xalifaligini tiklash asosida musulmon xalqlarni yagona imperiyaga birlashtirish qoyasini ilgari surayotgan zararli oqim nomini aniqlang.
  - A. Komunizm
  - B. Shovinizm
  - C. Diniy ekstremizm
  - D. Naturalizm
4. Globallashuvni ta'min etuvchi vositalar?
  - A. Internet
  - B. Milliy adabiyot
  - C. Milliy qadriyatlar
  - D. Tarixiy meros
5. «Tolerantlik» nima?
  - A. Burchga sodiqlik
  - B. Oila tinchligi
  - C. Yurt osoyishtaligi
  - D. Dinlararo totuvlik
6. Diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni yanada kuchaytirish masalasi Harakatlar strategiyaining faysi bandida ko'rsatilgan?
  - A.1.3.
  - B.2.2.
  - C.4.4.
  - D.5.2.
7. «Alloh –dilda, qo'l - ishda bo'lsin» («Dilba-yor. dastba kor») o'zasini ilgari so'rgan mutafakkir kim?
  - A. Axmad Yassaviy
  - B. Imom al-Buxoriy

C. Baxovuddin Naqshband D. Hoja Ahrori Vali

8. «Avesto» soʻzining maʼnosi nimani anglatadi?

A. Yulduz B. Qatʼiy qonunlar

C. Toʻgʻri yoʻl D. Toʻrt unsur

9. ... - jahonda roʻy berayotgan gʻoyaviy jarayonlar, mavjud mafkura shakllari, ularning mohiyati, maqsadlari va oʻzaro munosabatlari bilan bogʻliq holat, xususiyat va faoliyatini yaxlit tarzda aks ettiruvchi tushuncha

A. Dunyoning mafkuraviy manzarasi

B. Siyosiy munosabatlar

C. Birolyar tizim D. globallashuv

10. ... - muayyan guruh maqsadlariga erishish yoʻlida soxta maʼlumotlardan foydalanish asosida ijtimoiy fikrni chalgʻitish maqsadida qoʻllaniladigan usul va vositalar tizimi

A. Dezinformatsiya B. globallashuv

C. Mafkuraviy boʻshliq D. mafkura

8-§. DINLARARO MUNOSABATLARNING GLOBALLASHUVI

REJA

1. Dinning madaniyat fenomeni sifatida oʻziga xos xususiyatlari.
2. Oʻzbekistonda davlat va diniy tashkilotlar oʻratasidagi munosabatning asosiy tamoyillari.
3. Jahon dinlari haqida umumiy maʼlumot.
4. Globallashuv sharoitida diniy soha rivojining xususiyatlari.
5. Globallashuv sharoitida dunyo diniy manzarasining oʻzgarib borish xususiyatlari.
6. Diniy va umuminsoniy qadriyatlarning taʼsirlashuvi.

1. Dinning madaniyat fenomeni sifatida oʻziga xos xususiyatlari.

Jamiyat hayotining turli sohalarini qamrab olgan globallashuv jarayoni din sohasini ham chetlab oʻtgan yoʻq. Bu jarayonning globallashuvi baʼzan oʻziga xos keskinlikni, turli toʻqnashuvlarning kelib chiqishiga sabab boʻlmoqda. Oʻzbekiston turli millat va diniy konfessiyalar yashaydigan makon hisoblanadi. Turli milliy va diniy jamoalar oʻrtasida ahillikni taʼminlash muhim ahamiyat kasb etadi. "Jamiyatimizda hukm surayotgan oʻzaro doʻstlik va

hamjihatlikni yanada rivojlantirish, qaysi millat, din va eʼtiqodga mansubligidan qatʼi nazar, barcha fuqarolar uchun teng huquqlarni taʼminlash eʼtiborimiz markazida boʻladi. Ularning oʻrtasiga nifoq soladigan ekstremistik va radikal gʻoyalarni tarqatishga Oʻzbekistonda mutlaqo yoʻl qoʻyilmaydi¹.

Har qanday din kishilarning eʼtiqodiga tayanadi. Eʼtiqod soʻzi arabcha boʻlib «yeʼtaqada» soʻzidan olingan, mazmuni ishonch, komil ishonch demakdir. Insonning oʻz oldida turgan maqsad va gʻoyalarning haq ekanligiga ishonishi. Din ham kishilar eʼtiqodining bir koʻrinishi sanaladi.

Din – arabcha soʻz boʻlib, mulk, hukm, hisob, jazo, tadbir, boʻysunish, itoat qilish, ibodat, yoʻl tutish, eʼtiqod qilish kabi keng maʼnolarni bildiradi. Qurʼoni karimda ham «Din» turli maʼnolarda 100 dan ortiq marotaba ishlatilgan. Yuqoridagilardan koʻrinadiki, dinda bir tomondan Allohning mulki, hukmi, qiyomatdagi hisob-kitobi, osiy bandalarini (gunohkorlarni) jazolashi, tadbir qilishi mavjud. Ikkinchi tomondan dinda bandaning boʻysunishi, itoat qilishi, ibodati, parhezkorligi (gunoh ishlardan saqlanishi), Alloh koʻrsatgan yoʻlni tutishi, eʼtiqod qilishi kabilar bor. Bular esa din Alloh bilan bandalari orasida boʻlishi kerak boʻlgan aloqalarning toʻplami ekanligi kelib chiqadi.

Din toʻgʻrisidagi diniy taʼlimotlarda dinning kelib chiqishi va rivojlanishi ilohiyot nuqtai nazaridan izohlanib kelinadi. Jumladan, Alloh oʻzi yaratgan insonning tabiatini bilganidan va uning oʻzi yaratgan bu dunyoda qanday yashab oʻtishi uchun eng yaxshi yoʻlni koʻrsatib, unga dinlarni yuborib turgan. Inson jamiyati sodda boʻlgan davrda Alloh din hukmlarini ham sodda qilgan. U insoniyatni asta-sekin tarbiyalab oʻstira borib ilohiy dinni ham mukammalashtira borgan. Bir dinning vazifasi bitgandan soʻng uning hukmini bekor qilib, oʻrniga hukmlari mukammalroq boʻlgan keyingi dinni yuborgan. Oʻzi yuborgan yangi dindan oldingi dinni esa amaldan qoldirgan. Insoniyat kamoliga yetganda Alloh islom dinini – oxirgi, mukammal va boqiy din qilib yuborgan. Diniy adabiyotlarda dinlarni ilohiy-samoviy va sohta dinlarga boʻlib koʻrsatiladi. Alloh tomonidan insonlar ichidan paygʻambar tanlab olib, u orqali diniy taʼlimotlar bandalariga yetkazilgan boʻlsa, bunday dinlar ilohiy boʻladi. Baʼzi manbalarda hozirgi kunda yahudiylilik (iudaizm), nasroniylik (xristianlik) va islom ilohiy dinlar hisoblanadi. Qolgan dinlar odamlar tomonidan yaratilgan sohta, qalbaki dinlar deb qaraladi.

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yoʻlimizni qatʼiyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga koʻtaramiz – Toshkent: "Oʻzbekiston" NMTU, 2017 - 138 b.

Shunday qilib diniy nuqtai nazarga ko'ra din – ilohiy, g'ayri tabiiy kuchlarga, xudoga, payg'ambarlarga, farishtalarga, muqaddas kitoblardagi bayonlarga, ohiratga, butun yaxshi va yomonlik, ezgulik va yovuzlik yaratganning irodasi bilan bo'lishiga ishonmoqlik, shayton va iblislardan saqlanishdir.

Din – insonning muqaddas ilohiy kuch – Xudo mavjudligiga asoslangan ongli dunyoqarashi, hissiyoti, e'tiqod qilish va hatti-harakatlar majmuidir. Qisqacha aytganda din – bu inson irodasidan yuqori turuvchi zotga iymon (ishonch) keltirish, kuchga e'tiqod qilish demakdir.

Ilmiy dinshunoslik nuqtai nazaridan din – tabiat, jamiyat, inson va uning ongi, yashashdan maqsadi hamda taqdiri insoniyatni bevosita qurshab olgan tabiatdan tashqarida bo'lgan, uni yaratgan, ayni zamonda insonlarga birdan-bir «to'g'ri», «haqiqiy» hayot yo'lini ko'rsatadigan va o'rganadigan ilohiy qudratga ishonch va ishonishni ifoda etadigan qarash, ta'limotdir.

Din masalasida mavjud xalqaro meyor (normalar). Vijdon erkinligi ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u mazmun-mohiyatiga ko'ra quyidagilarni bildiradi: har kimning o'z e'tiqodiga ko'ra, mazkur jamiyatdagi mavjud ijtimoiy meyorlarni buzmaganda holda vijdoni buyurganicha yashash, ishlash imkoniyati. Bunda dinga munosabat masalaning bir tomoni hisoblanadi. Siyosiy jihatdan esa unga demokratiya ko'rinishlaridan biri sifatida qaraladi. Yuridik nuqtai nazardan vijdon erkinligi insonning asosiy shaxsiy huquqlari sirasiga kiradi va demokratik erkinliklardan biri hisoblanadi.¹ Ko'rinadiki vijdon erkinligi zahirida shaxsning huquqi, demokratiya, adolatparvarlik va insonparvarlik kabi katta ijtimoiy-siyosiy, huquqiy va ahloqiy tushunchalar yotadi. Hozirgi vaqtda vijdon erkinligi demokratiyaning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Biz bu o'rinda vijdon erkinligini fuqarolarning din erkinligi nuqtai nazaridan izohlashni maqsad qilib qo'yganimiz. Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar masalasi barcha davlatlarning ijtimoiy hayotida muhim va shu bilan birga murakkab masalalaridan biri bo'lib kelgan.

Bu masalada xalqaro meyorlarga kelsak, BMT ning Ustavidan tortib, barcha xalqaro hujjat va shartnomalarda, dunyoviy davlatlarning Konstitutsiya va qonunlarida vijdon erkinligi masalasi o'z ifodasini topgan. 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan «Inson huquqlari umumiy jahon deklaratsiyasi»ga muvofiq har bir inson erkin fikrlash, vijdon va din erkinligi huquqiga ega. Bu

¹ Qarang. Islom: ensiklopediya. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. –T.: 2004, 63-bet.

huquq o'z dini va e'tiqodini o'zgartirish erkinligini, diniy ibodatlarni bajarishda va diniy marosimlarda yakka tartibda va odamlar bilan birgalikda qatnashish erkinligini o'z ichiga oladi.

«Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt» ning 18-moddasida esa «Din yoki e'tiqodga sig'inish erki qonunda belgilab qo'yilgan va jamoat havfsizligini saqlash, tartib, sixat-salomatlik va ahloq-odobni saqlash uchun, ayni vaqtda boshqa shaxslarning asosiy huquqlari va erkinliklarini saqlash uchun zarur bo'lgan cheklashlargagina nozil bo'ladi», - deb ta'kidlangan.

Din va vijdon erkinligi to'g'risida xalqaro hujjatlardagi yana bir muhim masala, turli dunyoqarash va e'tiqodda bo'lgan kishilar o'rtasidagi, davlat, din, diniy tashkilotlar bilan davlat o'rtasidagi munosabatlarning amalda huquqiy ta'minlanishini ham nazarda tutadi.

O'zbekistonda vijdon erkinligining konstitusion kafolatlanishi. Din erkinligi nuqtai nazaridan vijdon erkinligi - bu fuqarolarning u yoki bu dinga e'tiqod qilish yohud hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 31-moddasida qayd etilganidek, «Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi».² Dindor bo'lish yoki bo'lmaslik, o'zi xohlagan dinga ishonish yoki hech qaysi dinga ishonmaslik har kimning shaxsiy ishi. Bu huquq O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 31-moddasida qonun bilan mustahkamlangan.

Vijdon erkinligining kafolatlari ko'p qirralidir. Bu – avvalo dinlarning va diniy tashkilotlarning davlatdan ajratilganligi; barcha fuqarolar uchun ularning dinga e'tiqod qilish yoki qilmasligidan qat'iy nazar maorif va madaniyat maskanlari eshiklarining ochiqqligi; maktabning dindan va diniy tashkilotlardan ajratilganligi; dindorlarning diniy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan sharoitlarning yaratib berilganligi va boshqalardan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev bu borada olib borilayotgan ishlarga to'xtalar ekan shunday ta'kidlagan edi: «Ma'lumki, vijdon va e'tiqod erkinligi, turli millat vakillarining huquqlari keng kafolatlanib, diniy bag'rikenglik muhiti mustahkamlanmoqda.

Hozirgi vaqtda diyorimizda 130 dan ziyod millat va elat vakillari o'zaro hamjihat yashamoqda, 16 ta konfessiyaga mansub diniy tashkilotlar erkin

² O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston, 2003, 8-bet.

faoliyat yuritmoqda¹. Albatta bunday muhitni, undagi ijtimoiy barqarorlikni asrab-avaylash ustuvor vazifa hisoblanadi.

2. O'zbekistonda davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabatning asosiy tamoyillari. O'zbekiston Respublikasining din va diniy tashkilotlar bilan munosabati, O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi tegishli moddalarida aks etgan Vijdon erkinligi, shuningdek «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida» qonun xalqaro hujjatlardagi talablarga mos tuzilganligi bilan ajralib turadi.

O'zbekiston Respublikasining Asosiy Qonuniga asosan, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida" gi Qonunga asosan, umuman olganda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan diniy siyosatning asosiy tamoyillari quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. O'zbekiston Respublikasida din davlatdan ajratilgan. O'zbekiston Respublikasida diniy tashkilotlar va davlat organlarining faoliyati o'zaro aralashmaslik asosida amalga oshiriladi.

2. Diniy e'tiqodlarni fuqarolarning yoki ular uyushmalarining xususiy ishi deb tan olinadi;

3. Davlat turli dinlarga e'tiqod qiladigan va ularga e'tiqod qilmaydigan fuqarolar, turli dinlarga mansub diniy tashkilotlar o'rtasida o'zaro murosa va hurmat o'rnatilishiga ko'maklashadi, diniy aqidaparastlik hamda ekstremizmga, munosabatlarni qarama-qarshi qo'yish va keskinlashtirishga, turli konfessiyalar o'rtasida adovatni avj oldirishga qaratilgan xatti-harakatlarga yo'l qo'ymaydi.

4. Ta'lim tizimining dindan ajratilganligi. Ta'lim tizimining o'quv dasturlariga diniy fanlar kiritilishiga (bundan diniy ta'lim muassasalari mustasno) yo'l qo'yilmaydi. O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining dunyoviy ta'lim olish huquqi, ularning dinga bo'lgan munosabatidan qat'i nazar, ta'minlanadi;

5. Dindan buzg'unchilik maqsadlarida foydalanishga yo'l qo'yib bo'lmasligini e'tirof etish. O'zbekiston Respublikasida diniy ruhdagi siyosiy partiya va boshqa jamoat birlashmasining, respublikadan tashqarida tuziladigan diniy partiyalar vakolatxonalari va filiallarining tashkil etilishiga hamda faoliyatiga, siyosiy partiyalar va siyosiy maqsadlarni ko'zlovchi boshqa jamoat birlashmalari faoliyatida diniy tashkilotlarning ishtirok etishiga, shuningdek ularga moliyaviy yoki boshqa yordam ko'rsatishiga yo'l qo'yilmaydi.

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017. - 138 b.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, dinga va diniy tashkilotlarga munosabat tubdan o'zgardi. Bu o'zgarishlarning mohiyatini va ahamiyatini teran anglab yetmoq uchun sobiq Sho'ro davrida dinga va diniy qadriyatlarga nisbatan bo'lgan salbiy munosabatni bilish bizni o'ylash va fikr yuritishga, mustaqillikning qadrini anglashga yo'llaydi. Mustaqillik tufayli O'zbekiston fuqarolari uchun tom ma'nodagi vijdon erkinligi ta'minlandi.

Milliy va diniy qadriyatlarimiz qayta tiklandi va tiklanmoqda. Jumladan Ramazon va Qurbon xayitlari 1990-yildan boshlab har yili ommaviy ravishda, emin-yerkin bayram sifatida nishonlanib kelinmoqda. Diniy-ma'rifiy sohada Imom Buxoriy, Imom Motrudiy, Imom at-Termiziy, Bahouddin Naqshband, Burhoniddin Marg'inoniy va boshqa ulug' mutafakkirlarimizning yubileyleri o'tkazildi.

Mustaqillik tufayli respublikamiz fuqarolari Haj safariga borish, muqaddas qadamjolarini ziyorat qilish imkoniga ega bo'ldilar. O'tgan yillar davomida xalqimizning ma'naviy boyligi bo'lgan noyob manbalarni tizimli o'rganish yo'lga qo'yildi. Mustaqillik yillari dinning jamiyatdagi mavqei tiklandi, barcha diniy uyushmalarga, mazhab va jamoalarga qonun doirasida ochiq va dahsiz faoliyat imkoniyati yaratildi.

3. Jahon dinlari haqida umumiy ma'lumot. Milliy, irqiy mansubligidan qat'iy nazar, butun yer yuzi bo'ylab yoyilgan dinlarni jahon dinlari deb atash keng tarqalgan. Ularga jumlasiga hozirda xristianlik, islom va buddaviylik dinlarini kiritish mumkin. Bugungi kunda xristianlik jahonning 200 dan ortiq mamlakatida tarqalgan bo'lib, unga taxminan 2 milliard kishi e'tiqod qiladi. Islom dini jahonning 174 ta davlatida tarqalgan bo'lib, 1.6 milliard kishi e'tiqod qiladi. Buddaviylik dini esa jahonning 86 ta davlatida tarqalgan bo'lib 800 million kishi e'tiqod qiladi.

Zamonaviy musulmon olami. Aholisining ko'pchiligini musulmonlar tashkil etadigan mamlakatlarning geografik va etnomadaniy tavsifi haqida gap borar ekan ko'proq Osiyo va Afrika mamlakatlariga murojat etishga to'g'ri keladi. Chunki yer yuzida istiqomat qilayotgan musulmonlarning uchdan ikki qismi Osiyo davlatlariga, o'ttiz foizi Afrika davlatlariga to'g'ri keladi. Musulmon jamoalari mavjud bo'lgan davlatlarning 40 dan ziyodida musulmonlar aholining ko'pchiligini tashkil etadi.

Aytib o'tilgan hududlarga xos geografik va etnomadaniy xususiyatlar, ularda islom dinining o'rni va ahamiyati masalalari keng qamrovli bo'lgani bois ularga xos ayrim umumiy va xususiy jihatlar haqida ma'lumot berish maqsadga

muvofig hisoblanadi. O'zining bir qator xususiyatlariga ko'ra musulmonlar yashayotgan mamlakatlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Arabiston, Shimoliy Afrika va Old Osiyodagi musulmon davlatlari. Mazkur mintaqada joylashgan davlatlar hayotida islom dini muhim mavqeni egallab kelmoqda. Bu mintaqada bir paytlar arab halifaligi tarkibida bo'lib, halifalik davrida islomni qabul qilgan: Arab davlatlari, Iroq, Eron, Turkmaniston, O'zbekiston va sh.k.

2. Janubiy-Sharqiy Osiyodagi musulmon davlatlari. Ma'lumki bu hudud arab halifaligi tarkibiga qo'shib olinmagan. Hududga islomning kirib kelishi bir necha o'n, yuz yillar davomida nisbatan tinch kechdi. Islom savdo aloqalari, ma'rifiy vositalar orqali targ'ib qilindi va qator musulmon davlatlari tarkib topdi: Indoneziya, Malayziya, Nepal, Bangladesh va sh.k.

3. Musulmonlar sezilarli darajada ko'proq bo'lgan davlatlar- Rossiya 24%, Hindiston 18%,

4. Musulmonlar kam bo'lgan davlatlar-YEI, Lotin Amerikasi va sh.k.

AFRIKA. Yaqin Sharq mamlakatlaridan farqli ravishda Afrika davlatlari aholisi turli tillarda gaplashuvchi va turli dinlarga e'tiqod qiluvchi millat, elat va qabilalardan iborat. Ba'zi ma'lumotlarga qaraganda Afrikada 850 ga yaqin etnik va lingvistik guruh mavjud. Qit'aning shimoliy qismi uzoq yillar davomida avval Arab halifaligi tarkibida, so'ngra Usmoniylar qo'l ostida bo'lganligi bois asosan musulmonlardan iborat. Tropik Afrika aholisining to'rtidan bir qismi islomga e'tiqod qiladi.

Mazkur hududdagi mamlakatlar ichida islom diniga e'tiqod qiluvchilar soni jihatidan Nigeriya birinchi o'rinda turadi. Mamlakat aholisini asosan sunniylik yo'nalishida e'tiqod qiladigan musulmonlar, xristianlar va mahalliy an'anaviy dinlarga e'tiqod qiluvchilar kabi uchta katta konfessional guruhga bo'lish mumkin. Separatizm muammosini hal etish maqsadida mamlakat 19 shtatga bo'linsada diniy va etnik ixtiloflar uchrab turadi. Senegal aholisining 80 foizini musulmonlar tashkil etadi. Aholisining ko'pchiligini musulmonlar tashkil etadigan mamlakatlardan yana biri Uganda hisoblanadi.

G'arb dunyosida islom. Islom dunyodagi eng yosh dinlardan biri bo'lsada unga e'tiqod qiluvchilar soni, shuningdek u tarqalgan hudud yil sayin kengayib bormoqda. Buni aholisining asosiy qismi musulmon bo'lmagan o'lkalarda ham islomga e'tiqod qiluvchilar soni ortib borayotganida ko'rish mumkin. Hozirgi kunda AQSh da 10 million, Fransiyada 6 million, Germaniyada 3.5 million, Angliyada 1.5 million, Italiyada 1 million atrofida

musulmonlar yashashadi. Yevropa Ittifoqi buyicha 15 millionga yaqin musulmon bo'lsa, ularning soni 2040-yilga borib 40 millionga yetishi taxmin qilinmoqda.

4. Globallashuv sharoitida diniy soha rivojining xususiyatlari.

Diniy globallashuv bir tomondan, vijdon erkinligi va bag'rikenglik tamoyillari asosida dinlararo sog'lom muloqotning intensivlashuvi, diniy ong va madaniyatning rivojlanishi, ikkinchi tomondan, diniy niqob ostidagi g'arazli kuchlar hamda soxta diniy oqimlar faoliyatining kuchayib borishidan iborat murakkab va ziddiyatli hodisa hisoblanadi. Diniy jarayonlar globallashuvining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil etishning dolzarbligi bir qator omillar bilan belgilanadi. Bular nimalardan iborat:

Birinchi, globallashuv sharoitida faqatgina siyosiy, iqtisodiy jarayonlar emas, ma'naviy jarayonlar ham keskin ta'sirga uchramoqda. Siyosiy, iqtisodiy, mafkuraviy, demografik, axborot-texnologik sohalar kabi diniy globallashuv ham alohida fenomen sifatida tadqiqotlar doirasiga aylandi.

Ikkinchi, sobiq ittifoqning yemirilishi, shu bilan birga olib borilgan ateistik siyosatning barham topishi bilan yangi tashkil topgan mustaqil davlatlarda milliy va diniy qadriyatlar qayta tiklana boshladi. Madaniyatlararo o'zaro ta'sir kuchaymoqda.

Uchinchi, jamiyat hayotida diniy globallashuv jarayoni chuqurlashib bormoqda. Bu jarayonda tezkor internet tizimi, yuksak texnologiyalar orqali jahon dinlari o'rtasida o'zaro ta'sirning kuchayishi, diniy tashkilotlar sonining ortib borishi, adabiyot, OAV, mavzuga oid filmlar yaratilishi kabi hodisalar muhim o'rin tutadi.

To'rtinchi, keyingi yillarda diniy ta'lim jahon miqyosida yuqori sur'atlar bilan o'smoqda. Bu jahonning bir qator hududlarida dinga qo'yilgan to'siqlarning bekor qilinishi, diniy e'tiqodning qayta faollashuvi, diniy qadriyatlarining qayta tiklanishi, diniy ma'rifatga bo'lgan munosabatning o'zgarishi, bir qator diniy o'quv yurtlarining barpo etilishi bilan bog'liq. Biroq ayni damda diniy ekstremistik ruhdagi oqimlarning faollashuvi ham shu jarayon bilan bir qatorda sodir bo'lmoqda. Bu diniy ta'lim sohasi rivojlanishining xususiyatlarini tahlil zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Beshinchi, axborot texnologiyalarining keskin yuksalishi diniy mazmundagi ma'lumotlarni, xabarlarini global masshtabda keng yoyilishini ta'minlamoqda. Diniy axborot inson va jamiyat hayotining muhim resursi bo'lib qolmoqda. Ushbu texnologiyalar orqali berilayotgan turli vayronkor

mazmundagi diniy-mafkuraviy tazyiqlardan himoyalaniş tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oltinchidan, din niqobi ostidagi vayronkor xatti-harakatlar shu yo'nalishdagi ziddiyatlarning avj olishiga sabab bo'lmoqda. Bularning barchasi globallashuv sharoitida diniy soha rivojining o'ziga xos xususiyatlarini keng tadqiq etishni taqozo etadi.

5. Globallashuv sharoitida dunyo diniy manzarasining o'zgarib borish xususiyatlari. Fanning, ilmiy bilishning qimmati uning kelajakni bashorat qila olish xususiyati bilan belgilanadi. Din istiqboliga doir futurologik masalalar dunyoviy jamiyat to'g'risidagi g'oyalarning rivojlanib borishi bilan shakllangan sekulyarlashuv konsepsiyalarida o'z aksini topib kelmoqda. Ushbu yo'nalishdagi barcha qarashlar uchun asosan taraqqiy etgan mamlakatlarda dinning jamiyat hayoti sohalariga ta'sirining tobora pasayib, dunyoviylikka asoslangan hayot tarzining mustahkamlanib borishi haqidagi g'oya umumiy hisoblanadi. Sekulyarlashuvga bag'ishlangan nazariyalarda dinlarning taqdiri bilan bog'liq masalalar yuzasidan tahliliy mulohazalarga e'tibor beradigan bo'lsak tabiiy ravishda, insoniyat istiqbolida diniylikdan dunyoviylik o'tib, rivojlanib boruvchi jamiyat qurilishi modeli ustuvor bo'lishi to'g'risidagi xulosa ilgari suriladi.

Globallashuv sharoitida mazkur muammo ijtimoiy-falsafiy fanlarning asosiy mavzularidan biriga aylandi. Har bir fan doirasida dinning ijtimoiy-tarixiy mohiyati, istiqboli bilan bog'liq masalalar o'ziga xos yondashuv asosida tadqiq etiladi. Izlanishlar din futurologiyasiga doir ilgari surilayotgan qarashlar asosan bir nechta muhim masalalar doirasida ishlab chiqilayotganini ko'rsatmoqda.

Ulardan biri – din o'zining avvalgi ijtimoiy maqomini yo'qotib, jamiyatga bo'lgan ta'sir kuchi pasayib borishi bilan bog'liq masala hisoblanadi. Mutaxassislar tahlillar asosida jamiyatdagi sekulyar jarayonlarning natijasi dinga ta'siri kuchli bo'lgan ikki soha – fan va siyosatning rivojlanishiga bevosita bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Ma'lumki, hozirda sekulyarlashuvning kuchayib borayotgani va uning zamonaviy jamiyatning xarakterli xususiyatiga aylanib ulurgani, din, an'anaviy ravishda uzoq ming yilliklar mobaynida bajarib kelgan funksiyalarni endilikda to'liq bajara olmasligi haqidagi fikrlar keng tarqalgan. Darhaqiqat, voqelik diniy mansublik bilan boshqa ijtimoiy rollar o'rtasida muayyan tafovut mavjudligini ko'rsatmoqda. Birgina, dinidan qat'iy nazar barcha fuqarolarning

teng huquqliligi to'g'risidagi dunyoviy jamiyat qoidasi bunga misol bo'la oladi. XVIII—XIX asrlarda huquqiy darajada namoyon bo'lgan ushbu sekulyar tamoyil keyinchalik ijtimoiy darajalarga ham tatbiq etildi.

Biroq, bunday holat ulkan ma'naviy kuch – dinning inson, ijtimoiy guruh, jamiyat hayotida barcha joylarda ham sust rol o'ynayotgani haqidagi xulosaga asos bo'la olmaydi, albatta.

Bir guruh olimlar sekulyarlashuvning dinni jamiyatga ta'sir kuchini tobora susaytirib, yo'q bo'lishigacha olib boradigan ortga qaytmas jarayon tarzida talqin etadilar. Ikkinchi guruhga mansub mutaxassislar fikricha esa, sekulyarlashuv – bu, faqat dinning shaklan o'zgarishini ifodalaydigan jarayon bo'lib, o'z umrini o'tab bo'lgan diniy e'tiqod shakllari o'rniga yangilarining paydo bo'lishi va shu tariqa dinning jamiyatdagi ahamiyatining saqlanib qolishini anglatadigan jarayon hisoblanadi. Boshqacha aytganda, ikkinchi guruh olimlari sekulyarlashuvni yangilangan shakllarda dinlarning jamiyatdagi o'rnini hatto, kengayishiga olib keladigan tabiiy, sog'lom jarayon sifatida tushunadilar.

Sekulyarlashuv nazariyalarining yana bir yo'nalishi kelajakda dinning fan, ratsional tafakkur, dunyoviy ahloq meyorlari tomonidan jamiyat hayotidan siqib chiqarilishi haqidagi futurologik qarashlar tizimini ifoda etadi. Mutaxassislar ushbu nuqtai nazarni hozirda din istiqbollari bilan bog'liq masalalar tahlilida ustuvor bo'lib turganini e'tirof etadilar. Unga ko'ra, fan va jamiyatning savodi o'sib borgan sari dinning roli tobora pasayib boradi.

Yana bir ilmiy oqim sekulyarlashuvni dinning evolyusiyasi va ijtimoiy o'zgarishlar natijasida boshqa shakl va ko'rinish kasb etib borishi bilan bog'liq futurologik g'oyalarni ilgari suradi.

Ma'lumki, zamonaviy dinshunoslik fani talqinlariga ko'ra, sekulyarlashuv tufayli din o'zgarib boradi, biroq, u o'z ahamiyatini yo'qotmay, insonlar hayotida boshqacha tarzda namoyon bo'ladi. Jamiyat differentsiatsiya yo'li orqali taraqqiy etadi va din o'zining avvalgi "muqaddas timsol" sifatidagi ahamiyatini yo'qotib, ijtimoiy hayotning sohalaridan biriga aylanadi. Diniy e'tiqod tobora xususiy xarakter kasb etadi. Shuning uchun, kelajakda sotsial institut sifatida dinning davlat, huquq, iqtisodiyot, ta'lim kabi sohalarga nisbatan ta'sir kuchi tobora susayib boradi.

Umuman olganda, Kontdan so'ng ko'plab jamiyatshunos olimlar fan-texnika taraqqiyoti natijasida dinning zaiflashib borishi to'g'risidagi fikr-mulohazalarni ilgari surdilar.

Globalashuv sharoitida G'arb va Islom munosabatlari. G'arb va islom dini o'rtasidagi munosabatlar havas bilan qaraydigan holatda emas. G'arb va islom o'rtasidagi munosabatlar qarama-qarshiliklarga, paradokslarga, kolliziyalarga boy. Bugungi Islom dunyosi G'arbg'a nisbatan umuman ishonchsizlik bilan munosabatda bo'lishmoqda. Bu ishonchsizlikga nisbatan ularda tegishli jiddiy asoslar, xulosalar mavjud. Ma'lumki G'arbiy Osiyo va Shimoliy Afrikaning musulmon davlatlari (asosan arab davlatlari) yaqin o'tmishda G'arb kapitalistik va imperialistik tizimining mustakamlakasi sifatida siyosiy, iqtisodiy azob – uqubatlar girdobiga tortilgan edi. Ayrim musulmon davlatlari bugungi rivojlangan Yevropa davlatlariga nisbatan o'z adovatlarini, g'arazlarini turlicha ko'rinishlarda ochiq namoyish ham etishmoqda. O'ziga xos "qasos" olishning keng tarqalayotgan turlaridan biri bo'lib terror maydonga chiqmoqda. O'z navbatida G'arb ham "Berlin devori" qulaganidan keyin xalqaro maydonda islom omilini o'zning asosiy raqibi sifatida ko'rmoqda. Ikkinchi jahon urushidan keyingi mustaqillik davrida musulmon davlatlarining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga turli vositalar bilan to'sqinlik qilishga harakat qilmoqda. O'z navbatida musulmon davlatlari, tashkilotlari o'z ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotini yuksaltirmasdan, oyoqqa turib olmasdan turib eski ginalarni, adovatlarni ro'kach qilib o'z xatti-harakatlari bilan G'arbn'i tahlilida ushlab turishga intilmoqda. Radikal ruxdagi ekstremistik kuchlar G'arbg'a ta'sir etishning eng ta'sirchan vositasi sifatida terrorni qo'llashmoqda. Ikkinchi tomondan G'arb musulmon dunyosini jahon hamjamiyati oldida sharmanda qilish uchun islomni terror bilan aynanlashtirmoqda, dindagi bir qator qadriyatlarni qadrsizlantiruvchi turli kliplar, multimediyalar yaratib xalqaro saytlarga joylashtirishmoqda va o'z navbatida G'arbning musulmon zamonaviy sivilizatsiyadan chetga uloqtirishga intilishining o'zi musulmon radikal guruhlarining terrorga o'tishga majbur qilmoqda.

S.Xantington tomonidan ilgari surilgan sivilizatsiyalar to'qnashuvi to'g'risidagi tezis AQSh tomonidan Iroqning okkupatsiya qilinishi sababli yana dolzarb mavzuga aylandi. Insoniyat buyuk dinlardan "baxt retsepti" ni izlashi sababli mafkuralar o'tmishga qoladi. Yuksak darajadagi sivilizatsiyaning barqaror rivojlanishi, yashovchanligi uning boshqa sivilizatsiyalarga nisbatan murosasiz, agressiv bo'lishiga bog'liq.

Yuqoridagi tegishli ko'rsatmalar asosida ish yuritish G'arbning amaliy harakatlarida ko'zga tashlanadi. G'arbning turli xil ta'sir etish vositalari qurollanish vositalari, kurash metodikasi amalda islomning tub mohiyatiga

qaratilmagan. Aksincha bu dinning asl mohiyatini buzish, undagi qadriyatlarni soxtalashtirish, ijtimoiy ongda noto'g'ri tasavvurni hosil qilishga qaratilgan. Boshqacha aytganda islomni bugungi Qur'onga, sivilizatsiyaga, fanga, sog'lom fikrga qarshi qo'yish, zamonaviy rivojlanish jarayonlaidan chekkada qoldirishga intilishdir. Musulmon dunyosini shu kabi turli vositalar bilan zamonaviy sivilizatsiyadan chekkaga surilmasa, ularning rivojiga to'sqinlik qilinmasa ular o'zlarining katta tabiiy zahiralari, imkoniyatlariga tayanib, ularni ishga solib yetakchi mamlakatlarga aylanishlari ehtimoldan xoli emas. Albatta G'arb bu jarayonga e'tiborsizlik bilan qaramaydi. Aynan shu bois G'arb islomni zamonaviy sivilizatsiyaga qarshi qo'yish taktikasini ishga solmoqda. Bu taktikani amalga oshirishning usullaridan biri islom dunyosi ichidagi bir-biriga qarama-qarshi guruhlar topish, ularning g'oyaviy-mafkuraviy sohadagi kelishmovchiliklaridan ustamonlik bilan foydalanish hisoblanadi. Buni Yaqin Sharq misolida ko'rish mumkin.

Bipolyar tizim davrida G'arbning sharqiy kommunizmga qarshi kurashda aynan islom omilidan unumli foydalandi. Bunga sabab Moskvaning dindan xoli jamiyat barpo etishga intilishi, ateistik siyosat yurgizishi edi. 1991-yilga kelib sotsialistik tizimning qulashi, bipolyar tizimning tugashi, mafkuraviy qarama-qarshilikning yemirilishi natijasida vaziyat butkul o'zgardi. AQSh G'arbiy Yevropaning madadi bilan ilk bor musulmon davlatiga – Iroqqa qarshi urush boshladi. Kechagi ittifoqdosh bo'lmish jihod "ritsarlari" G'arbning ashaddiy dushmaniga aylandi.

Iroq va Shom Islom Davlati – ISHiD (IGIL-Islamskoye gosudarstva Iraka i Levanta) tashkil etilishi G'arbning musulmon dunyosiga nisbatan tutgan siyosatining o'ziga xos aksi deyish mumkin. ISHiD 2006-yilda Iroq va Suriya hududlarining bir qismida tashkil etildi. Davlat lideri Abu Bakr al-Bag'dodiy hisoblanadi. Shtab-kvartirasi Suriyaning Rakka shahrida joylashgan. Uning tashkil etilishida "Al-Qoida" bo'limlari, shuningdek yana o'n bitta radikal ruhdagi islomiy guruhlar faol ishtirok etishdi. Norasmiy manbalarda keltirilishicha Saddam Huseyn armiyasining (Iroqning sobiq prezidenti) zobitlari ham ko'ngilli sifatida ishtirok etishgan. Bugungi kunda ISHiD shariat asosida boshqariladigan Yevropaga jiddiy havf solayotgan yarim real kvazidavlat hisoblanadi. AQSh ning birinchi raqamli dushmani "Al-Qoida" emas ISHiD bo'lib qoldi. ISHiD o'z faoliyati davomida "Al-Qoida" faoliyatini chuquq tahlil etgan holda uning xatolarini takrorlamaslikka harakat qilmoqda: tolerantlikni ifoda etuvchi mavhum ta'limotlarni emas an'anaviy islomni

qo'llab-quvatlamoqda; Forsdagi islomiy tashkilotlar bilan (shialardan tashqari) harbiy ittifoqda bo'lishga harakat qilmoqda; Suriya muholifati bilan kelishuv yo'lini tutdi va sh.k. E'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar yuqori malakali kadrlarni ishga taklif etish avj olgan. Pentagon ma'lumotlariga qaraganda har oyda o'rtacha 1000 nafardan ortiq mutaxassis ko'ngilli sifatida tashkilotga qo'shilmogda. Jahonning 80 ta davlatidan kelgan ko'ngillilar jangarilar safini to'ldirmogda. ISHiD jangarilari soni MRB (AQSh) ma'lumotlariga qaraladigan bo'lsa 20-31.5 ming atrofida, FSB (Rossiya) ma'lumotlarida 30-50 ming atrofida. Jangarilar oddiy o'qotar qurollardan tortib jangovar samolyotlargacha ega. Daromad manbalarini quyidagilar tashkil etadi: bosqinchilik; noqonuniy savdo; garovga olish; banklarni egallash; xususiy investorlar yordami va sh.k. Endilikda bu tahdidni bartaraf etish hamkorlikni talab etmogda. Aytib o'tganimizdek bu hodisa bitta islomiy tashkilotning ishi emas.

6. Diniy va umuminsoniy qadriyatlarning ta'sirlashuvi. Dinning globallashuvi bu jamiyatni, insoniyatni dinsizlashtirish degani emas. Yaqin Sharq, O'rta Sharq musulmon davlatlari buni xuddi shu tartibda qabul qiladi. Madaniyatlarining o'zaro ta'siri uzoq asrlar davomida davom etib keldi. Lekin bu ta'sir keyingi o'n yilliklarda shu darajada kuchaydiki, bu ta'sirni ifodalash uchun globallashuv atamasi is'temolga kiritildi.

O'zlarini vatanparvar, millatparvar deb hisoblovchi ko'pgina davlatlardagi milliy, diniy ruhdagi tashkilotlar, jamiyatlar globallashuv jarayonini milliy qadriyatlarning yemirilib borishiga, ma'naviy merosning yo'qolib borishiga, diniy qadriyatlarning yo'qolib borishiga, din sekulyarlashuviga asosiy sababchi sifatida qarashadi. Shu bois ular bu jarayondagi o'zgarishlarning aybdori sifatida globallashuvni kuchli tanqid ostiga olishadi. Lekin jahonda uzoq davom etgan ijtimoiy siyosiy jarayonlarning tahlili bu fikrni shubha ostiga oladi. Yevropada diniy isloh etish bilan bog'liq qarashlar, harakatlar Reformatsiya asriga borib taqaladi: diniy tashkilotlar ustidan davlat nazorati; universitetlar ustidan cherkov nazoratini bekor qilish, fuqarolik va nikoh va sh.k. Bunday jarayon XX asrning ikkinchi yarmida ayniqsa kuchaydi. Urush keyin G'arbiy Yevropaning barcha davlatlari ijtimoiy-siyosiy hayotning ko'pgina sohalarida sekulyarlashuv amalga oshirildi. Globallashuvsiz dunyoviy, demokratik qadriyatlarga asoslangan fuqarolik jamiyati barpo etishga o'tildi. G'arbiy Yevropadan farqli ravishda Sharqiy Yevropa davlatlarida dinga qarshi sekulyarlashuv emas, butun bir ateistik jang boshlab yuborildi. G'arbda inson

erkinliklari oliy qadriyat deya e'lon qilindi. Inson xohishlari, ehtiyojlari cheki yo'q. Natijada insonning o'tmishga munosib vorisi bo'lish, zamonning munosib farzandi bo'lish, kelajakning ma'naviy otasi bo'lish singari ma'suliyatli vazifalari ortga chekindi. Milliy-ma'naviy qadriyatlarning, diniy qadriyatlarning vorisi, tashuvchisi, ijodkori bo'lmay qoldi.

XX asr voqeligi dinning xalqlar hayotida o'z o'rnini saqlab qolsada, unga bir qator omillar o'z ta'sirini ko'rsatdi. Shunday bo'lsa-da, bu boradagi ayrim holatlarga to'xtalish, maqsadga muvofiq.

Birinchidan, demokratik tartiblarning ustuvorlashib borishi natijasida, aksariyat davlatlarda din rasmiy mafkura sifatida maqomini yo'qotdi. Din va davlat alohida sohalariga ajratildi. Diniy bag'rikenglik tamoyillari umuminsoniy qadriyat darajasiga ko'tarilib, yagona hudud va mintaqalarda turli din va konfessiyalarning birgalikda hayot kechirishlari oliy demokratik qadriyat sifatida rasmiylashdi.

Ikkinchidan, demokratik sharoit vijdon erkinligi to'g'risidagi qonun-qoidalarning joriy etilishiga sabab bo'ldi. Bu ham dinning umumjamiyat, umumdavlat miqyosdan xususiy darajadagi masalalar qatoridan joy olishini ta'minladi. Bugungi kunda fuqarolar diniy e'tiqodidan qat'i nazar teng huquqlarga ega.

Yuqoridagi ikki jihat so'nggi ikki yuz yil mobaynida diniy hayotda yuz bergan eng muhim o'zgarishlar hisoblanadi. Zero, "din va davlat", "din va jamiyat" kesimida olib qaralganda, ushbu ikki yo'nalishda sodir bo'lgan o'zgarishlar diniy asosda kechadigan boshqa barcha jarayonlarning sababi sifatida namoyon bo'ladi.

Ayni paytda, dinning davlat ishlaridan ajratilishi va vijdon erkinligi tamoyilining joriy etilishi dinning jamiyat hayotida tutgan o'rnining zaiflashuvi emas, balki takomillashuvi, insoniyat ma'naviy madaniyatining yuksalib borayotganini anglatishini ham alohida ta'kidlash joiz.

Din istiqbollariga doir qarashlari bilan tanilgan yana bir olim E.To'ffler (1928-y) hisoblanadi. U o'zining 1980-yilda e'lon qilingan va katta shov-shuvlarga sabab bo'lgan "Uchinchi to'lqin" nomli kitobida tobora soni ko'payib borayotgan turli xil diniy oqim va harakatlar faoliyatining diniy hayot barqarorligiga asosiy tahdid sifatida olib qaraydi. Uning fikricha, an'anaviy diniy tizimlar sog'lom asoslarda, ilmiy tahlillar orqali chinakam diniy ta'limotlar mazmunini yanada teranroq ochib berish va ularni tizimli targ'ibot qilib borishlari zarur. Shundagina, asil maqsadlari mavhum bo'lgan turli diniy

harakatlarning avj olishining oldi olinadi. Toffler shakllanib kelayotgan global diniy manzarani "spiritual tovarlar bozori" deb ataydi. Olim talqiniga ko'ra, ushbu bozorda individual va ijtimoiy ehtiyojlarning keng spektri uchun ko'plab diniy mazmundagi aqidalar va diniy-mistik amaliyot shakllari taklif etiladi. Ayni paytda, Tofflerning bunday soxta diniy g'oyalardan buzg'unchilik maqsadlar yo'lida, masalan, terrorizm va davlat tizimini vayron qilish kabi ishlarda foydalanish xavfining ham katta ekanini ta'kidlagani e'tiborga molik.

O'tgan asrning oxirida dunyoga mashhur bo'lgan yana bir futurologik qarash amerikalik olim S.Xantingtonning "Sivilizatsiyalar to'qnashuvi" konsepsiyasidir. Umuman olganda, so'nggi yillarda, G'arbda diniy, madaniy, sivilizatsiyaviy tafovutlar xalqlar o'rtasidagi ziddiyatlarning manbai ekani to'g'risidagi fikr-mulohazalar, qarashlar rivojlanib borganini ta'kidlash joiz. Ushbu konsepsiya ham shular jumlasidandir.

Ma'lumki, amerikalik olim insoniyat istiqbolida asosiy ziddiyat va qarama-qarshiliklar sivilizatsiyalarning kesishuv chizig'ida sodir bo'lishini bashorat qiladi va diniy, madaniy farq va xilma-xillik bunda ustuvor omil ekanini ta'kidlaydi.

Xalqlar o'rtasidagi diniy, milliy, maishiy va boshqa farqlar o'z-o'zicha qonli urush, ziddiyatlarga sabab bo'lmaydi. Balki, siyosiy kuchlar tomonidan ularning mazmunining bo'rttirilishi, bir yoqlama talqin qilinishi natijasida, soxta, ratsional asoslardan uzilgan vayronkor g'oya va mafkuralar yaratiladi va ommaga turli yo'llar bilan singdiriladi. Masalan, fashizm, rasizm, shovinizm, diniy ekstremizm kabi mafkura va amaliyot shakllarining paydo bo'lishi va rivojlanish tarixiga nazar tashlasak ham, ular siyosiy kuchlarning subyektiv harakatlari natijasida paydo bo'lgani ma'lum bo'ladi. Zero, u yoki bu millatning oliy irq ekani yoki bo'lmasa, hozirgi davrda xalifalik barpo etish uchun real imkoniyatlarning mavjudligi hech bir sog'lom ilmiy-falsafiy konsepsiyada isbotlanmagan. Sirasini aytganda, diniy tafovutlar obektiv xarakterga ega, biroq, urush va ziddiyatlar zamirida subyektiv omillarning ta'siri hal qiluvchi ahamiyatga ega.

"Sivilizatsiyalar to'qnashuvi"ni o'ylab topilgan nazariya deyish mumkin. Chunki jahonda mavjud sivilizatsiyalar milliy, diniy va boshqa tafovutlarga qaramasdan, birgalikda tinch-totuv yashashlari ham mumkin.

Sirasini aytganda, voqelik din insonlar hayotida o'z ta'sir kuchini nafaqat saqlab kelayotgani, balki ko'p hollarda uning ahamiyatini kuchaytib borayotganini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, bu G'arb va Sharq jamiyatlariga tatbiqan

olib qaralganda, yaqqol ko'zga tashlanadi. Zero, sekulyarlashuv umuminsoniy hodisa bo'lsa-da, makon nuqtai nazaridan xususiy holat kasb etishini ham unutmazlik zarur. Zero, masalan, din Sharq jamiyatlari, xususan, xalqimiz ma'naviy hayotining ajralmas qismi sifatida doimo rivojlanib kelmoqda. Albatta, siyosiy omillar tufayli dinning ta'qib ostiga olinishi bu borada muayyan darajada depsinishlarga sabab bo'ldi. Biroq, mustaqillik tufayli din ijtimoiy-tarixiy maqomi siyosiy-huquqiy asoslarda qayta tiklandi. Yurtimizda nafaqat, islom dini, balki boshqa konfessiyalar faoliyati uchun ham birdek shart-sharoitlarning yaratilgani fikrimizga dalil bo'la oladi.

Bir so'z bilan aytganda, bugungi kunga kelib, din avvallari bo'lgani kabi insoniyat hayotida muhim o'rin tutadi. Diniy hayot istiqboli bilan bog'liq masalalar bo'yicha turli-tuman yondashuvlar bo'lsa-da, bizda: ma'naviy hayot bor ekan, din uning muhim tarkibiy qismi sifatida rivojlanib boraveradi, degan xulosani bayon etish uchun yetarli asoslar mavjud.

Insoniyat bugungi kunga kelib fikrlar va qarashlar xilma-xilligi (plyuralizm), hurfikrlilik, teng huquqlilik sharoitlarida hayot kechirmoqda. Shu ma'noda, individda o'z ma'naviy hayotini tashkil etish uchun ulkan imkoniyatlar mavjud. Biroq, empirik kuzatishlar, tizimli tahlil dinning ma'naviy hayotning ajralmas qismi bo'lib qolishi haqidagi xulosa chiqarishga imkon bermoqda. Dinning istiqboli bilan bog'liq qarashlarning qanday xarakterga ega bo'lishidan qat'i nazar, masalasini teran anglab yetgan har qanday futurolog insoniyat kelajagini diniy omildan ayri holda tasavvur etmasligi aniq.

Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning xalqaro siyosiy-huquqiy asoslari. O'zbekiston davlati istiqlolning tarixan qisqa, ammo g'oyat sarmazmun yillari davomida SH.Mirziyoyevning bevosita rahbarligida adolat ustivorligiga asoslangan erkin, demokratik, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati barpo etishga yo'naltirilgan "Harakatlar strategiyasi" ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Markaziy Osiyoda barqarorlik tayanchi bo'lgan O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy yuksalishiga, hafsizligi va barqarorligiga ochiqdan-ochiq tahdid solayotgan din niqobi ostidagi ekstremistik kuchlar, fundamentalistlar, separatchilar va xalqaro terrorchilar, o'ta havfli jinoyatchilar, ularning eng ashaddiyarlari qo'shni Tojikiston va Afg'aniston davlatlarida uya qurib, dunyoning turli burchaklaridagi ashaddiy terrorchi hamtavoqlarining moddiy va mafkuraviy madadiga tayangan holda yurtimiz sarhadlarini buzib o'tishga urinmoqdalar.

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov 1993-yili Birlashgan Millatlar Tashkilotni bosh Assambleyasining 48-sesiyasida so'zlagan nutqida halqaro jinoyatchilik, ayniqsa uning o'ta xafli ko'rinishi hisoblangan xalqaro terrorizm hamda narkobiznesga qarshi kurashda dunyodagi tinchliksevar davlatlar kuchlarini birlashtirish va muvafiqlashtirish tashabbusi bilan chiqqan edi. Xalqaro terrorizm va diniy ekstremizmning oxirgi yigirma yil davomida tobora xavfli tus olib, kuchayib borayotganligi jahonda jinoyatchilikning keskinlanuviga ta'sir etdi.

Hozirda terrorchilik miqyosi kengayishi xafi yanada yaqqalroq ko'zga tashlanmoqda. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, terrorchilar yadroviy, kimyoviy va biologik qurollardan ham jinoiy maqsadlarni amalga oshirishda foydalanish bilan tahdid qilishlari mumkin. Shuningdek, ular insonning hayoti va sog'lig'iga bevosita ta'sir etmagan holda kompyuter tarmoqlaridan ham jinoiy qilmishlari yo'lida foydalanib, harbiy harakatlarni boshlash niyatida ekanligi ma'lum.

Kompyuter tizimi yordamida terrorchilik harakati sodir etish (kiberterrorizm) hisoblash markazlari, tibbiyot sohasi va harbiy bazalarni boshqarish, bank va boshqa moliyaviy tarmoqlarni izdan chiqarishga mo'ljallangan. Davlat muassasalari va boshqalarga zarba berish, iqtisodiy zarar yetkazish, ba'zi bir katta aeroportlardagi aloqa tarmoqlarini ishdan chiqarish behisob kishilar o'limiga sabab bo'lishi mumkin. Terrorchilarning xatto kosmosdagi texnikaviy asboblarni qo'lga kiritib, ulardan ham jinoiy maqsadlarda foydalanish imkoniyatlari borligi ehtimoldan xoli emas.

Keyingi yillarda sodir qilinayotgan terrorchilik jinoyatlarining ko'pchiligi zamirida siyosiy maqsad yotishi aniqlangan.

Terrorchilikka va terrorchilik harakatlariga asoslangan jinoiy faoliyatlarning gurkirashiga narkotik moddalar bilan noqonuniy oldi-sotdi qilish, juda katta miqdorda boylikka ega bo'lish maqsadida shahslarni garov sifatida tutqinlikda saqlash, qo'poruvchilik, reket, shaxslarning sog'lig'i yoki mulkiga jiddiy zarar yetkazish kabi jinoyatlarning sodir etilayotgani ham madad bo'lmoqda.

Terrorchilik kabi jinoyatlar XX asrning mahsuli emas, bu jamiyat taraqqiyotiga yo'ldosh jinoyatlardan biridir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, bu yuridik atama, «terrorchilik» deb yuritila boshladi. XX asrning 30-yillarida Yevropadagi qator davlatlar va sobiq Ittifoq olimlari hamkorligida terror yoki terrorchilik aktini jinoyat huquqi fanining dolzarb muammosi

tariqasida o'rgana boshladilar. Shu davrdan boshlab, terrorchilik muammosi aks ettirilgan qator xalqaro hujjatlar ishlab chiqildi va qabul qilindi.

Terrorchilikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlik zarur ekanligi haqidagi birinchi xalqaro hujjat «Terrorizm to'g'risida ogohlantirish va uning oldini olish» deb nomlangan va u 1937-yilda Davlatlar Ittifoqi tomonidan o'tkazilgan xalqaro konferensiyada muhokama qilingan. II jahon urushi arafasida o'tkazilganligi bilan tarixda o'chmas iz qoldirgan mazkur konferensiyada terrorchilikning oldini olish va bartaraf etish choralarini ko'rish masalasining muhokama qilinishiga o'sha davrda Yevropa davlatlaridagi ayrim rahbarlar va siyosiy arboblarga nisbatan terrorchilik aktlari sodir etish hollarining ko'payganligi turtki bo'lgan. Konvensiyada xalqaro terrorchilik akti tushunchasi, uning obekti, jinoyat subyekti masalari bayon etilgan.

Ushbu hujjatda ekstradatsiya, ya'ni bir davlat fuqarosi yoki fuqaroligi bo'lmagan jinoyatchi jismoniy shaxsning ikkinchi bir davlatga berilishi haqida ham alohida qoida mavjud.

Bu muhim hujjat 24 davlat tomonidan imzolangan bo'lsada, ratifikatsiya qilinmagan, undan amaliyotda foydalanish chorasi ko'rilmagan. Shunga qaramasdan bu konvensiya o'tgan asr davomida terrorchilik bilan bog'liq siyosiy-huquqiy muammolarni hal etishda asos bo'lgan bir qator ko'p tomonlama xalqaro hujjatlarning qabul qilinishiga turtki bo'ldi. BMT tomonidan davlatlarning terrorizmga qarshi o'zaro hamkorlikda, bahamjihat, birgalikda qat'iy kurashini tashkil etishni ko'zda tutgan qator konvensiyalar qabul qilingan.

Xulosa, O'zbekiston Respublikasining terrorchilikni bartaraf qilish bilan bog'liq faoliyati:

Birinchidan, terrorchilikning har qanday ko'rinishlarga zarba berish, shuningdek unga qarshi kurash taktikasini o'zgartirish masalasini ko'rib chiqish. Sh.Mirziyoyevning BMT 72-sessiyasidagi nutqida dunyoda terrorizm tahdidlari ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi asosan kuch ishlatish yo'li bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganiga hamjamiyat fikrini qaratib o'tdi. Bu jarayonni baholar ekan Yurboshimiz shunday deydi: «Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning

ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir¹;

Ikkinchidan, terrorchilikni qo'llab-quvvatlayotgan davlatlarga qarshi jahon hamjamiyati bilan hamkorlikda kurashni davom ettirish;

Uchinchidan, Xalqaro terrorchilarni jazolash mexanizmidan to'liq foydalanish va terrorchilikka qarshi kurashda boshqa davlatlarga ko'maklashish kabi prinsiplar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Zero, bu borada aniq chora-tadbirlar belgilab, javobgarlikning muqarrarligi ta'minlanmasa, xalqaro terrorizmga qarshi kurashda samarali natijalarga erishib bo'lmaydi.

Tayanch so'z va iboralar

inson ongi va qalbi uchun kurash, IShiD, Islom konferensiyasi tashkiloti, islom fundamentalizmi, islom ekstremizmi, kosmopolitizm, liberalizm, mafkuraviy immunitet, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi, fanatizm, fundamentalizm, xalqaro valyuta fondi, hizbut – tahrir, hokimiyatning globallashuvi, ekstremizm,

Takrorlash uchun savollar

1. Dinning madaniyat fenomeni sifatida o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
2. O'zbekistonda davlat va diniy tashkilotlar o'rtasidagi munosabatning asosiy tamoyillari?
3. Globallashuv sharoitida diniy soha rivojining xususiyatlari nimada?
4. Globallashuv sharoitida dunyo diniy manzarasining o'zgarib borish xususiyatlari qanday namoyon bo'lmoqda?
5. Xalqaro vaziyatga tahdid solayotgan diniy tashkilotlar haqida nima bilasiz?
6. Sh.Mirziyoyev BMT 72-sessiyasidagi nutqida terrorga qarshi kurash borasida qanday g'oyalarni ilgari surdi?

8-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. Hizbut-Taxrir al-Islomiya diniy tashkiloti asoschisi kim?
A. Shayx Taxiyyiddin Nabaxoniy B. Sulton Boyazid Yildirim
C. Muxammad Iles D. Xoji Abdulla

¹ Sh Mirziyoyevning BMT 72-sessiyasidagi nutqidan.

2... Shanxay hamkorlik tashkiloti tarkibida mintaqaviy antiterror ijroiya qo'mitasining tashkil etilishi xalqaro tarrorizm va diniy ekstremizmga qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etadi. Uning qo'mita binosi qaysi shaharda joylashgan?

A. Toshkent B. Pekin C. Oстана D. Moskva

3. Islom xalifaligini tiklash asosida musulmon xalqlarni yagona imperiyaga birlashtirish qoyasini ilgari surayotgan zararli oqim nomini aniqlang.

A.Komunizm B.Shovinizm C. Diniy ekstremizm D.Naturalizm

4. Quyida keltirilgan diniy mafkuralardan qay biri milliy asosga ega?

1.Zardushtiylik 2. Konfutsiylik 3. Iudizm 4. Moniylik 5. Islom

A. 2,3 B. 3,5,6 C. 3,4,5 D. 1,3,55. «Tolerantlik» nima?

A. Burchga sodiqlik B. Oila tinchligi

C.Yurt osoyishtaligi D. Dinlararo totuvlik

6. Diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni yanada kuchaytirish masalasi Harakatlar strategiyaining faysi bandida ko'rsatilgan?

A. 1.3. B.2.2. C.4.4. D.5.2.

7. «Alloh –dilda, qo'l - ishda bo'lsin» («Dilba-yor, dastba kor») oyasini ilgari so'rgan mutafakkir kim?

A.Axmad Yassaviy

B. Imom al-Buxoriy

C.Baxovuddin Naqshband

D.Hoja Ahrori Vali

8. «Avesto» so'zining ma'nosi nimani anglatadi?

A. Yulduz

B. Qat'iy qonunlar

C. To'g'ri yo'l

D. To'rt unsur

9. Diniy tolerantlik nima?

A. Xilma-xil diniy e'tiqodga ega bo'lgan kishilarning bir zamin, bir vatanda, oliyjanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va xamjixat bo'lib yashashni anglatadi

B. Turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotning belgilaydi, tinchlik va barqarorlikning kafolati bo'lib xizmat qiladi?

C. Murosa falsafasi bo'lib, xilma xil fikrlar va qarashlarga ega bo'lgan, turli millat, irq va dinga mansub shaxs va guruxlarning umumiy maqsad yo'lidagi xamjixatligini ta'minlaydi

D. Inson onggi va tushunchalari tizimida hayot xaqidagi falsafiy, siyosiy xuquqiy, diniy, estetik, axloqiy, badiiy, kasbiy qarashlarini maqsadli shakllantirish jarayondir

10. Jamiyat, xalq va davlatlarning tanazzuliga sabab bo'ladigan, qayriinsoniy maqsadlarga xizmat qiladigan vayronkor qoyalarga nimalar kiradi?

- A. jaqolatparastlik, aqidaparastlik   B. mifologik, falsafiy, ilmiy
C. diniy, dunyoviy, falsafiy   D. mifologik, diniy, dunyoviy

9-§. MIGRATSIYA JARAYONLARINING GLOBALLASHUVI

Reja:

1. O'zbekiston aholisining tabiiy va migratsion harakatlari.
2. Aholi migratsiyasi.
3. Xalqaro aholi migratsiyasi va uning sabablari.
4. Aholi migratsiyasini o'rganishga ilmiy yondashuvlar
5. Aholi migratsiyasining oqibatlari.

1. O'zbekiston aholisining tabiiy va migratsion harakatlari. Aholining turli etnik birlashmalari sifatida shakllanish jarayonida tabiiy, iqtisodiy, kundalik turmush tarzi bilan bir qatorda aholi migratsiyasi ham muhim rol o'ynaydi. Aholining yangi bir etnik birlashmalar sifatida namoyon bo'lishi uning tabiiy harakatini o'z ichiga olsa, migratsiya bu aholining hududiy harakatidir.

2018-yil yanvar holati bo'yicha O'zbekistonda doimiy o'rtacha aholi soni 32 million kishini tashkil etdi. Shundan 49 foizi qishloq joylarida yashaydi. Mustaqillik yillarida aholi soni 13 mln. kishidan ziyodga ko'payib, o'rtacha yillik mutlaq miqdori 550-600 ming kishini tashkil etadi.

Keyingi chorak asr davomida aholi ko'payishi faqat tabiiy o'sish, ya'ni tug'ilganlarning o'lganlar sonidan yuqoriligi (promil hisobida) hisobiga yuz bermoqda. Undan oldingi yillarda esa, tabiiy o'sish bilan birga migratsion o'sishning, ya'ni boshqa davlatlardan ko'chib keluvchilar hisobiga ham hissasi katta bo'lgan.

Mustaqillik yillarida respublikada tabiiy o'sish ko'rsatkichining pasayib borayotganligi kuzatiladi. Masalan, 1991-yilda aholi soni har ming kishi hisobiga 28,3 taga ortgan bo'lsa, bu ko'rsatkich 2006-yilda 15,6 tani tashkil

etdi. Aytish mumkinki keyingi yillarda tabiiy o'sishning umumiy koyeffitsenti 12.3 taga qisqardi.

Migratsiya aholi soniga, uning milliy tarkibiga va turli ijtimoiy guruhga xos aholi shakllanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Ma'lumki, O'zbekiston qadimda Buyuk ipak yo'lida joylashganligi, Chor Rossiyasining va sho'rolar tuzumining Turkistonda olib borgan xalqlarni aralashirib yuborishdek mustamlakachilik siyosati va qolaversa, respublikamizning boy tabiiy resurslarini o'zga xalqlar tomonidan bosib olishga urinishlar kabi tarixiy voqealar bu yerga ko'plab yevropalik (asosan rus) xalqlarning ko'chib kelishiga qulay sharoit yaratdi. Dastlab xalqlarni aralashib yashashiga, ularni hududlar bo'yicha ko'chirishga Makedoniyalik Aleksandr urinib ko'rgan edi. Bu davr tariximizda ellinizm davri deb nom oldi va salkam uch yuz yil davom etdi. Kushon, Eftallar Turk hoqonligi davrida ham turli xalqlarning Markaziy Osiyoga ko'chib kelishi turlicha tarzlarda namoyon bo'ldi. Arab halifaligi davrida aholini bir hududdan ikkinchi bir hududga yoppasiga ko'chirish amalga oshirilmasada, xalqlarning halifalik bo'ylab erkin harakat qilishi ta'minlandi. Markaziy Osiyo hududiga asosan madrasada ta'lim olgan din targ'ibotchilari yuborildi. Bularning barchasi O'zbekistonda aholi soniga ta'sir etib, ular sonining miqdoriy o'zgarishi va etik tarkibi turlicha bo'lishiga sabab bo'ldi. Xususan, Rossiya Turkistonni bosib olgunga qadar aholining etnik tarkibi deyarli tub xalq vakillaridan bo'lgan. Mavjud statistik manbalarga ko'ra, 1872-yilda aholining milliy tarkibida mahalliy millatlar ulushi 99,8 %ni tashkil etgan. O'z-o'zidan ko'rinib turibdiki, o'sha davrda aholining etnik tarkibi deyarli bir xil bo'lgan. Lekin Rossiya Turkistonni bosib olgandan keyin ruslarning ko'chib kelish oqimi kuchaydi. Ruslarni Markaziy Osiyoga ko'chirish tashabbuskori Turkiston general-gubernatori Konrad fon Kaufman edi. Aynan uning xatti-harakatlari bilan 1875-yilda birinchi rus qishlog'i tashkil etildi. G'arbiy va Markaziy Rossiyadan ko'chib keluvchilar turli yo'llar bilan rag'batlantirildi; ko'chish bilan bog'liq harajatlar; soliqlardan ozod qilish; tekin tomorqa yerlari berish va sh.k. Shuningdek rus qo'shinida harbiy xizmatda bo'lganlar nafaqaga chiqqach shu yerdan hovli-joy bilan ta'minlandi. Albatta bu harakatlar o'z samarasini bermasdan qoldi. Ayniqsa 1890-1893-yillardagi iqtisodiy inqiroz ko'chib keluvchilar sonini yanada oshishiga sabab bo'ldi. 1897-yilda o'tkazilgan aholi ro'yxati ma'lumotlariga ko'ra, chetdan kelganlar ulushi 8,9%ni tashkil etdi. Vaholanki, bu ko'rsatkich 1872-yilda 0,2%ga teng edi.

Tashqaridan O'zbekistonga ko'chib keluvchi migrantlarning miqdori 1917-yildan keyin yana ham ko'paydi. Ikkinchi jahon urushi yillarida harbiy harakatlar ketayotgan hududlardan ko'plab yevropaliklar evakuatsiya qilindi. Yaponiya tomonidan Koreya bosib olingach tinch koreys aholisi Sovet davlatining Uzoq Sharqiga ko'chib o'tdi. Yaponiya bilan boshlanishi mumkin bo'lgan urush havfi bu aholini chegara atrofida ko'chirishni talab etardi. Ayni damda Sovet-Turkiya chegarasida yashayotgan mexeti turklariga, shuningdek Qrim tatarlariga nisbatan ishonchsizlik siyosati yuritildi. Natijada bu halqlarga Markaziy Osiyoga ko'chirildi. Ikkinchi jahon urushi davrida O'zbekiston aholisining etnik tarkibi 21 ta ko'paydi. Bundan tashqari 1966-yilda Toshkent zilzilasi talofatlarini bartaraf etish maqsadida Rossiya, Ukraina, Belorussiya davlatlaridan keluvchi yosh migrantlar oqimi yanada kuchaydi. Ularning bir qismi o'z yurtlariga ma'lum vaqtdan keyin qaytib ketgan bo'lsa, ma'lum qismi shu yerda qolib yashadilar. Bularning hammasi respublikada aholining etnik tarkibida keskin o'zgarish yasadi. Shu bilan birga mahalliy millatlarning turmush tarziga, ularning kiyinish va urf-odatiga, qadriyatlariga ta'sir ko'rsatdi.

Aholining bir joydan ikkinchi joyga ko'chib yurishiga avvalambor iqtisodiy-ijtimoiy omillar, jumladan ishsizlik, ya'ni ish qidirish, madaniy-maishiy sharoitdan qoniqmaslik, o'qish va boshqalar sabab bo'ladi. 1991-yilda sobiq Ittifoqning parchalanib ketishi sababli O'zbekistonda yashovchi nomahalliy millatlarning ko'pchiligi tarixiy vatanlariga qaytdilar. 1991-yildan keyingi davrda 1,5 million kishi ko'chib ketdi. Albatta, bu hol aholi soning o'sish sur'atlariga ham ta'sir ko'rsatdi. Mustaqillik yillarida jamiyat hayotining turli sohalarida boshlangan tub islohotlar tezda o'z samarasini bera boshladi. To'qsoninchi yillarning o'rtalaridan boshlab mamlakatda iqtisodiy-ijtimoiy vaziyatning barqarorlashuvi natijasida migratsiya hajmi ancha kamaydi.

Iqtisodiyotdagi islohatlarning chuqurlashuvi hamda bozor munosabatlarining shakllanishi qishloqdan shaharga bo'lgan migratsiyaning o'sishiga obektiv sharoit yaratdi. Lekin, buning uchun shahar joylar ham katta migratsion oqimini qabul qilishga «tayyor» bo'lishlari talab etiladi. Hozirgi kunda qishloqlardan asosan hech qanday malakaga ega bo'lmagan ishchilar kelmoqda. Shahardagi mavjud ish o'rinlari esa kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan kadrlarni talab etadi.

Hozirgi kunda eng dolzarb muammolardan biri qishloq joylarida ortiqcha ishchi kuchining to'planib qolishidir. O'zbekiston iqtisodiyotining hozirgi taraqqiyotida ishlab chiqaruvchi kuchlardan oqilona foydalanishning zarurligi,

kichik va o'rta shaharlarni har tomonlama rivojlantirishni taqozo etadi. Kichik va o'rta shaharlarda mahalliy hom-ashyo hisobiga yangi sanoat tarmoqlarini tashkil etish yoki xalq hunarmandchiligining umuman xalq iste'moli buyumlari ishlab chiqarishning xilma-xil tarmoqlarini rivojlantirish asosida yangi ish joylarini tashkil qilib, ortiqcha mehnat yoshidagi aholini ish bilan ta'minlash muammolsini ma'lum darajada hal qilish mumkin. Kichik va o'rta shaharlarda ishlab chiqarishni rivojlantirish hisobiga u yerga qishloq joylaridagi ortiqcha ishchi kuchlari jalb qilish maqsadga muvofiq bo'lur edi.

Aholini ish o'rinlari bilan ta'minlashni yaxshilashda, ularni nafaqat ish joyi ko'p bo'lgan xududlarga ko'chirib o'tishga yordamlashish, balki ishlab chiqarishni, jumladan sanoat tarmog'ining mehnatni ko'p talab qilib, hom-ashyo, suv va elektr energiyasini kam iste'mol etuvchi mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalarini, maishiy xizmat ko'rsatish sohalarini aholi zich joylashgan xududlarda keng ko'lamda rivojlantirishni amalga oshirish lozim.

2. Aholi migratsiyasi. Bugungi kunda har bir mamlakat uchun eng murakkab, dolzarb, qarama-qarshiliklarga boy muammolardan biri migratsion siyosat muammosi hisoblanadi. Sanoati rivojlangan mamlakatlarning, rivojlanish yo'liga o'tgan mamlakatlarning taraqqiyotida mehnat resurslari, tabiiy shart-sharoit, tabiiy zahiralari, yangi texnologiyalar bir qatorda ishchi kuchi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ishchi migrantlarning faqatgina son jihatdan emas sifat jihatidan tez sur'atlar bilan yuksalib bormoqda. Ular orasida yuksak aqliy mehnat sohiblari, muhandislar, dasturchilar, shifokorlar, yuristlar bo'lib, jamiyat hayotining turli sohalarida mehnat qilishmoqda. Migrantlarni ko'plab miqdorda qabul qilgan mamlakatlar bu imkoniyatdan o'z milliy manfaatlarini himoya qilishda, o'z milliy havfsizligini ta'minlashda, o'z milliy taraqqiyotini ta'minlashda, iqtisodiyotini yuksaltirishda, ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojini qondirishda, mamlakatdagi demografik vaziyatni barqaror ushlab turishda birdek foydalanishmoqda.

Migratsiya jamiyatning ijtimoiy hayotidagi o'ziga xos muhim voqelik bo'lib, ko'plab ijtimoiy fanlarning muhim tadqiqot obekti hisoblanadi. Afsuski, migratsion voqelik bugungi kunda jahon hamjamiyatida qanchalik muhim, dolzarb ahamiyat kasb etmasin uni alohida o'rganadigan mustaqil fan sohasi mavjud emas. Muammoga yagona yondashuv uslubining yo'qligi migratsiya jarayoning asosiy tushunchalari, bu jarayonning ishtirokchilari, migratsion xatti-harakatning yo'nalishlari, maqsadi, uning mohiyati va ahamiyati bilan bog'liq masalalarga kompleks yondashuvni taqozo etadi. To'g'ri 1989-yilda

M.B.Denisenko o'z tadqiqotida migratsion jarayonlar bilan bog'liq voqelikni ifoda etish uchun alohida fan sohasi – "Migratsiologiya"ni taklif etadi. Afsuski mualliflarning o'zlari migratsiologiyani deografik fanlarning asosiy yo'nalishi sifatida ilgari surishadi. Darhaqiqat, aholi migratsiyasi bilan bog'liq hodisalarni, ularning mazmun-mohiyatini, sabab va oqibatlari bilan bog'liq ma'lumotlarni demografiyaga doir qo'llanmalardan olish mumkin. Bu qo'llanmalarda bu mavzuga bag'ishlangan alohida bo'limlar, boblar mavjud. Ikkinchi tomondan esa migratsiologiyani demografik fanlarning tarkibiy qismi deyin qiyin, qaysiki ma'noda migratsion jarayonlar aholining ko'payishi, kamayishi bilan bog'liq jarayonga umummashtabda qaraganda ta'sir etmaydi. Shunday bu masala hozirgacha ochiq qolmoqda.

Migratsiya (lot-migratio-ko'chish) aholining ichki, tashqi sabablarga ko'ra bir mintaqadan, tumandan, viloyatdan, davlatdan ikkinchi bir hududga ishlash, yashash, o'qish maqsadida ko'chishini anglatadi. Migratsiyani amalga oshirilgan aholi toifasiga nisbatan migrantlar atamasi ishlatiladi. Odatda migratsiya tashqi- bir davlatdan, ikkinchi davlatga, qit'aga (yemigrantlar) va ichki – tumanlar, shaharlar, viloyatlar o'rtasidagi migratsiyaga (immigrantlar) bo'linadi. Buyuk Britaniya va Shimoliy Amerikadagi migratsiya jarayonlari masalasi bilan keng, har tomonlama chuqur shug'ullangan ingliz olimi Ye.Ravenshteyn migratsiya bilan bog'liq bir qator xususiyatlarni keltiradi: migratsiya odatda qisqa, yaqin masofalarga ko'proq amalga oshiriladi; markaz qanchalik yirik va yuksak rivojlangan bo'lsa u shu darajada migrantlar e'tiborini o'ziga jalb etadi; yirik sanoat markazlarining tashkil etilishi migratsion jarayonlarga turtki beradi; yirik savdo markazlari, transport kommunikatsiyalar rivojining migratsiyaga ta'siri; migratsiya asosiy sababi bo'lib iqtisodiy omillar hisoblanadi.

3. Xalqaro aholi migratsiyasi va uning sabablari. Xalqaro migratsiyada odatda tashqi ya'ni aholining u davlatdan bu davlatga davlat chegarasini kesib o'tib amalga oshiradigan ko'chishi nazarda tutiladi. Aholining muayyan hududda, bir davlat ichidagi ko'chishiga nisbatan migrantlar atamasi ishlatilsa, tashqi davlatlarga ko'chishiga nisbatan emigrantlar atamasi ishlatiladi. Aholining xalqaro migratsiyasi tahlil etilganida uning quyidagi turlari alohida tahlil etiladi:

Birinchidan, doimiy migratsiY. Migratsiyaning bu turidan maqsad migrantlar ularni qabul qiluvchi davlatga doimiy yashash maqsadida, ortga qaytmaslik sharti bilan amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, muvaqqat-doimiy migratsiY. Xalqaro kelishuvlarga asosan migrantning kasbi, yoshi, jinsi va qaysi mamlakatdan kelganiga qarab unga va mamlakatda 1 yildan – 6 yilgacha qolib yashashga ruhsat etiladi. Xalqaro statistik ma'lumotlarda bunday migrantlarga nisbatan "uzoq muddatlik emigrantlar va immigrantlar", "shartnoma asosidagi muddatli ishchilar", "doimiy mehnat - migrantlari" atamaları ishlatiladi.

Uchinchidan, mavsumiy migratsiY. Qisqa muddatli xarakterda bo'lib, yilning muayyan vaqtlarida qishloq ho'jaligidagi, xizmat ko'rsatish mavsumiy ishlarni amalga oshirish maqsadida amalga oshiriladi. Mavsumiy ishlarning keng tarqalgan turilaridan biri ko'chmanchi chorvachilik bo'lib G'arbiy Afrikada, Yaqin Sharqda ko'p uchraydi. Shuningdek mavsumiy migratsiyaning bu turiga muqaddas joylarga ziyoratlar ham kiradi.

To'rtinchidan, mayatnikli (borish-kelish) migratsiY. Qisqa muddatli ishlarni amalga oshirish maqsadida chegara hududlarda bir davlatdan ikkinchi bir davlatga kun davomida, kamdan-kam holatlarda hafta davomida bo'lib qaytish nazarda tutiladi. Migratsiyaning bu turi transport kommunikatsiyasining imkoniyatlari bilan G'arbiy Yevropa va Shimoliy Amerikada (AQSh-Kanada) keng tarqalgan.

Beshinchidan, nolegal migratsiY. Xalqaro qonuniy normalarga amal qilmagan holda, noqonuniy tarzda ikkinchi bir davlatga borib ish izlash nazarda tutiladi. Mehnat muhojirlarini odatda bunday yo'l tutishlariga qonuniy migrant maqomini olish borasidagi xatti-harakatlar bilan bog'liq moliyaviy harajatlar va vaqt muammosi majbur qiladi. Meksikadan AQSh ga yiliga chegarani noqonuniy tarzda bir milliondan ortiq odam kesib o'tadi. Shuningdek davlat chegarasini qonuniy tarzda kesib o'sada (turist, xususiy taklif bilan), keyinchalik ular nolegal mehnat migrantlari bo'lib qolishmoqda. Bu jarayon 1970-yillardan boshlab tez yuksalib bordi. Albatta, bunday migrantlar sonini aniqlash mushkul. Negaki, maxsus xizmat organlari odatda o'z hisobotlarida qo'lga tushgan nolegal mehnat migrantlari sonini keltiradi. AQSh da yashirin mehnat migrantlari 2 milliondan 15 milliongacha, Yevropada (Rossiya bilan birgalikda) bir milliondan besh milliongacha, Yaponiyada uch yuz mingdan bir milliongacha nolegal migrantlar mavjudligi taxmin etiladi. Bu jarayonning o'sib borish sabablari ko'p. Ulardan biri nolegal mehnat migranti tadbirkorlar uchun haq-huquqsiz, eng arzon ishchi kuchi ekanligi bilan baholanadi.

Qayd etib o'tilgan xalqaro aholi migratsiyasi turlari shartli, nisbiy xarakterda bo'lib ular bir-biri bilan uzviy bog'likda. Xalqaro aholi

migratsiyasining eng katta qismi mehnat migratsiyasiga to'g'ri keladi. Zamonaviy xalqaro aholi migratsiyasining xarakterli qonunuyati uning masshtablarining doimiy ravishda o'sib borishi bilan belgilanadi.

XIX asrda xalqaro migrantlari soni 28 millionni tashkil etib, ularni asosan Yevropadan Amerikaga borganlar tashkil etgan. 1815 -1990 yillar mobaynida faqatgina Buyuk Britaniyadan Amerika 13 million kishi emigratsiya ketgan bo'lsa, ularning 65 % i AQSh ga, 15 % i Kanadaga, 11 % i Avstraliyaga, 5 % i Janubiy Amerika davlailariga joylashgan. 1841-1900 -yillarda Germaniyani 4.9 million kishi tark etgan. Ularning Asosiy qismi AQSh ga joylashgan. 1876-1900 -yillarda Italiyani tark etgan 3.9 million migrantning asosiy qismi Argentina, Braziliya va AQSh ga borib joylashadi. Aholining tashqi migratsiyasi XX asrning birinchi yarmida ham davom etdi. XIX asrdagi aholi migratsiyasidan o'zining yo'nalishlari, masshtabi bilan farq qildi. 1900-1939-yillarda Yevropani 28.6 million kishi tark etdi. Ularning aksariyati ingliz mustamlakalariga joylashdi. Ayni dam reyemigratsiya (yemigrantlarning o'z xohishlari bilan fuqarolikni tiklagan holda o'z vatanlariga qaytishi) darajasi oshib bordi. Mahalliy xalq vakillarining yevropalikalarga dushmanona munosabatda bo'lishi, ishonchsizlik bilan qarashi, milliy ozodlik harakatlarining kuchayib borishi, mustamlakachilik tizimining yemirila borishi bunga sabab bo'lib xizmat qildi.

1940-yillardagi aholi migratsiyasi harbiy harakatlar ya'ni ikkinchi jahon urushi bilan bog'liq bo'ldi. Yevropada natsizmning kuchayib borishi tinch aholining o'z yashash joylarini tashlab chiqishga majbur qildi. Tinch aholi birinchi galda ayollar, bolalar tinch joy izlab ketishga majbur etildi. Ularning bir qismi O'zbekistonda panohtopdi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda G'arbiy Yevropa, AQSh, Kanada, Avstraliya migrantlar e'tiborini o'ziga tortadigan makonga aylandi. Ilk bor Yevropa turli mamlakatlarni migrantlar bilan ta'minlaydigan hududdan, migrantlarni qabul qiladigan hududga, iste'molchiga aylandi. Bu asosan iqtisodiy omillar bilan bog'liq edi. Ma'lumki, jahon urushi asosiy o'choqlari Yevropada joylashgan edi. Asosiy yirik shaharlar, sanoat markazlari kultepa aylandi. Aholining katta qismi asosan o'rta yoshdagi erkaklar qirilib ketdi, nogironga aylandi. Yevropa iqtisodiyotini tiklash uchun katta miqdorda moliya, texnika, mashinalar, texnologiyalar bilan bir qatorda katta miqdordagi ishchi kuchi ham havodek zarur edi. Birinchi galda Fransiya o'z mustamlakalarida aholining ko'chib kelishiga imkon yaratuvchi qarorlar qabul qildi. 1950-1970-yillarda

migrantlarning eng katta qismini YEIH mamlakatlari qabul qildi. 15 milliondan ortiq migrant-frontalerlari o'z oilasi bilan YEIH kiruvchi mamlakatlarga joylashdi. 1970-yillardan boshlab Fors qo'ltig'ida joylashgan Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab amirliklari, Quveyt navbatdagi yirik migrantlar iste'iolchisiga aylandi. Bu regionda o'ziga xos demografik, iqtisodiy vaziyat yuzaga keldi. Mintaqa jahonning yirik neft-gazni qayta ishlovchi, eksport qiluvchi markaziga aylandi. Bugungi kunda bu sohada mehnat qilayotgan mutaxassislarning 70 % ini chet ellik kadrlar tashkil etadi.

Mehnat migrantlarini yetkazib beruvchi mamlakatlar:

Osiyoda – Hindiston, Xitoy, Pokiston, Filippin, Malayziya, Vetnam, Markaziy Osiyo;

Yaqin Sharqda – Misr, Livan, Iordaniya;

Afrikada – Marokash, Jazoir, Tunis, Gana, Mali, Chad, Gviniya, Mozambik, Botsvana;

Janubiy Amerika – Paragvay, Boliviya, Kolumbiya;

Shimoliy Amerikada – Meksika;

Evropada – Polsha, Portugaliya, Italiya, Irlandiya, Tursiya, Ukraina.

O'ziga eng ko'p migrantlar qabul qilgan mamlakatlar (2013)

№	Davlat	Migrantlar miqdori (million kishi hisobida)
1.	AQSh	45.8
2.	Rossiya	11.2
3.	Germaniya	9.8
4.	Saudiya Arabistoni	9.1
5.	BAA	7.8
6.	Buyuk Britaniya	7.8
7.	Fransiya	7.4
8.	Kanada	7.3
9.	Avstraliya	6.5
10.	Ispaniya	6.5

Xalqaro migratsiya tashkilotining ma'lumotlariga qaraganda 2010-yilga kelib jahonda 214 million kishi migratsiyada bo'lgan. Boshqacha aytganda jahon aholisining 3.1% ini migrantlar tashkil etadi. Agar migrantlar soni shu ko'rsatkichlarda o'sishda davom etsa 2050-yilga borib migrantlar 405 million

kishini tashkil etadi. BMT ning iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha departamentining 2013-yil 11- sentabrdagi hisobotida keltirilishicha migrantlar 232 million kishiga yetgan (jahon ahalisining 3.2% iga teng). Meksika – AQSh hududi eng katta migratsion yo'lak bo'lib xizmat qilgan.

Ko'pgina manbalarda migratsion harakat quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

- Sayyohlarning mavsumiy harakati;
- Qishloq ho'jaligi ishchilarining mavsumiy harakati;
- Rivojlanayotgan mamlakatlarda qishloq aholisining sanoatlashgan shaharlarga ko'chishi (urbanizatsiya);
- Rivojlangan mamlakatlarda shahar aholisining qishloqlarga qaytishi (ruralizatsiya);
- Muqaddas joylarga ziyorat, haj safari;
- Chorvadorlar.

Albatta, bunday migratsion harakatlar uyushgan va uyushmagan tartibda amalga oshiriladi. Ko'pgina manbalarda migratsion harakat sabablari quyidagicha klassifikatsiya qilinadi:

- Iqtisodiy;
- Ijtimoiy;
- Madaniy;
- Siyosiy;
- Harbiy;

Emigrantlar soni bo'yicha dunyoning yetakchi mamlakatlari

№	Davlat	yemigrantlar miqdori (million kishi hisobida)
1.	Rossiya	12.1
2.	Meksika	10.1
3.	Hindiston	9.1
4.	Bangladesh	6.8
5.	Ukraina	5.9
6.	Xitoy	5.8

7.	Buyuk Britaniya	4.2
8.	Qozog'iston	3.6
9.	Pokiston	3.4
10.	Filippin	3.4

Xalqaro aholi migratsiyasi sabablari. Aholi ichki migratsiyasining sabablari ish izlash, yashash sharoitlarini yaxshilash, turmush tarzini o'zgartirish va yanada yuksaltirish va shu kabilar tashkil etadi. Ichki migratsiya tabiiy-iqlimi, iqtisodiy rivoji mintaqalar bo'yicha turlicha bo'lgan maydoni katta davlatlarda keng tarqalgan. Hududi bepoyon mamlakatlarda mavsumiy ishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Aholi tashqi migratsiyasining asosiy sabablari quyidagilardan iborat: a) Mehnatga to'lanadigan ish haqining turlicha bo'lishi. Ayanan bajarilgan bir ish uchun turli davlatlarda turlicha maosh berilishi bunga sabab bo'lishi mumkin. Jamiyat hayotining ayrim sohalarida qaysidir soha mutaxassislarining yetishmasligi ham migratsiyaga sabab bo'ladi; b) migratsiyaning keng tarqalgan sabablaridan yana biri harbiy harakatlar hisoblanadi. Sovet qo'shinlari qo'shni Afg'onistonga bostirib kirgan paytda to'rt milliondan ortiq aholi o'z yashash joyini tashlab ketgan. Keyingi paytlarda Iroq, Suriya, Liviyadagi harbiy harakatlar aholining tinch joy izlab ketishga majbur qildi. Suriyadan Turkiyaga o'tgan qochoqlar soni 1.5 million kishidan ortdi. Ukrainaning janubiy-sharqidagi harbiy harakatlar sabab ikki million yaqin tinch aholi Ukrainaning boshqa viloyatlariga, Rossiyaga ko'chib o'tgan; s) tabiiy ofatlar sababli ro'y beradigan aholi migratsiyasi. O'zbekiston tarixiga nazar soladigan bo'lsak 1573-yildan Amudaryoning bir o'zani Kaspiy tomon oqmay qo'ydi. Bu o'zan atrofida yashaydigan o'nlagan aholi punktlari o'z yashash joylarini tashlab ko'chib ketishdi. Xiva xonligi poytaxti Urganch (Ko'hna Urganch) tashlandiq joyga aylana boshladi. Poytaxt Xivaga ko'chiriladi. Suv toshqinlari, vulqonlar vaqti-vaqti bilan aholining ko'chishlariga sabab bo'lib turgan.

4. Aholi migratsiyasini o'rganishga ilmiy yondashuvlar. Yuqorida qayd etib o'tilganidek aholi migratsiya turlicha aspektlardan turib o'rganiladi. Muammoga ilmiy yondashuv haqida gap ketganida uning quyidagi jihatlarini alohida ta'kidlab o'tish zarur:

Demografik yondashuv. Yondashuv bu usulida tadqiqotchilar aholi etnik guruhlarining sofligi, o'z-o'zini qayta ishlab chiqarishi, uning mavjudligini

omillarini tahlil etishadi. Bu jarayondagi tadqiqotlar mamlakat demografik havfsizligi masalalarini o'ziga oladi.

Iqtisodiy yondashuv. Bu eng universal yondashuv shakli hisoblanadi. Bu tahlillarda migratsiya mamlakatda mehnatga layoqatli aholini, ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojni qondiradi, tartibga soladi.

Yuridik yondashuv. Turli kategoriyadagi emigrantlarning huquqiy maqomini belgilashga qaratilgan. Bu tahlillardan ko'zlangan maqsad migrantlarning asosiy haq-huquqlarini tartibga solish, ularga doir qonuniy-huquqiy normalar tizimini ishlab chiqish, va amaliyotga joriy etish hisoblanadi.

Sotsiologik yondashuv. Tadqiqotning bu turida emigrantlarning yangi joyga ko'chib kelishi, ko'chib kelgan joylariga adaptatsiyasi, yangicha turmush tarzida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar bilan bog'liq masalalar tahlil ostiga olinadi.

5. Aholi migratsiyasining oqibatlari. Aholi migratsiyasi jarayonlari, u keltirib chiqaradigan natijalar juda murakkab va qarama-qarshi xarakterga ega. Aholining katta miqdordagi migratsiyasi ular borgan mamlakat uchun ham, ular kelgan mamlakat uchun ijobiy natijalar bergani holda ba'zan negativ oqibatlar ham keltirib chiqarishi mumkin. Istalgan mamlakatdan aholining katta qismi migratsiyaga ketar ekan, u mamlakatda o'z navbatida uning teskari aksi ham yuz beradi. To'g'ri ba'zi oilalarda migratsiya sabab kelayotgan daromaddan o'zining iqtisodiy muamolarini hal qiladi, moddiy ahvolini ancha o'nglab oladi. O'z navbatida oilada farzandlar tarbiyasi bilan bog'liq muammolar kelib chiqishi tabiiy holat hisoblanadi. "Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va ba'zi mintaqalarda yuzaga kelgan notinch vaziyat aholi migratsiyasi kuchayishiga sabab bo'lmoqda. Bu esa jinoyatchilik, odam savdosi, terrorchilik, ekstremizm, narkotik kabi illatlarning hamda o'ta xavfli yuqumli kasalliklarning ko'payishiga olib kelmoqda"¹.

Xalqaro migratsiyaning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari quyidagicha kechmoqda:

Birinchidan, nolegal migratsiyaning keskin kuchayishi yuzbermoqda. U ko'proq mehnat, ishchi kuchi migratsiyasi sifatida amalga oshmoqda.

Ikkinchidan, aholining majburiy migratsiyasi. Afrikadagi qurolli nizolar tufayli, milliy ruhdagi nizolar tufayli aholi o'z yashash joylarini tashlab ketmoqda. Ularning 80 % i ayollar va bolalar tashkil etib, ular asosan

¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'tarimiz. - Toshkent: "O'zbekiston" NMU, 2017. -46- b.

rivojlangan mamlakatlarga yo'l olishmoqda. Bularni qabul qilib olgan davlatlar katta miqdorda moliyaviy harajatlarni sarflashga majbur bo'lmoqda.

Uchinchidan, aholi migratsiyasi oqimining sifat tomonidan o'zgarishi. Aholi migratsiyasi oqimining yangi bosqichida ishchi kuchi sifatida ko'chayotgan aholining katta qismini yuqori malakali kadrlar tashkil etmoqda. Migratsiya chiqayotgan aholining ko'pchiligi maxsus tayyorgarlikdan o'tmoqda. Ular borgan joylarida imkon qadar uzoqroq qolishga intilishmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarning migratsion siyosatining ikki yoqlama xarakterda ekanligi. Aholi migratsiyasini rag'batlantiruvchi, ba'zan uni tartibga solishga intilishlar, ba'zan uni taqiqlashga qaratilgan siyosatning yuritilishini bunga misol qilib aytish mumkin. Neftni eksport qiluvchi mamlakatlarda neft-gazni qayta ishlovchi korxonalarda 70 % mutaxassislar yollanma kadrlar hisoblanadi.

O'zbekistonni rivojlantirishning Harakatlar strategiyasida ijtimoiy sohani rivojlantirishga yo'naltirilgan aholi bandligi, ularni joylarda ish bilan ta'minlash, real daromadlarini izchil oshirib borish, ijtimoiy himoya va sog'lig'ini saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, arzon uy-joylar barpo etish, yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Bu esa o'z navbatida aholi ko'chishi bilan bog'liq muammolarinng yechimida o'ziga ahamiyat kasb etadi.

Tayanch so'z va iboralar

Migratsiya, emigratsiya, migratsion xizmat, migratsion globallashuv, inson ongi va qalbi uchun kurash, madaniy globallashuv, mafkuraviy immunitet, ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi, YunESKO, "Ommaviy madaniyat",

Takrorlash uchun savollar

1. Migratsiya va emigratsiya atamalarining mohiyati nimada?
2. Aholi migratsiyasining obektiv omillari nimada?
3. Aholi migratsiyasining subyektiv omillari nimada?
4. Xalqaro aholi migratsiyasi va uning sabablari?

5. Aholi migratsiyasini o'rganishga ilmiy yondashuvlar?
 6. Aholi migratsiyasining oqibatlari?

9-Mavzu yuzasidan test topshiriqlari

1. ... aholining ichki, tashqi sabablarga ko'ra bir mintaqadan, tumandan, viloyatdan, davlatdan ikkinchi bir hududga ishlash, yashash, o'qish maqsadida ko'chishini anglatadi. Migratsiyani amalga oshirilgan aholi toifasiga nisbatan migrantlar atamasi ishlatiladi.?

- A. Migratsiya   B. Jihod
 C. Demografiya   D. Demarkatsiya

2. O'ziga eng ko'p migrantlarni qabul qilgan davlat?

- A. Rossiya   B. Hindiston   C. AQSh   D. Yaponiya

3. Ko'pgina manbalarda migratsion harakatga sabab bo'layotgan omilni aniqlang.

- A. Sayyohlarning mavsumiy harakati   B. savdo
 C. Ozodlik harakatlari   D. Naturalizm

4. Quyida keltirilgan diniy mafkuralardan qay biri milliy asosga ega?

1. Zardushtiylik   2. Konfutsiylik   3. Iudizm   4. Moniylik   5. Islom

- A. 2,3   B. 3,5,6   C. 3,4,5   D. 1,3,5

5. «Tolerantlik» nima?

- A. Burchga sodiqlik   B. Oila tinchligi
 C. Yurt osoyishtaligi   D. Dinlararo totuvlik

6. Diniy ekstremizm va terrorizmga, uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashish bo'yicha tashkiliy-amaliy choralarni yanada kuchaytirish masalasi Harakatlar strategiyaining faysi bandida ko'rsatilgan?

- A. 1.3.   B. 2.2.   C. 4.4.   D. 5.2.

7. «Alloh –dilda, qo'l - ishda bo'lsin» («Dilba-yor, dastba kor») oyasini ilgari so'rgan mutafakkir kim?

- A. Axmad Yassaviy   B. Imom al-Buxoriy
 C. Baxovuddin Naqshband   D. Hoja Ahrori Vali

8. «Avesto» so'zining ma'nosi nimani anglatadi?

- A. Yulduz   B. Qat'iy qonunlar

- C. To'g'ri yo'l   D. To'rt unsur

9. Diniy tolerantlik nima?

A. Xilma-xil diniy e'tiqodga ega bo'lgan kishilarning bir zamin, bir vatanda, oliyjanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va xamjixat bo'lib yashashni anglatadi

B. Turli xil xalqlar birgalikda istiqomat qiladigan mintaq va davlatlar milliy taraqqiyotning belgilaydi, tinchlik va barqarorlikning kafolati bo'lib xizmat qiladi?

C. Murosa falsafasi bo'lib, xilma xil fikrlar va qarashlarga ega bo'lgan, turli millat, irq va dinga mansub shaxs va guruxlarning umumiy maqsad yo'lidagi xamjixatligini ta'minlaydi

D. Inson onggi va tushunchalari tizimida hayot xaqidagi falsafiy, siyosiy xuquqiy, diniy, estetik, axloqiy, badiiy, kasbiy qarashlarini maqsadli shakllantirish jarayondir

10. Jamiyat, xalq va davlatlarning tanazzuliga sabab bo'ladigan, qayriinsoniy maqsadlarga xizmat qiladigan vayronkor qoyalarga nimalar kiradi?

- A. jaqolatparastlik, aqidaparastlik   B. mifologik, falsafiy, ilmiy
 C. diniy, dunyoviy, falsafiy   D. mifologik, diniy, dunyoviy

GLOSSARIY

<p>«O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI NING DAVLAT MUSTAQILLIGI ASOSLARI TO‘G‘RISIDA» gi Qonun</p>	<p>Ushbu qonun 1991-yil 31-avgustda O‘zbekiston SSR Oliy Kengashi sessiyasida qabul qilindi. Oliy Kengash O‘zbekistonning davlat mustaqilligini va ozod suveren davlat - O‘zbekiston Respublikasi tashkil etilganligini e‘lon qildi. Qonun o‘z mohiyatiga ko‘ra mamlakatimiz uchun vaqtinchalik Konstitutsiya rolini ham bajaradigan bo‘ldi. 17 moddadan iborat bu Qonun suveren O‘zbekiston Respublikasining asosiy belgilarini aniqlab berildi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991-yil 30-sentabrda bo‘lib o‘tgan yettinchi sessiyasida bu Qonunga Konstitutsiyaviy Qonun maqomi berildi: 1. «O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida» 1991-yil 31-avgustda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining Qonuniga konstitutsiyaviy maqom berilsin. 2. O‘zbekiston Respublikasi amaldagi Konstitutsiyasi moddalarini «O‘zbekiston Respublikasining Davlat mustaqilligi asoslari to‘g‘risida» gi Qonunning moddalariga zid kelgan hollarda mazkur Qonunga amal qilinsin.</p>
<p>«Ommaviy Madaniyat»</p>	<p>«Ommaviy madaniyat» deganda har bir xalqning necha ming yillik an‘ana va qadriyatlariga, milliy -ma‘naviy merosiga, milliy turmush tarzining ma‘naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo‘porishga qaratilgan xatarli tahdidlar – kosmopolitizm, axloqiy buzqlik, zo‘ravonlik, individualizm, egotsentrizm g‘oyalarini tarqatishga qaratilgan jarayon, hatti-harakatni nazarda tutish lozim. Tijorat maqsadida va ommaviy iste‘mol uchun, past va o‘rtacha didga mo‘ljallangan, mazmun va shakl jihatidan bir andozaga tushirilgan holda turli janrdagi ijodiy asarlar yordamida tashviqot qilinayotgan madaniy qadriyatlar tiziini anglatadi. «Ommaviy madaniyat» XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan fenomen hisoblanadi. Bunday tUSDagi ma‘naviy tahdidlar televidenie, filmlar, kliplar, internet saytlari orqali, badiiy adabiyot orqali tez</p>

	<p>tarqamoqda. Vaziyatning jiddiy tus olishi yoshlarni milliy – ma‘naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalash borasida ta‘lim tizimi oldiga qator vazifalarni qo‘ymoqda.</p>
<p>«Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida» gi Qonun</p>	<p>ilk bor mustaqilligimiz e‘lon qilinishidan ikki yarim oy ilgari 1991-yil 14-iyunda qabul qilingan. 1991-1998-yillarda ro‘y bergan ijtimoiy-siyosiy vaziyat qonunni yanada takomillashtirishni taqozo etdi. Mazkur qonun yangi taxrirda 1998-yilning 1-mayida Oliy Majlisning XI-sessiyasida yangi tahrirda qabul qilindi. Yangi tahrirdagi bu qonun avvalgisidan har bir moddasining aniqligi, lo‘nda yozilganligi va mazmunan boyitilganligi bilan farq qiladi. Ilgari 30 moddadan iborat bo‘lgan mazkur qonun ixchamlashtirilib 23 moddaga keltirildi. Mazkur qonunda, avvalo har bir fuqaroga mustaqil ravishda, biron-bir tarzda majburlashsiz o‘zining dinga munosabatini belgilash, ularning diniy yoki dahriylik e‘tiqodi munosabati bilan bog‘liq his-tuyg‘ularni haqorat qilish mumkin emasligi belgilab qo‘yilgan. Vijdon erkinligi ijtimoiy-falsafiy tushuncha, har kimning o‘z e‘tiqodiga ko‘ra, mazkur jamiyatda mavjud ijtimoiy meyorlarni buzmaganda vijdoni buyurgani bo‘yicha yashash, ishlash imkoniyati. Bunda dinga munosabat masalaning bir tomoni hisoblanadi. Siyosiy jihatdan Vijdon erkinligiga demokratiya ko‘rinishlaridan biri sifatida qaraladi. Yuridik nuqtai nazardan Vijdon erkinligi insonning asosiy shaxsiy huquqlari sirasiga kiradi va demokratik erkinliklardan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda vijdon erkinligi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida» gi qonunda, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida» gi (2021-yil 26-iyunda yangi tahriri tasdiqlangan) qonunda, nazarda tutilgan. Konstitutsiyaga ko‘ra, «Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. E‘tiqod, lug‘aviy mazmuniga ko‘ra, qat‘iy ishonch demak. E‘tiqod faqat diniy mazmunga emas, dunyoviy, ya‘ni nodiniy mazmunga ham ega. Diniy mazmunda u asosan iymonni, iymon talablariga, din</p>

	farzlari va ahkomlariga og'ishmay amal qilishni anglatadi. Vijdon erkinligi va e'tiqod erkinligi masalalariga doir qonunchilikda esa fuqarolarning xohlagan diniy e'tiqodga ishonishini ta'min etuvchi huquqiy normadir. Dunyoviy mazmunda esa muayyan axloqiy, siyosiy, huquqiy, falsafiy, ilmiy g'oyalarga, meyorlarga qat'iy ishonchni, ularga sodiqlikni, butun kuch-g'ayrati, aql-zakovati, irodasini halol yashashga safarbar eta olish, qiyinchiliklardan cho'chimaslik, yutuqlardan esankiramaslikni bildiradi.
Axborot xuruji	Muayyan kuchlar tomonidan kishilar ongi va qalbiga yot g'oyalarni singdirish maqsadida ularning hissiyotlari, e'tiqodi va tuyg'ulariga ta'sir etishning mafkuraviy omillaridan, jamiyat turmush tarzi va mentalitetdagi o'zgarishlarni amalga oshirish uchun unga moddiy, ma'naviy, ruhiy ta'sir o'tkazishning noan'anaviy va noxolis usullaridan foydalanish asosida siyosiy maqsad va muddaolarni amalga oshirish majmuasini anglatadi.
Demografik globallashuv	«Global etnos» ning shakllanishini ta'min etish yo'lida turli xalqlarning assimilyatsiyasini, ularning aralashib ketishini ifoda etuvchi mudhish hodisa.
Dezinformatsiya	Muayyan gurux maqsadlariga erishish yo'lida soxta ma'lumotlardan foydalanish asosida ijtimoiy fikrni chalg'itish maqsadida qo'llaniladigan usul va vositalar tizimi.
Dunyoning mafkuraviy manzarasi	Jahonda ro'y berayotgan g'oyaviy jarayonlar, mavjud mafkura shakllari, ularning mohiyati, maqsadlari va o'zaro munosabatlari bilan bog'liq holat, xususiyat va faoliyatini yaxlit tarzda aks ettiruvchi tushuncha
Ekstremizm	Yekstremizm so'zi frantsuzcha – lotinchadan kelib chiqqan bo'lib, ijtimoiy-siyosiy xarakterdagi muammolarni hal qilishda o'ta keskin chora-tadbirlar, fikr-qarashlarni yoqlovchi nazariya va amaliyotni ifoda etadi. Ekstremizm mazmuniga ko'ra - diniy va dunyoviy; namoyon bo'lish shakliga ko'ra - hududiy, mintaqaviy, xalqaro shakllarga bo'linadi. Ekstremistik qarashlar juda chuqur ildizlarga

	ega bo'lib, hech qachon chegara bilmagan, din, millat, huduni tan olmagan.
Fanatizm	Fanatizm (frants. ibodat)- muayyan g'oyalarning to'g'ri ekanligiga qattiq ishonish, ularga mukkasidan berilganlikni, o'zgacha qarash va g'oyalarga murosasiz munosabatni ifodalovchi qarashlar va hatti-harakatlar tizimidir. U avvalo insonning hissiyotidan, biror-bir narsaga o'ta beriluvchanligidan kelib chiqadi.
Fundamentalizm	So'zi lotinchadan kelib chiqqan bo'lib, asos, poydevor ma'nosini bildiradi. Fundamentalizm barcha dinlarga hos bo'lib, unda dinning asli qanday bo'lsa, shundayligicha saqlab qolishga harakat qilinadi. Fundamentalizm – ya'ni aqidaparastlik – ma'lum din vujudga kelgan ilk davriga qaytish va shu yo'l bilan zamonaning barcha muammolarini hal qilish mumkin degan fikrni ilgari suruvchilarning qarashlaridir. Diniy fundamentalizm – din aqidalarini so'zma-so'z talqiniga asoslangan e'tiqodni aqlga tayangan mantiqiy dalillardan ustun qo'yadigan, muayyan din, shu jumladan Islom dini e'tiqodi shakllanishining boshlang'ich ya'ni Muhammad alayhi vassalam davrlarida belgilangan barcha yo'l-yo'riqlarning qat'iy va og'ishmay bajarilishini talab qiladigan tushunchadir.
Globalistlar	Siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy jarayonlarni, huquqiy munosabatlarni, fuqarolarning erkin ko'chishi, iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuvini, kapital, investitsiyalar erkin harakatini qo'llab-quvvatlovchilar.
Globalashuv	turli mamlakatlarning, xalqlarning jamiyat hayotining siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy sohalaridagi o'zaro ta'siri va bog'liqligining keskin kuchayishi. "Globalashuv" atamasi dastlab XX asrning 80-yillarida iqtisodiy sohada sodir bo'lgan o'zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T.Levittning 1983-yilda "Garvard biznes revyu" jurnalida e'lon qilgan maqolasida qo'llanilgan edi. Bu omil iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish, tovarlarga qo'yiladigan

	standartlarni belgilash, mahsulotlar hajmi, valyutalar ekvivalentini belgilab olish bilan bog'liq edi. Orada qisqa vaqt o'tgach globallashuvni jahon iqtisodiyotini tartibga solish, unda yagona standartlarni joriy qilishga yetaklovchi omil sifatida tahlil qilish boshlandi. Bu tushunchaga ana shu paytdan boshlab, to hozirgacha turlicha qarashlar, turlicha ta'rif berish davom etib kelmoqda.
Globallashuvning asosiy xususiyatlari	<p>Globallashuv jarayonining asosiy xususiyatlarini quyidagicha sharhlash mumkin:</p> <ul style="list-style-type: none"> • globallashuv-muttasil davom etadigan tarixiy jarayon ekanligi; • globallashuv-jahonning gomogenlashuvi va universallashuvi jarayoni; • globallashuv-milliy chegaralarning «yuvilib ketish» jarayoni; • ishlab chiqarishda ishlab chiqarishning xalqaro formalariga o'tilishi, ishlab chiqarish omillari harakatining jadallashuvi; • jahon mamlakatlari iqtisodiyotida yagona xalqaro standartlarining joriy etilishi; • ko'pchilik mamlakat xalqlarining madaniyatida, kundalik hayotida yevropacha turmush tarzining (vesternizatsiya), amerikacha turmush tarzining namoyon bo'lishi; • globallashuv investitsiyalar, kapital, texnika va tovarlarning butun dunyo bo'ylab oqishining jadallashib va keng miqyosga ega bo'lib borayotgan murakkab jarayon sifatida baholanishi; • globallashuv turli xalqlarning ma'naviy hayotidagi o'ziga xos milliy xususiyatlarining yemirilib borishini ta'minlagan holda ularni yangi g'oyaviy birlik asosida birlashtirishga intilishi; • globallashuv demokratik jarayonlar natijasi sifatida butun yer yuzida hayot darajasi yuksalib borishiga va qashshoqlik darajasining ancha pasayishiga yordam beruvchi shart-sharoit deb qaralishi;

	<ul style="list-style-type: none"> • globallashuv ishlab chiqarish samaradorligini rag'batlantirish va imkoniyatlarni kengaytirish, iqtisodiyotni o'stirish evaziga qo'shimcha ish joylarini yaratadigan integratsion jarayon sifatida qaralishi; • globallashuv axborot sohasidagi inqilob bilan chambarchas bog'liqligi va shu kabilar.
Hizbut - Tahrir	<p>«Hizb» so'zining lug'aviy ma'nosi-guruh, firqa, partiya, tobe kishilar demakdir. «Hizbut tahrir» ning to'la nomi «Hizbut tahrir al-islomiy» - «Islom ozodlik partiyasi» bo'lib u norasmiy siyosiy tashkilot bo'lib qayta tashkil topgan «al-Ihvon al-Muslimun» - Islomiy shahrida tashkil topgan «al-Ihvon al-Muslimun» - «Musulmon birodarlari» diniy-siyosiy tashkilotidan 1952-yilda ajralib chiqqan firqadir. Bu firqaning asoschisi shayh Taqiyuddin Nabahoniy (1909-1979) dir. Hozirda bu diniy-siyosiy partiyani falastinlik Abulqadim Zallum boshqarib kelmoqda. Bugungi kunda uning shtab-kvartirasi Londonda joylashgan.</p> <p>Hizbut tahrir diniy-siyosiy partiya bo'lib, u fikrga (kishilar ongiga ta'sir qilish, o'zgartirish) bosh qurol sifatida suyangan holda islomiy halifalikni qayta tiklashni maqsad qilib olgan. Prezidentimiz ta'kidlaganidek: «Avvalambor, ular, yoshlarni o'z ta'siriga oladi, ongini zaharlaydi. Aql-hushuni yo'qotgan mana shunday odamlarni tayyorlab, keyin qo'lga qurol beradi. Ularni o'z Vataniga, o'zini odam qilib voyaga yetkazgan el-yurtiga qarshi qo'yadi».</p> <p>Xullas, «Hizbut tahrir» g'oyasi islom ta'limotidan uzoq, siyosiy hokimiyatga intilish yo'lini tutgan diniy-siyosiy oqimdir. Uning tashkil topganiga yarim asrdan oshgan bo'lishiga qaramay, hanuzgacha dunyoning biror davlatida tan olinib, rasmiy ro'yhatdan o'tgan emas.</p>
Hokimiyatning globallashuvi	<p>Barcha xalqlarni o'zida birlashtirishni maqsad qilib qo'ygan, aslida hokimiyat bir hovuch gegemonlar qo'lida bo'ladigan «jahon saltanati» ni barpo etishga intilish. Bu hokimiyat aslida yirik moliya oligarxlari, transmilliy</p>

	korporatsiyalar manfaatini ifoda etadi.
Inson ongi va qalbi uchun kurash	Hozirgi zamondagi xilma-xil usullar va vositalarda olib boriladigan mafkuraviy targ'ibot va tashviqotning asosiy ob'ekti va maqsadi. Har qanday g'oya faqat inson qalbini egallagan, ma'naviy-ruhiy holatini uzviy qismiga aylangandaginaharakatga da'vat etuvchi, rag'batlantiruvchi kuchga, faoliyat dasturiga aylanadi. Shuning uchun ham bugungi kunda mafkuraviy kurashning bosh maqsadi inson qalbini zabt etish orqali uning ongini egallash bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda insoniyat qo'lida mavjud bo'lgan qurol-yarog'lar Yer kurrasini bir necha bor yakson qilishga yetadi. Buni hammamiz yaxshi anglaymiz. Lekin hozirgi zamondagi eng katta xavf-insonlarni qalbi va ongini egallash uchun uzlyuksiz davom etayotgan mafkuraviy kurashdir. Endilikda yadro maydonlarida emas, mafkura maydonlarida bo'layotgan kurashlar ko'p narsani hal qiladi. Bu achchiq haqiqatni hech qachon unutmaslik lozim.
Iroq va Shom Islom davlati- ISHiD	ISHiD - (IGIL-Islamskoe gosudarstva Iraka i Levanta). Bu davlatning tashkil etilishi G'arbning musulmon dunyosiga nisbatan tutgan siyosatining o'ziga xos aksi deyish mumkin. ISHiD 2006-yilda Iroq va Suriya hududlarining bir qismida tashkil etildi. Davlat lideri Abu Bakr al-Bag'dodiy hisoblanadi. Shtab-kvartirasi Suriyaning Rakka shahrida joylashgan. Uning tashkil etilishida "Al-Qoida" bo'limlari, shuningdek yana o'n bitta radikal ruhdagi islomiy guruhlar faol ishtirok etishdi. Bugungi kunda ISHiD shariat asosida boshqariladigan Yevropaga jiddiy havf solayotgan yarimreal kvazidavlat hisoblanadi. AQSh ning birinchi raqamli dushmani "Al-Qoida" emas ISHiD bo'lib qoldi. ISHiD o'z faoliyati davomida "Al-Qoida" faoliyatini chuquq tahlil etigan holda uning xatolarini takrorlamaslikka harakat qilmoqda: tolerantlikni ifoda etuvchi mavhum ta'limotlarni emas an'anaviy islomni qo'llab-quvatlamoqda; Forsdagi islomiy tashkilotlar bilan (shialardan tashqari) harbiy ittifoqda bo'lishga harakat

	qilmoqda; Suriya muxolifati bilan kelishuv yo'lini tutdi va sh.k. e'tiqodi. ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar yuqori malakali kadrlarni ishga taklif etish avj olgan.
Irqchilik	Odamlar o'rtasidagi ijtimoiy tengsizlik, bosqinchilik, zo'ravonlik va urushlarni kishilarning turli irqqlarga mansubligi bilan oqlashga xizmat qiluvchi g'ayrimilliy ta'limot. Irqchilar insonlarning ijtimoiy mohiyatini ularning biologik - irqiy (ko'zi, sochi va terisining rangi, bosh va yuz tuzilishi kabi tashqi, ikkinchi darajali jismoniy) belgilar bilan bog'lab, ularni oliy va quyi, bekamu-ko'st va noraso irqqlarga ijratahdilar. Unga ko'ra oliy irqqlar xo'jayinlik qilishi, qolganlari ularga xizmat qilishi, bo'ysunishi shart. Irqchilik ta'limoti boshqa xalqlarga nisbatan bosqinchilik, talonchilik, mustamlakachilik siyosatini asoslashga harakat qiladi.
Jahon savdo tashkiloti	JST(ingl. World Trade Organization- WTO) - 1995 -yil 1 yanvarda tashkil etilgan xalqaro tashkilot. Tashkilotga a'zo davlatlar o'rtasida siyosiy, iqtisodiy-savdoni taribga solish, xalqaro savdoni liberallshatrish, tashqi savdoga bo'ladigan har qanday to'siqlarni bekor qilish maqsadida tashkil etilgan. Tashkilotning shtab-kvartirasi Jenevada joylashgan bo'lib, 159 ta davlat unga a'zo bo'lib kirgan. Tashkilot faoliyatining asosiy tamoyillari: tenglik, hamkorlik, oshkoralik.
Ma'naviy tahdid	Muayyan millat, jamiyat, davlatning tinchligi va barqarorligiga qarshi qaratilgan, siyosiy va konstitusion tuzumni zaiflashtirishga va buzishga yo'naltirilgan, shaxs va jamiyat xavfsizligi, ma'naviy, ruhiy dunyosiga tahdid soluvchi g'oyaviy-nazariy qarashlar va shungaasoslangan amaliyot majmuini ifodalaydigan tushuncha.
Ma'naviy-mafkuraviy jarayonlarning globallashuvi	Milliy bag'rikenglikni, millat hayotining ahloqiy asoslarini, uning milliy o'ziga xosligini rad etuvchi mondializm g'oyalarini tantana qilishini ta'minlashga asoslanadi.
Madaniy globallashuv	Madaniy sohada, ommaviy madaniyatning rivojlanishi, ayniqsa, musiqa, kino, teatr, shou-ko'rsatuvlar, kiyinish,

	ommaviy-axborot vositalari faoliyatlarining bir xillashuvi, turli xalqlar madaniyatining o'zaro ta'siri, bir-birini boyitishi tufayli madaniyatlararo aloqalarning mustahkamlanishi va yangi zamonaviy an'analarning shakllanishi va h.k.lar
Mafkuraviy immunitet	Mafkuraviy immunitet ma'naviy, ma'rifiy, siyosiy, iqtisodiy bilimlarni oddiygina qabul qilib olishini emas, balki ularni ongli ravishda tushunib yetishni, bu bilimlardan zamonaviy ijtimoiy voqealarga mafkuraviy kurashlar voqeligidan kelib chiqib, munosabat bildirish ko'nikmalarini shakllantirish, ayrim nosog'lom g'oyalarga javob berish, uni qabul qilmaslik holatidir.
Mafkuraviy profilaktika	Ijtimoiy institutlar tomonidan amalga oshiriladigan turli shakllardagi g'oyaviy –tarbiyaviy, ma'naviy-mafkuraviy ishlar majmui bo'lib, u butun g'oyaviy tarbiya tizimini qamrab oladi. Mafkuraviy profilaktika g'oyaviy bo'shliqni bartaraf etish, mafkuraviy parokandalikni oldini olish yoki biror-bir hudud, qatlam, guruhni yot va zararli g'oyalar ta'siridan xalos qilish maqsadida amalga oshiriladi.
Mafkuraviy tizim	Mafkuraviy ishlarni boshqarish, jamiyatning turli ijtimoiy institutlari: oila, maktabgacha tarbiya muassasalari, umumiy ta'lim maktablari, o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlari, mehnat jamoalari, mahalla kengashlari, jamoat tashkilotlari, madaniy- ma'rifiy uyushmalar tarbiyaviy imkoniyatlarini muvofiqlashtirish, tartibga solish. ularni yagona maqsad tomon yo'naltirish omillari (ish vaqti va ishdan keyingi bo'sh vaqt) va vositalari (fan, adabiyot, san'at, matbuot, radio, TV, kino, muzey va h.k), uslublari (tushuntirish, ishortirish, majbur qilish) va usullarining (alohida, jamoaviy, ommaviy) yaxlit bir butun uyushmasi.
Mafkuraviy xavfsizlik –	Shaxs, millat, jamiyat, davlatning xilmxil shakllarda namoyon bo'ladigan mafkuraviy tajovuzlar turli mafkuraviy markazlarning buzg'unchilik ta'siridan himoyalanganlik darajasini iavsiflovchi tushuncha.
Missionerlik	biror din vakilining boshqa din vakillari orasiga kirib o'z dinini targ'ib qilishi. Mamlakatimizda bunday hatti-

	harakatlar qonun bilan taqiqlangan. Bunday holat yuz bersa bunday shahslarga nisbatan jazo chorasi ko'rish belgilangan. Lekin shunga qaramay ayrim kimsalar qonunga hilof ravishda yurtimizda missionerlik faoliyatlarini yashirin holda o'zbek tilidagi adabiyotlarni, video va audio kasetalarni tarqatish, ma'ruza va suhbatlar orqali olib borishga harakat qilmoqdalar.
Siyosiy globallashuv	Davlat vakolatlarining katta qismini transmilliy korporatsiyalarga, iqtisodiy birlashmalarga berishni targ'ib qilgan xolda muayyan hududdagi milliy davlatchilik «gegemonligi» ga barham berishni ifoda etuvchi mafkuraviy jarayon.
Ta'lim sohasida davlat siyosatining asosiy tamoyillari	Ta'lim sohasid davlat siyosatining asosiy tamoyillari: Ta'lim va tarbiyaning insonparvar, demokratik xarakterda ekanligi; Ta'limning uzlyuksizligi va izchilligi; Umumiy o'rta, shuningdek o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining majburiyligi; O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining yo'nalishini: akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejida o'qishni tanlashning ixtiyoriyligi; Ta'lim tizimining dunyoviy xarakterda ekanligi; Davlat ta'lim standartlari doirasida ta'lim olishning hamma uchun ochiqligi; Ta'lim dasturlarini tanlashga yagona va tabaqashlashtirilgan yondashuv; Bilimli bo'lishni va iste'dodni rag'batlantirish; Ta'lim tizimida davlat va jamoat boshqaruvini uyg'unlashtirish.
Vahhobiylik	Islom dinining hanbaliy mazhabidagi diniy-siyosiy oqim. Asoschisi Muhammad ibn Abdulvahob 1703-yilda tug'ilgan. Ustozi Abdulloh ibn Sayfo yosh Abdulvahobni hanbaliy mazhabi yo'nalishida vaxdoniyat (yakkaxudolik) aqidasi bo'yicha tarbiyalagan. Vahhobiylik oqimining yuzaga kelib, chuqur ildiz otib mashxur bo'lib ketishida ingliz razvedkasi katta rol o'ynagan. Sababi Islom

	<p>halifaligi 1517-yildan qudratli Turk sultonligi qo'liga o'tib ketgan edi. Inglizlar o'zlarining yaqin sharqdagi siyosiy raqiblari bo'lmish Turk imperiyasini zaiflashtirish, payini qirqish uchun vahhobiylik harakatini har tomonlama qo'llab turgan va undan foydalangan. Amir Muhammad ibn Saud Markaziy Arabiston yarim orolidagi mayda sulolalar boshqargan amirliklarni birlashtirishda vahhobiylik ta'limotidan foydalandi. Muhammad ibn Saud va uning o'g'li Abdulaziz vahhobiylar bayrog'i ostida yarim orolning katta qismini kuch bilan egallab, birinchi saudiyalar davlatini barpo qildilar.</p> <p>Hozirgi vahhobiylar o'zgaruvchan zamon talablarini mensimaydi, dunyoviy taraqqiyotning ashaddiy dushmani, mutaassib, fanatik, jaholatparast, o'z maslagiga ko'r-kona yopishib olib, uni zo'rlik bilan insonlarga tiqishtirish uchun keskin chora-tadbirlarni qo'llashdan tap tortmaydigan johil, ekstremist jangarilardir.</p>
Vijdon erkinligi	<p>ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u mazmun-mohiyatiga ko'ra quyidagilarni bildiradi: har kimning o'z e'tiqodiga ko'ra, mazkur jamiyatdagi mavjud ijtimoiy meyorlarni buzmaganda holda vijdoni buyurganicha yashash, ishlash imkoniyati. Din erkinligi nuqtai nazaridan vijdon erkinligi - bu fuqarolarning u yoki bu dinga e'tiqod qilish yohud hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqidir. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 31-moddasida qayd etilganidek, «Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi».</p>
Xalqaro mehnat tashkiloti	<p>Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT, ing. International Labour Organization, ILO) — BMT qoshidagi maxsus institut, xalqaro tashkilot bo'lib xalqaro maydonda mehnat munosabatlarini tartibga solish bilan shug'ullanadi. 2013-yilga kelib uning a'zolari 185 taga yetdi. Tashkilotning shtab-kvartirasi Jenevada joylashgan.</p>

Xalqaro valyuta fondi	<p>Xalqaro valyuta fondi 1944-yil iyulda Bretton-Vuds (AQSh, Nyu-Gempshir shtati) da tashkil topgan, qarorgohi Vashingtonda joylashgan. XVF — hukumatlararo korporativ valyuta-moliyaviy tashkilot bo'lib, faoliyati davlatlararo vujudga keladigan, to'satdan ro'y beruvchi va oldindan bilish mumkin bo'lmagan milliy valyutalarning o'zgaruvchanligi, davlatlarni milliy valyutalarini almashtirish doirasidagi muammolarni bartaraf etishga qaratilganidir. XVF ning maqsadi quyidagilardan iborat:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Xalqaro savdoning o'sishiga yordam ko'rsatish; 2. Milliy valyutalar qadrini bir meyorda ushlab turishga ko'maklashish; 3. Jamg'armaga a'zo davlatlarning joriy hisob-kitoblarini amalga oshirish jarayonida ko'p tomonlama tizimni tashkil etishga ko'maklashish; 4. Xalqaro savdoning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi omillar, valyutalar borasidagi to'siqlar vujudga kelmasligiga yordam berish; 5. Savdo va to'lovlar doirasidagi to'siqlar vujudga kelmasligi uchun a'zo davlatlarga kredit resurslarni berish; 6. Xalqaro valyuta doirasida vujudga keluvchi muammolarni yechish borasida maslahat-forumlar o'tkazish. <p>O'zbekiston Respublikasi 1992-yil 21-sentabrda XVF ga a'zo bo'lib kirdi. XVF yuqorida qayd etilgan TMK bilan bir qatorda iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.</p>
-----------------------	--

Asosiy va qo'shimch o'quv adabiyotlar hamda axborat manbalari

Asosiy adabiyotlar:

1. Jumaniyozov X.S. Sobirova M.A. Nigmanova U.B. Globallashuv asoslari. Monografiya. T.: 2015.
2. Politologiya. O'quv qo'llanma. Mualliflar jamoasi. Mas'ul muharrir prof. I. Ergashev. –T.: «O'AJBNT» Markazi. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002 yil.
3. Mirhamidov M.O'zbekiston: demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo'lida. –T.: Universitet nashriyoti, 2003 yil.
4. Otamurotov S. Globallashuv va millat. – T.: Yangi asr avlodi nashriyoti, 2008 yil.
5. Otamurotov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. T.2013.
6. Qahhorova Sh. Global ma'naviyat – globallashuvning g'oyaviy asosi. – T.: Tafakkur nashriyoti, 2009 yil.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2018
3. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka, tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. - T.: «O'zbekiston», 1997.
4. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch – Toshkent, Ma'naviyat, 2008.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son, 70-modda)
18. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. –T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq me'rosi nashriyoti, 1993.
19. Abbosxo'jayev O. Mustaqillik nega muqaddas. –T.: «O'zbekiston», 2004.
20. Abdullayev I. Muqaddas dinimizga isnod keltirmaylik (Maqolalar). Namangan, «Namangan», 1999.
21. Abdullayev Y. Vahhobiylik ildizlari. Farg'ona, «Farg'ona», 1998.

22. Abdullajonov O. Diniy aqidaparastlikning kelib chiqishi, mohiyati va O'zbekistonga kirib kelishi. –T.: «Akademiya», 2000.
23. Abdullatif qori Xoshimjon qori o'g'li. Zalolatga ketmang! Xizbut-tahrir fitnasidan ogoh bo'ling. –T.: «Movarounnahr», 2003.
24. Abdurahmonov A. Saodatga eltuvchi bilim. 1-2 kitob. –T.: «Movarounnahr», 2003.
25. Abdurahmonov A., Boydadayev M., Bozorov E. Din va siyosat. Namangan, «Namangan», 2001.
26. Boboyev H., Normatov K. Milliy davlatchilik haqida. –T.: «Yozuvchi», 1999.
27. 15. Gafarli M.S., Kasayev A.Ch. Rivojlanishning o'zbek modeli: tinchlik va barqarorlik – taraqqiyot asosi. –T.: «O'zbekiston», 2001.
28. Ochildiyev A. Globallashuv va mafkuraviy jarayonlar. - T.: «Muharrir», 2009.
29. Otamurotov S. Globallashuv va millat. T. 2008.
30. Otamurotov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy xavfsizlik. T.2013.
31. Saidov U. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot. –T.: "Akademiya", 2008.
32. Terrorizm – taraqqiyot kushandasi. Toshkent, 2002.
33. Tulepov A. ISHiD fitnasi. –T.: «Movarounnahr», 2015
34. Umarov B. Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy jihatlari. T.: "Ma'naviyat", 2006.

Elektron ta'lim resurslari:

1. ww.tdpu.uz
2. www.ziyonet.uz
3. www.edu.uz
4. www.ma'naviyat.uz
5. www.bilim.uz

Jumaniyozov X.S.

Mundarija		
	Kirish	3
I-BOB. Globallashuv fenomenining nazariy asoslari.		6
1.	“Globallashuv asoslari” fanining predmeti, ob’yekti, maqsad va vazifalari	6
2.	Globallashuv tushunchasi, mohiyati, jamiyat xayotida namoyon bo’lish xususiyatlari	20
3.	Globallashuv jarayonining ma’naviyat rivojiga ta’siri va uning oqibatlari.	37
4.	Globallashuvning ijobiy va salbiy jihatlari	48
II-BOB. Jamiyat hayotida globallashuvning namoyon bo’lish sohalari		59
5.	Iqtisodiy jarayonlarning globallashuvi	81
6.	Madaniyat sohasidagi globallashuvning mohiyati	98
7.	Globallashuv va axborot texnologiyalari	122
8.	Dinlar o’zaro ta’sirining globallashuvi	142
9.	Migratsiya jarayonlarining globallashuvi	156
10.	Glossariy	168
11.	Foydalanilgan adabiyotlar ro’xati	

GLOBALLASHUV ASOSLARI

(I-QISM).

(o’quv qo’llanma)

Bosishga ruxsat etildi. 27.06.2023 y.
Qog’oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog’ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog’i 10.5, Adadi 100. Buyurtma № 141
Bahosi kelishuv asosida

«ZUXRA BARAKA BIZNES» MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,
Bunyodkor shoh ko’chasi 27 A-uy.